

Een boterham met tevredenheid. Gesprekken met arbeiders

Abram de Swaan

bron

Abram de Swaan, *Een boterham met tevredenheid. Gesprekken met arbeiders*. Van Gennep, Amsterdam 1972

Zie voor verantwoording: http://www.dbnl.org/tekst/swaa005bote01_01/colofon.htm

© 2009 dbnl / Abram de Swaan

Vooraf

In dit boek komen zes Nederlandse arbeiders aan het woord. Het zijn mensen die meestal niet naar hun mening gevraagd worden, niet door journalisten en ook niet - wat belangrijker is - door de mensen die over hun levensomstandigheden beslissen. Ze hebben het bovendien over iets waar maar zelden aandacht aan wordt besteed in de media en evenmin in persoonlijke gesprekken: hun werk. De meeste mensen hebben er niet veel zin in om zich te verdiepen in eigen en andermans arbeidsomstandigheden. Nederland is immers een modern land met eigentijdse problemen, zoals consumptie, vrijetijdsbesteding, milieuverontreiniging enzovoort. Wat er voorvalt tussen acht en vijf, wanneer die consumenten producent zijn, is een beetje in de vergetelheid geraakt. De bestaande arbeidsverhoudingen lijken immers doodgewoon en overmijdelijk: het werk moet nu eenmaal gedaan worden en er moeten nu eenmaal leidend en uitvoerend zijn. Maar tegelijkertijd is de manier waarop in een bedrijf gewerkt wordt bijna het tegenovergestelde van de zelfontplooiing waarop onderwijs, sportbeoefening en kunst gericht heten te zijn. En de bevelsverhoudingen in dat bedrijf staan lijnrecht tegenover de democratie die in het politieke leven wordt gepredikt. Misschien is het wel deze tegenspraak tussen de arbeidsverhoudingen en andere verhoudingen waarin mensen verkeren, die verklaart waarom die arbeidsomstandigheden maar zelden ter discussie staan. Zoals veel andere maatschappelijke verschijnselen zijn ook de arbeidsverhoudingen niet vanzelfsprekend maar vanzelfzwijgend.

De gespreksgenoten in dit boek vertegenwoordigen niet *de* Nederlandse arbeider, als die al zou bestaan. Maar ze zijn wel zo uitgekozen dat ze tesamen een indruk kunnen geven van wat zeer vele Nederlandse arbeiders bezighoudt en hoe die arbeiders over de dingen denken. Net zoals in die kinderraadsels waarin door een paar punten te verbinden met een potloodlijn toch een tekening ontstaat, kan de lezer uit deze zes gesprekken zich een schetsmatig beeld vormen van wat leeft onder grote aantallen arbeiders. De gespreksgenoten wonen in verschillende delen van het land, ze werken in verschillende bedrijfstakken en het

zijn mannen en vrouwen die in de leeftijd uiteenlopen van twintig tot vijftig jaar. De omstandigheden en de voorwaarden in de bedrijven waar zij werken zijn eerder beter dan slechter dan het gemiddelde in Nederland. Zij hebben met elkaar gemeen dat zij geen diploma's hebben, 'ongeschoolden' zijn en dat zij aan een machine steeds opnieuw hetzelfde werk doen onder toezicht en verantwoordelijkheid van iemand anders.

Toch zijn de geïnterviewden niet alleen maar karakteristiek voor de Nederlandse arbeiders. Daar zijn ze te bijzonder voor. Gewone mensen bestaan nu eenmaal niet.

De oorspronkelijke gesprekken zijn veel uitgebreider dan de hier opgenomen weergave en bovendien is de volgorde veranderd omwille van de overzichtelijkheid. Emilie Nord en Samuel de Lange hebben de spreektaal van de geluidsbanden omgezet in de schrijftaal die er het dichtst bij komt. Maar de lezer leest toch iets dat eerst bedoeld was voor een luisteraar. Het materiaal waaruit dit boek werd samengesteld is verzameld tijdens de voorbereiding van een televisie-documentaire in opdracht van de VARA. De film ontstond in maandenlange samenwerking met Paul van den Bos wiens aandeel in dit boek dan ook tussen alle regels te lezen is. Laurie Langebach maakte het interview met de ponstypiste. Het opstel na de interviews is de enigszins gewijzigde versie van een artikel dat eerder verscheen in *De Gids* (4/1071). De gespreksgenoten gaven dadelijk en zonder voorbereiding antwoord op de vragen. Sommige van die vragen zijn moeilijk, zelfs voor een specialist: over de eigendomsverhoudingen in de bedrijven, over de stijgingskansen voor geschoolden en ongeschoolden in het bedrijf. Andere vragen zijn eenvoudig en liggen voor de hand: of iemand plezier heeft in zijn werk, wat hij van zijn chefs vindt, of hij zelf meer zou willen of kunnen beslissen of hij ander werk zou willen doen. Dat zijn ook de moeilijkste vragen om een eerlijk antwoord op te geven. De lezer kan veel leren over zichzelf en over de sociologie van de arbeid, door die vragen eens voor zijn eigen arbeidssituatie te beantwoorden. De meeste mensen verzwijgen al voor hun kennissen hoeveel ze verdienen en bekennen vaak ook zichzelf niet welke teleurstellingen in hun loopbaan ze hebben moeten ervaren, welke ambities toch nog resten. Dat zijn de onopgemerkte taboes van het arbeidsleven. De mensen die in dit boek aan het woord zijn hebben die terughoudendheid doorbroken.

Pannendraaier

Ik zit de hele dag op die gang van de machine: gaat 't vlug dan moet 't vlug; gaat 't langzaam, dan moet 't langzaam zijn. Dat valt niet mee hoor. Je moet met het tempo mee. En dat gaat altijd niet hoor. Als je eens een moeilijke dag heb, dan...Ik moet mijn eigen aanpassen aan die machine. Die beslist hoe hard ik moet werken. Ja, die beslist. Maar ik werk niet slecht hoor...Ik voel me kalm, hè. Maar ik zeg, als je 't nooit gedaan hebt, dan gaat 't slecht. Ik zit met drie persen. Forceerbanken, zeggen wij. Daar draai ik die pannen op, snelkookpannen, van een plaat aluminium. Als ik dan de ene pan gepakt heb en ik heb dan weer een andere gepakt, dan moet een andere pan klaar zijn. En zo verder. Dan moet ik ze ook wegzetten hè.

Toen we in het begin zaten, hadden we een forceermachine, één forceermachine. Dat is die grote bank hè, waar we die plaat opzetten; vroeger hadden we er maar een. En dan moesten we die pannen eerst allemaal op die hoogte draaien. En dan wegstapelen, en dan andere walsen opzetten. Toen ging 't makkelijker. Nu hebben we twee machines: een forceert er voor en een andere na. Dat is moeilijker. Misschien zou er nog een bij kunnen. Maar ik kan 't niet. Nee, vlugger niet. Want d'r hebben er al meer aan gestaan, en ze laten altijd die achterste lopen, die achterste pers. Al de vier machines kan niemand hebben.

Hoe lang werkt U al bij dit bedrijf?

Vanaf '52, oktober '52.

Wat hebt U daarvoor gedaan?

Toen heb ik op de kunstzij gezeten. Maar dat is nou allemaal kunstvezel hè. Dat maken ze niet meer. Ik ben er tijdig weggegaan. Ik wilde ook wel eens ander werk.

Uw vader was boer?

Ja, die was landbouwer...En vroeger verdienden we bij de boer hè, gingen we bij de boer werken. Dat willen onze kinderen nou nooit geloven: verdienden wij tweehonderd gulden op een heel jaar, met de kost.

Als boerenarbeider?

Als boerenarbeider. Je moest er dag en nacht naar toe. In '33 en '34 bij een tuinder onder Breda, en na '35 heb ik ook nog bij een boer gezeten, bij de Belgische grens. Toen ben ik '36 onder dienst gegaan. Toen heb ik bij de veldartillerie gelegen, Bergen op Zoom. In september ben ik opgekomen. Daar gingen we met de fiets naar toe. De ene keer moesten we zondags terug zijn de andere keer 's maandags. Toen ben ik in '37 afgezwaaid; in '39 moest ik weer opkomen, in september. Voor zeventien dagen herhaling, maar toen was er algemene mobilisatie. Toen heb ik weer op moeten komen in Bergen op Zoom. En toen zijn we naar de Peel gegaan, in Grave, hebben we gelegen, in Zeeland. In Zeeland 't langst. Toen kregen we oorlog, op 10 mei. Toen zijn we helemaal teruggetrokken over de Maas en Waal, tot aan de Grebbelinie.

Daar hebben we vier dagen gezeten, en toen zijn we teruggetrokken naar Utrecht, en in Culemborg uitgekomen. Vandaar uit zijn wij gedemobiliseerd. Toen waren we nog jong en konden we zomaar niet afzwaaien: we moesten per se een verklaring hebben dat we werk hadden, een verdienste hadden.

Had U die?

Ja natuurlijk: mijn vader was toch zelf landbouwer. Dat gaf altijd werk hè. Toen moesten we onze kleren inleveren bij de Duitsers en toen gingen we op een middag naar Breda toe, en in plaats van er mee naar de Duitsers te gaan, verkochten we ze allemaal aan een voor geld, ha, ha. En dan kwamen we daar aan dan zeiden we: nou, we hebben niks meer. Dat was ook goed. En wij hadden de kleren verkocht voor twee gulden, dat dronken we dan op. Dat deden er veel hoor. Een volle zak militaire kleren. Wat zou je d'r mee doen. Ik kon er ook niks mee doen. En die mensen waren toch blij, die konden 't toch ook nog verkopen, die wouen toch ook nog een paar centen verdienen.

En toen was 't oorlog...

Ja, en in '42 ben ik getrouwd. Toen heb ik nog in Duitsland gezeten. Toen moest ik naar Duitsland, met vijftwintig man. Toen ben ik eerst getrouwd en toen ben ik naar Duitsland gegaan. Toen kwam ik bij de *Fiedler*fabrieken waar ze die kleine jagertjes maakten, die hele kleine vliegtuigjes, heel hard vlogen ze, die werden daar gemaakt.

Wij gingen overal werken, toen we terugkwamen van dienst: of we gingen bomen rooien, bomen rijden, hout zagen in het bos en zo;

hooigras maaien, aardappelen rooien, dat heb ik allemaal gedaan.

Maar waarom bent U nu bij een fabriek gaan werken?

Dan had je vaster werk. Want als ge aardappels rooide, dát verdiende. Een paar weken achter mekaar. Maar in de winter zat je zonder werk. Dan kreeg je niks. Als ge op een fabriek zat, dan was dat niet. Dan had je een regelmatig inkomen...Nou ja, in '42 zijn we getrouwd en toen heb ik in het buitenland gezeten. Daar ben ik in '43 van teruggekomen.

Toen heb ik tot de bevrijding toe nooit gewerkt. Toch eten, toch geld verdienen. Maar ja, ik moest me eigen altijd schuil houden, want ik was aan het onderduiken. Want ik wou niet teruggaan naar Duitsland.

Toen de kleine kwam, ben ik naar huis gekomen. Mocht ik voor veertien dagen naar huis, kreeg ik veertien dagen verlof. Toen ging ik niet meer terug hè. Ja, ik had misschien toch wel eens geprobeerd om over de grens te komen, maar dat ging niet zo makkelijk hoor. En zó ging het goed. Ik zeg: knap als je me nu terugkrijgt. Ik heb 't wel eens gehad dat ik thuis bij m'n moeder, een bak koffie zat te drinken, en dat ze achterlangs de deur met drie man binnenkwamen, en dat ik er nog uit moest. Dus ik m'n klompen uit, het raam omhoog, naar het boer erf, door de tuin heen, en over het tuintje het veld in. En dan zei die broer van mijn tegen ze: als je 'm hebben moet, daar loopt-ie. Maar achterna gingen ze me toch niet, en schieten hielp ook niet. Dan liep ik met een omweg naar het huis van mijn broer, en zei tegen zijn vrouw: ze zitten weer achter m'n veren. En dan sliep ik hier, en dan sliep ik daar. Maar het laatste half jaar heb ik altijd thuis geslapen. Toen had ik twee kinderen, toen ben ik nooit meer weggeweest. En toen ben ik na de oorlog eerst vrijwillig onder dienst gegaan. Ik was de eerste vrijwilliger hier van Etten.

Waarom?

Omdat ik er ook wel bij wou zijn. Een mijntje opruimen. Ik zeg: we halen die mijnen eruit en leggen ze aan de kant. Ze zeggen: ga je gang. Ik zeg: waarom niet? Moet je maar eens kijken. Ik pakte die mijnen op en legde ze gewoon aan de kant. Ik zeg: als de Amerikanen komen, dan kunnen ze ze laten springen, als ze willen. Maar liggen ze niet meer in de grond, dan loopt er niemand op. En de Amerikanen demonteerden ze, slaghoed eruit, dan konden ze niet meer springen. Dat was gevaarlijk werk.

Ik kom uit een boerengezin. We waren boeren, we waren met twaalf

kinderen, zes jongens en zes meiden, en m'n vader en moeder, dat is veertien. Maar er was niks in te verdienen. Ik had nou boer kunnen zijn, met 70, 80 beesten, maar dat was vroeger niet. Als je er vroeger twintig, vijfentwintig had, dan was je een hele knappe piet.

Het moet nu met een groot quantum gaan. De landbouwer moet 't in het groot doen en dan werkt hij 't nog niet bol.

Ge hebt er toch zat die op de fabriek werken en anderen die verhuren zich gewoon aan de grote boeren; anders blijven ze thuis toch nog een beetje boeren en ook op de fabriek werken. Je hebt er veel, hoor, die in ploegendienst staan, en thuis zal ik zeggen, vijf, zes, zeven melkbeesten hebben, en nog meer. Hard werken. Bij ons hebben we d'r een gehad, die had in de twintig stuks melkvee. Als hij nou in de morgendienst stond, en hij moest 's morgens om vijf uur beginnen, dan moest zijn vrouw ze melken, en dat gaat toch met een machine. 's Avonds molk hij ze. Het boerenwerk ken ik allemaal.

Daar kom je van kleinst af in. Als je eenmaal op een boerderij zit, zoals bij ons thuis, ben je tussen de koeien groot geworden. Dan leer je zo uit je eigen mee. Want ge gaat naar school en ge moet al helpen. Als je een jaar of negen, tien begint te worden, dan zeggen ze: Koeien melken, en douwen je zo onder een koe. Ja, als kinderen van negen, tien jaar, moesten wij melken. Dat deed je graag, je sloeg wel eens de stal door, maar dan had je pech gehad. Spelenderwijs hè. Want ik denk: als je rond de twintig jaar bent, en je moet dan het boerenvak leren, ik denk dat dat wel moeilijker is als dat ge d'r in opgroeit.

U zou eigenlijk boer kunnen zijn.

Ja, als alles zoals vroeger gebleven was. Maar je hebt een huishouding van twaalf man en zeven hectaren grond, daar zou je de man een paar vierkante meter grond hebben.

Voor al die kinderen?

Twaalf kinderen, dat worden toch twaalf huishoudens.

Maar toen U zo'n vijfentwintig jaar was, ging U de fabriek in. Was dat moeilijk?
Nou...ik ben toen in het magazijn gekomen. Toen had ik 't makkelijker als toen wij thuis waren, en op de boerderij. Ik hoefde niet zo lang te werken. Want wij maakten dagen. De ene dag moest je lang werken, de andere dag niet lang, op de boerderij. Maar soms stond je om vijf uur op en ging je om tien uur naar bed; had je een keer of drie, vier gegeten; dan maakte je lange dagen. Zeg maar dat ge om 's morgens

vijf uur opstond en tot 's avonds acht uur werkte. Dat zijn dan vijftien uur. Reken dat over een week uit, drie uur schaften eraf. Dat maakt zes maal twaalf.

Tweeënzeventig uur werk.

Ja, je zit de hele dag in de buitenwereld, dat is gezonder. En ge ziet meer, en ge ziet minder, zeggen ze, en ge ziet niet zoveel. Maar ik heb veel gereden, naar Breda moesten wij dan, naar de veiling en zo, naar de Boerenbond. Maar dan zat ik aan de weg. Dat was vroeger allemaal paard en wagen. Als ge dan moest karren, moet je er een beetje mee om kunnen springen, want anders deed-ie 't niet.

Je leefde voordelig, de mensen slachtten zelf een varken, maakten zelf brood; bij ons thuis bakten ze zo'n zeventig broden zaterdag, van die grote mikken; vier wasmanden vol met brood. Die hadden ze op een bank gezet in de kelder, en daar konden ze net op. En als we dan gingen eten, om vier uur, dat waren niet van die kleine sneetjes hoor, dat waren zúlke en zó dik. Dat is goed brood, hoor! Veel lekkerder brood als hier...oh jee!

Een heleboel boerenzoons, vooral van Uw tijd kwamen in de crisis in de fabriek terecht.

Ja, die hadden niks geleerd; wij hadden geen van allen niks geleerd. Boerenvak, anders niks. Je moest geld verdienen hè, je had geen twee handen gekregen om naar de ambachtschool te gaan. Ja, er was haast bij, je moest 75 of 100 gulden per jaar verdienen hè. Daar ging 't om. Vroeger was 't niet zo duur als nou hè. Voor de oorlog...

Toen ik op deze fabriek kwam, heb ik eerst aan deze machine gestaan, toen moest ik eraf. Want toen was er geen werk meer an, zeiden ze. Toen moest ik achter een automatische pers, voorlopig zeiden ze. Ik zeg nou dat kan. In ploegendienst. Toen wou ik eruit, uit de ploegen. Maar het ging maar niet steeds, zeiden ze. Ik zeg, ja, dan heb ik het makkelijk genoeg hè. Ik ben zo de ploeg uit. Ik zeg, geef me maar ontslag hè, dan ga ik voor een ander werken. Want ik zei: ‘*****Als ik niet in de dag kan werken, krijg ik binnen korte tijd m'n ontslag, want dan ga ik naar de beurs en dan vertel ik m'n reden. En die beurs is er niet voor niks...

Aan het begin van de dag zoek ik een lekker tempo en laat 't nog een ietsje zakken of klimmen op een dag. Zodra ge gaat jagen zit ge mis, want dat heb ik ook al dikwijls genoeg gehad, bij het tarief. Als je gaat jagen breng je je eigen over de toeren, net als een motor. Nu er geen

tarief meer is zetten ze de norm te hoog. Vroeger bij het tarief kwamen ze met de klok. Ze kregen van mij de kans niet. Geen tarief dat ze bij mij opnamen stond te hoog. Ik werk eerst een dag of twee, dan ga ik het tempo er uit halen en ik houd de klok in de gaten, en dan kan ik zeggen wat ik maken kan op een dag. Dus als de klok komt moet ik dit tempo draaien. Als hij achter me staat met de klok, kijk ik ook naar de klok, tel wat ik doe, zo'n vijf minuten, dan denk ik: 'Zoveel, dat is te hoog, ietske zakken.' Dan werk ik iets minder; je moet eigenlijk het middelpunt nemen hè, van je gang. Zo staat het tarief nooit te hoog. Maar 't kan zijn dat je tussen mensen staat die zitten te jakkeren, dan zit je beroerd, dan ga je eraan. Want op die mannen gaan ze rekenen.

Wat zegt U dan tegen die anderen?

Dat ze een beetje uit moeten kijken; daar is dikwijls genoeg klote over geweest.

Maar nu is het tarief weg.

Nou is 't een taak. Ze zeggen: 'Zoveel kun je daarvan maken.' Maar de een kan er veel maken, en de ander kan 't niet. Als ge met een stel werkt is 't moeilijk. Soms zit er een te gapen zonder iets te doen, en dan stap ik op 'm toe: 'Hé slaper, als ge niet wakker wordt krijg je een pets!'

Maar wat kan 't U schelen?

Zitten slapen, zitten dromen op een fabriek?! Dan is-ie niet goed bij! Als hij bij mij in de set zit moet-ie werken, ik werk ook de hele dag. Ik werk niet hard, maar ik blijf de hele dag werken, ik ben geen tien minuten stil. Het kan makkelijk gebeuren dat ik 's morgens om half acht kom - nou is er 's morgens geen schaft meer, om half tien - maar ik blijf met wat te drinken naast me de hele dag aan de machine als ik niet moet plassen.

Daar ben ik voor aangenomen. Je bent aangenomen om van half acht tot kwart voor vijf te werken.

U maakt per dag hoeveel pannen?

Als ik kan: rond de tweehonderd, tweehonderdvijftig. Als 't goed materiaal is, draai ik tweehonderdvijftig pannen. Zo'n pan kost negentig gulden. Maar ja, ze gaan niet zo duur naar de leverancier als ze verkocht worden.

De leverancier krijgt een hoop.

Die krijgen het meeste nog. De machines kosten het meeste geld, en de leverancier gaat met het meeste lopen.

Het bedrijf zal ook wel wat aan iedere pan wat verdienen maar toch

niet zoveel. Ik geloof niet dat ze aan iedere pan tien gulden verdienen, alles en alles bij elkaar.

Maar wel wat?

Ja, anders gooien ze het produkt eruit.

U heeft dat gebouw gezien in Dordrecht: waar is dat nou van betaald?

Van de centen die ze verdiend hebben.

Ik zit te denken: ergens is natuurlijk heel veel geld, maar niet in Uw broekzak.

Nee, niet in mijn broekzak.

Hoe komt dat nou?

Ja hoe komt een aap op een vlooi?! Wie gaat er nou mee kuieren, de directeur zelf?

Zou ik niet denken. Ik durf 't niet te zeggen. Ik in ieder geval niet.

Zijn de lonen omhoog gegaan vergeleken bij vroeger?

Ze zijn wel gestegen, maar de onderhoudskosten zijn ook gestegen. Ik verwacht dat de prijzen hoger gestegen zijn als de lonen. Ik weet niet wat een ander denkt. Ik heb grote kinderen, wij hebben meer inkomen in zo'n gezin maar er wordt toch ook meer uitgegeven, ook makkelijker. Ik heb zeven kinderen: drie meisjes en een jongen zijn getrouwd, een meisje woont nog hier bij mij in. Die moet nog een huis zien te krijgen. Dan heb ik nog een jongen van vijftientig. De twee meisjes zijn studerende. Een voor coupeuse-naaister, en de ander gaat gewoon naar de huishoudschool. Die wil kleuterleidster worden of zoiets. Ze mag net zo goed leren als de anderen, ze hebben allemaal geleerd. Zolang ik 't kan betalen...De oudste dochter is nergens naar toe gegaan, die is gewoon gaan werken. Een zoon is naar de ambachtschool gegaan, de anderen naar de MULO. Twee dochters zitten op kantoor, en mijn vrouw doet daar de kantoren.

Hoeveel verdient U nou?

Ik heb nou gemiddeld zo'n honderdzestig gulden vrij geld per week. Dat is netto.

Tussen de honderdzestig, honderdvijfenzestig. Zonder overwerk. Vroeger werkte ik over, en werkte ik zaterdag nog extra, en dan kwam ik dikwijls nog twee keer, drie keer in de week terug, vier uren. Nou geven ze vijftientig procent toeslag, geloof ik, maar er gaat dertig, veertig procent belasting af. Dus houden we er ons gewoon geld nog niet aan.

De één zegt: 'Ik heb niks,' de ander: 'Ik heb veel.' Ik heb bijvoorbeeld centrale verwarming, televisie, een auto, een koelkast, automatische

was-machine. Dan zijn we helemaal compleet, wat moet een huishouden nog meer? Mijn vrouw zou misschien nog meer willen hebben...als we maar rond kunnen komen, ieder het zijne kunnen geven. Alles contant betalen, anders koop ik niet.

Dus U leeft in welvaart?

Welvaart? Daar heb ik toch voor gewerkt, en mijn vrouw ook! Als ieder mens zoveel moeite deed voor z'n verworvenheden, zoveel zelf verbouwde - daar komt nog wat voor kijken voor die verbouwingen en ge mag geen cent aftrekken van de belastingen, vroeger wel. Straks zit ik alleen met de onkosten...

Sparen?

Sparen? Hoe moet je sparen? Ik kan nou toch niet meer sparen.

Een levensverzekering?

Die heb ik ook, daar betaal ik ook voor. Ik betaal ook de kerk, dat moet als je Rooms-Katholiek bent, want die mensen moeten ook leven. Want dan zegt er wel iemand: 'Die pastoor hoeft niet te leven,' maar die mensen moeten net zo goed centen hebben.

En ik moet verzekerd zijn voor de wagen, voor het huis, voor stormschade.

Nou gaat 't goed eigenlijk, zo met drie kostwinners, maar toen U met z'n tweeën was, met twee kleine kinderen?

Ja, dan was je blij met de kinderbijslag als het loon op was; en dan moest je wat buitenom zien te verdienen. Als ge gewoon weegeld verdient en vier, vijf kleine kinderen hebt, nou daar steek ik niet graag mee over, hoor. Veel moeilijker om rond te komen.

Iedereen moet er voor werken. Als mijn vrouw niet ging werken, maar de hele dag binnen zat, dan konden we ook geen wagen rijden.

Het huis is van U?

Zes jaar geleden gekocht. Elfeneenhalfduizend gulden. Nou zijn deze huizen tweeëntwintigduizend gulden. Als ik 't niet gekocht had had ik net zoveel huurverhoging moeten opbrengen als een ander. Als we zouden kunnen beleggen, kochten we zo'n blok huizen en verkochten ze nu weer. Maar daar krijgen we de kans niet voor. Daar hebben we de centen niet voor. Dat hadden alle mensen gekund wat wij hier deden: kopen. Ik had toen al kinderen, maar ik spaarde. Daar waren we toe bereid, 't was nodig. Ik deed overwerk en ploegendienst. En zo kwam 't bij mekaar. En de vrouw ook bijverdienen, appels schillen thuis op winterdag, en uitjes voor de fabrieken...En je geld bewaren!

Op de bank?

Je moet geen geld in huis hebben tegenwoordig. Centen brengen centen op. Zo komt 't op de juiste plek terecht. Daar hebben wij allemaal niet voor geleerd, maar die jongens van mij kunnen dat wel en die dochters. Als ze tegen mij zeggen: 'Schrijf die cheque uit,' kan ik dat, maar of die compleet goed is...maar die jongens...Nergens zijn wij op voorbereid. Vroeger was 't een hele gekke tijd. Maar de kinderen moeten met de tijd mee.

U hebt geen echte hobbies?

Nee, een beetje timmeren, en ik wil wel graag een tuintje aanleggen rond een huis, als ze 't vragen. Dat doe ik ook wel. Dat kan ik. Ik kan zien hoe de grond moet komen te liggen, vlak of anders.

En als dan de mensen niet op centen hoeven te kijken dan kunt ge dat goed doen.

Dus eigenlijk was U liever timmerman geweest, of tuinbouwer?

Nou tuinbouwer, 't zou wel gekund hebben...nee dat had ik toch niet gewild, dan moet je te lang werken.

Als U verdiende wat U nou verdient was U dan wel graag op de boerderij gebleven?

Als ik hetzelfde geld zou verdienen zou ik zeggen: 't Is gezonder, het buitenwerk.' Of ander werk, grondwerk. Maar daarvoor ben ik nou al te oud, maar als ik tien jaar jonger was, bleef ik niet in de fabriek werken.

Ik moet toch ergens m'n geld verdienen, er was niet veel anders. Toen hier de fabrieken nog niet stonden was hier bijna geen werk, moesten we allemaal naar Breda. Je zit met een huishouding met kleine kinderen.

Het is een beetje ongelijk verdeeld.

Maar als we nou allemaal eens even rijk waren? Zou 't dan nog boteren? Dat kan nooit goed gaan als de dokter even veel geld als ik had. Als ze meer geld hebben moeten ze 't goed besteden ook, en dat doen ze: laat ze dan hun gang gaan, maar ik kom niks tekort.

Wordt U eerlijk betaald?

Op het moment wel, ook altijd niet hoor. Ik kan niet zeggen dat ik te veel verdien, maar op het moment gaat 't.

Heeft U wel eens gestaakt?

Ja, een tijd terug nog een uur. Dat was met die percenten. We hebben ook wel eens een hele dag gestaakt voor meer winstuitkering. Toen

vroegen ze ons of we ook meestaakten en wij zeiden: ‘Ja natuurlijk, als jullie staken, staken wij ook.’ Ik ga een medemens niet in de zeik zetten door door te werken.

Ik ben nou tevreden; nou, tevreden...Maar als morgen de bond zegt: ‘Wij moeten tien procent erdoor halen en we leggen de zaak ervoor neer,’ waarom niet? Maar als 't niet nodig is is 't niet nodig.

Alleen als de bond beslist?

Ja. Als ze recht erop hebben en ze krijgen 't niet. Die mannen weten beter hoe 't in mekaar zit als wij, die bondsmannen. Die mannen hebben daarvoor geleerd.

Ik zit in de Katholieke Bond, St. Eloy. Wat geeft het nou in welke bond je zit, of dat nou de Christelijke bond is of het NVV. Ze vergaderen toch allemaal met elkaar mee.

Ik zeg: als die bonden er niet waren dan stond ge hier voor een grijpstuiver. Ik zeg, we gaan voor de bijl hoor, en we zullen ons geld wel opbrengen voor jullie, f 9,00 in de maand. Ik ben nou op 30 maart 25 jaar lid van de bond. Ze hebben af en toe wel eens geluisterd als we aan de bel trokken. Ik ken een jongen die de straat op gezet werd. ‘Maar dat gaat niet,’ zegt die broer van mij tegen die baas. ‘Ge denkt wel veel te kunnen, maar dat gaat niet door. Daar zal ik wel eens even het hoofdbestuur van in kennis stellen!’ Die jongen kwam terug twee dagen naderhand! Ze kunnen je zomaar niet buiten gooien. Of een fabriek moet failliet gaan.

Ik heb in het bestuur ook gezeten, van het NKV in Etten-Leur, en van St. Eloy heb ik in het hoofdbestuur gezeten en geld voor opgehaald. En leden aanwerven. Maar tegen die jonge mannen kunnen we 't nou niet meer doen, want die kunnen veel beter uit hun woorden hè. Die jongens hebben meer geleerd, dat leren ze op school. Maar wij hebben 'm tot een goeie bloei gebracht, toen. We zaten toen op tachtig leden, denk ik. Toen ik er uit ging, bijna tweehonderd.

Als de arbeiders 't nou voor het zeggen hadden?

Dat zou ik wel mooi vinden, een beetje zeggenschap.

Gelooft U dat U zou kunnen meebeslissen?

Ikke niet, daar zou ik geen goeie voor zijn. Daar hebben wij te weinig voor geleerd.

Daarboven moeten ze beslissen wat gij moet gaan maken. Ik kan toch niet zeggen: ‘We maken morgen duizend pannen van zes!’ Die boven weten toch wat er in het magazijn tekort is. Zij brengen het materiaal

bij ons en wij gaan 't maken.

Maar zoudt U nou niet kunnen beslissen hoeveel winst er naar de arbeiders moet? Hoeveel winst!? Dat is nou eens een hele andere vraag!! Vergeet de aandeelhouders niet, die zeggen: ‘Eerst wij, en dan jullie.’ Mooi werk, maar dat krijg je niet voor mekaar. De oude directeur zei ook altijd: ‘Jullie hebben net zoveel te vertellen als ik,’ maar dat was niet zo. Als 't over de centen ging kwam ge tweedens, hij gaat met het meeste strijken. Ik wil geen baas worden, ik hoef geen baas te spelen. We zaten met vijf man in een ploeg, toen zeiden ze tegen mij: ‘Gij bent de man, gij moet de verantwoording dragen.’ Ik: ‘Nou, kan mij wat schelen. Maar geen smoesjes, hè, als 't misloopt en we hebben niet genoeg gedaan!’ Nee, ik wou geen verantwoording nemen. Dat is niks voor mij. Ik wil wel verantwoording voor m'n eigen werk hebben maar niet voor een ander. Jongen, als ge baas moet spelen en ge moet bij een grote baas komen, kunt ge niet zeggen: ‘Die man die voldoet niet,’ of, ‘Die doet 't niet goed,’ dat kan ik niet. Dat is de zaken aanbrengen. Ik ga niet tegen de baas zeggen dat die en die de hele avond niks doen. Wel eens onder mekaar waar de ander bij staat: ‘Hee, lanterfanter, doe ook eens wat!’ Maar dan is 't gekheid. Toen ik in de ploegendienst stond, stond ik ook aan de pannenbank en dan draaide ik niks als pannen voor hè. Je kon er op een stoeltje bij zitten. Als de pan eraf kwam zette ge weer een plaat op. Je kon er gewoon bij zitten. Dan keek je heel de fabriek door, want ge staat op een verhoging, dus ik kon door de hele fabriek kijken. En dan zag je 's avonds mensen door de fabriek lopen, want dan was bij mij alleen het licht aan en verder de rest donker en dan zag ik dat de ene man dit dee en de ander dat, en dan zeiden ze: ‘Maar dat moet ge zeggen als ge dat ziet!’ Ik zeg: ‘Ikke niet, daar moeten jullie maar een man voor neerzetten die dat ziet.’ Want ik breng die mensen niet aan. Die namen dingen mee. Als iemand een frite-snijder nodig had, staken ze 'm in hun zak. En ook busopeners, die hadden ze op de lopende band staan en die lieten ze er 's avonds allemaal op staan, kant en klaar! Ik zeg: ‘Als je die niet opruimt 's avonds en niet van de band afgooit, dan blijf ik niet in de fabriek werken 's avonds, want morgen vroeg staat er geen ene meer op!’

‘Nee hoor,’ zegt de baas, ‘want gij kunt de zaak in de gaten houden.’ Ik zeg: ‘Ik zeg niet wie het gedaan heeft. Dat kan mij niks verschillen, ge bent ervoor gewaarschuwd.’

Dus een baas moet een aantal dingen doen die U niet wilt doen?

Nee, dat zou ik niet willen. En ze doen wat tegenwoordig hè, ze komen stempels inzetten enzo, en vroeger deden ze niks. Keken ze alleen maar. Maar nou gaan ze weer werken, want ze zien aankomen dat ze weer moeten gaan werken.

Verdiert een baas veel meer?

Ja, die zal wel meer verdienen, zou ge niet denken? Ik durf 't niet te zeggen. We hebben wel eens gehad als we zoveel overwerkten dat de baas zei: 'Jullie verdienen meer als wij.' Ik zeg: 'Nou dan verdient gij ook niet veel!' Ze judassen mij eens graag en ik judas een ander eens graag vooral als ik weet dat-ie kwaad wordt. 'Doet ge niks meer vandaag?' Dan begint die ander al aan de polijstmachine! Dan wordt-ie kwaad! Ge hebt er bij die er niet tegen kunnen. Ik kon er in het begin ook niet tegen, als ze me te veel plaagden pakte ik ze bij hun vestje. Maar wij zijn tenminste bij mekaar, de polijster en ik. Soms ook met de baas die komt ook wel eens een praatje maken. Over de fabriek of over wat anders. Want als je 't over de fabriek hebt ben je zo uitgepraat, want ik zeg: 'Ge ziet niet anders als een stuk ijzer en een hoop olie.' Meer ziet ge niet. Als 't niet goed gaat zeggen ze: 'Giet er maar een hoop olie op, dan gaat-ie wel weer.' Als wij es met een paar buurten, dan duurt 't even hoor!

En als de baas komt, wat dan?

Nou, niet weglopen, want dan ben je toch verkeken. Dan buurten we rustig door. Hij zegt ook niet gauw iets. Hij weet dat je daar geen uur staat. En als er een grote baas langs komt en ge staat te buurten krijgt ge toch niet op uw ogen want dan gaat-ie wel naar de baas toe: 'Buurten die altijd zo lang?' Dan komt de baas: 'Pas op als die in de buurt is.'

De baas, staat die aan twee kanten?

Ja, die moet aan twee kanten staan, aan de kant van het volk en van de directie, die moet tweestrijd leveren.

Hoe gaat dat?

Dat zou ik ook wel eens willen weten, want dat vind ik raar dat ge aan twee kanten moet staan. Hij moet aan de directie-kant staan maar wil-ie met z'n volk opschieten moet-ie ook aan z'n volk z'n kant staan. Een goeie baas staat aan de kant van zijn volk, net zoveel als aan de directie-kant.

De ondernemingsraad, die zit er namens de bond hè. Want ge stemt er niet een in die niet in de bond zit. Dat moeten de mannen maar doen

die niet in de bond zitten.

Als ge eens wat hebt, kan zo'n ondernemingsraad 't altijd regelen. Bijvoorbeeld, eerst gingen we allemaal tegelijk met vakantie. Nu kunnen we in juni, juli, tot half augustus vakantie opnemen, de technische dienst kan altijd met vakantie, het hele jaar door. Vroeger, dan had je maar te gaan in juli. Van het jaar hebben we 't zo bekeken dat we met de bouwvak gingen.

Je hebt ook nog de personeelschef; aan welke kant staat die nou?

Dat durf ik niet te zeggen, aan welke kant die vent staat. Die zal toch ook wel aan de kant van de werknemer moeten staan, en ook aan de kant van de baas. Als hij vergadert met de ondernemingsraad staat hij aan de kant van de ondernemingsraad; dan komt straks misschien de directie opdagen dan moet-ie misschien wel andersom. Die moet ook alle kanten op. Dan kun je wel zeggen: 'Dat is een tweezak,' maar die man moet toch ook om z'n brood denken. Hij moet ook om z'n eigen denken, die man komt om te werken, om geld te verdienen.

Maar zo'n tijdopnemer, aan wie z'n kant staat die nou?

Ik durf 't niet te zeggen. Allicht aan de kant van de fabriek, niet aan de kant van de werknemer: negen van de tien keer kon ge 't tarief niet halen. Dat wordt gepland. Ze zeggen: 'Daar moeten honderd stuks van gemaakt worden,' dan proberen die mannen er honderd uit te halen, Dat gaat altijd niet.

Op welke tijd voelt U zich nou vermoeid worden?

Het meest in de middag tegen dat ik ga schaften, en dan het laatste uur. Dan krijg je 't in de benen van het lopen, hè. Je loopt acht uur. Ik heb wel eens geprobeerd om uit te tellen hoe wijd ik wegloop.

En dan wordt U moe?

Moe niet, want dan scheid ik er meteen mee uit als ik moe word - ik ben niet van plan om me voor de baas moe te maken. Dat doe ik niet, ik werk gewoon.

Als je moe wordt, dan ben je niet gezond, als je veel moe wordt. Ik zweet wel eens op de fabriek, en dan denken sommige mensen dat je moe bent, maar dan begin ik pas te leven, als ik goed begin te zweten. Hoe harder ik zweet, hoe makkelijker ik werk. De ene mens zweet makkelijker als een ander. Als 't een beetje warm is zweet ik. Zweet ik niet, helemaal niet, dan gaat 't blijkbaar niet. Eerst werk ik een paar uur, dan ga ik eens plassen, loop ik eens weg, gerust een keer. Als ik zin heb in een bak koffie leg ik 't stil en ga een bak koffie drinken, ga eens

plassen...Nou krijgen we 's morgens geen schaft meer. Dat wilden die Belgen eraf hebben, dan konden ze vroeger naar huis. Sommige mensen zijn om half zeven nog niet thuis. 's Morgens om een uur of zes van huis om om half acht te beginnen...

We eten van kwart over twaalf tot kwart voor een. Je draait nog een sigaretje. Je zit met vaste kameraden aan tafel hè, de vaste waar ik mee werk op het moment. Altijd met hetzelfde groepje. Tot kwart voor een. Vijf minuten tevoren wordt er al gebeld, en drie minuten van tevoren ook. Tussen die tijd vertrekken we, en ik maak dat ik om kwart voor een op m'n werk ben. En dan gaan we nog vier uur door, om half vijf houden we op. Dan ga ik naar huis, is die zoon van me al thuis, komt die dochter thuis, schoonzoon komt thuis en dan gaan we op ons gemak eten, rond half zes. Dan ga ik een beetje de tuin, of wat op het schooltje doen. Een kleuterschooltje dat ik altijd mee onderhoud, het tuintje en de speelplaats. Een paar centen krijg ik ervoor; 't is echt liefdadigheid. Een katholiek schooltje. En, mijn vrouw doet de gang en zo, van dat schooltje, al jaren, krijgt ze ook een paar centen voor.

Voor niks kun je het tegenwoordig niet meer doen hè? We betalen overal voor. Het is maar een gulden per uur, dan kunnen ze nooit zeggen: 'Je doet 't voor niks.' Als ik ergens een tuintje aanleg zal ik niet vijf of zeven en een halve gulden per uur rekenen, dat doe ik niet. Nee, de mensen moeten 't kunnen betalen. Als 't nou mensen zijn die 't kunnen betalen, die geld hebben, dan reken ik wel apart, die gaan eraan! Maar als 't maar een gewoon mens is zoals ik en een ander, doe ik 't zo goedkoop mogelijk. Zulk werk, zo'n tuintje onderhouden vind ik wel leuk. Iedereen heeft toch graag dat zijn tuin er een beetje fatsoenlijk uitziet, ik ook.

Dus dat is eigenlijk nog dat oude boerenvak?

Ja, want dat kunt ge de jeugd van tegenwoordig niet zeggen: 'Hier heb je een schop en een hark, en ga de tuin doen.' Dat kunnen ze niet, daar kunnen ze er geen een voor vinden.

Dus U heeft minder zin in het werk in de fabriek dan in het werk in de tuintjes?

Ik zou liever in het tuintje werken. Maar dat kan nu eenmaal niet, ge moet toch ergens uw geld bij elkaar zien te verdienen. Ik doe m'n plicht: ik denk dat ik 't goed doe. Is 't niet goed dan zoek ik wel een ander. Als me de een niet aanstaat ga ik naar een ander...Een jonge kerel moet gaan waar hij het meest kan verdienen; die moet nergens

naar kijken, en waar je leutig kunt werken, waar hij niet chagrijnig is. Als mijn zoon thuiskomt, en elke avond chagrijnig is dan zeg ik: ‘Zoek ander werk, dondersteen toch op!’

In de fabriek, wat zou U daar nou het liefste willen doen?

Waar ik nou sta, aan de pannen. Ander werk kan me ook niet schelen, maar ze zullen nooit zeggen: ‘Doet ge dat graag, of doet ge dat niet graag?’ Maar als ze me laten lassen zullen ze 't toch wel weten, want dat doe ik niet graag. Dat is geen vak. Dat moeten ze automatisch maken. Dat is het stomste werk wat er is.

Zo'n pan, is dat nou een mooi produkt?

Zou 't niet? Het is iets wat een vrouw in het huishouden gebruikt, dat heeft ze iedere dag in haar handen. Dat produkt moet tamelijk goed zijn. Iedere vrouw en iedere man moet er mee om kunnen springen.

Is dat werk dat U doet nou ook gevaarlijk?

Gevaarlijk? Als ge een plaat hebt en ge laat 't een fractie van een seconde te laat los en ge hebt een handschoen aan dan gaat de hand ook mee.

Er is nog nooit iets gebeurd, maar 't kan toch. Ik zal nooit als ik een plaat inzet, en er roept iemand, luisteren. Dan blijf ik bij die plaat. Het blijft uitkijken, die dingen komen naar beneden, ook als je hand eronder zit. Daarom zitten er tegenwoordig van die kappen om. Als de pers naar beneden komt, komt de kap ook naar beneden. Als die kap iets voelt, als-ie niet kan sluiten, gaat de machine niet af.

Soms snijden die platen dwars door de handschoenen, zo scherp als vlijm. Als ik scheermessen maak en ik werk een halve dag, dan zit ik bij de zuster. Wij zijn te wild, want die mensen die er gewoon aan zitten mankeren niks.

Geen een machine is mooi, je moet er altijd bij werken. Als je op een knop hoeft te drukken en er niks hoeft te doen, dan vind ik 't een mooie machine.

Als je zorgen hebt, dan ben je gekuld en je moet de hele dag denken: ‘God, thuis gaat dat niet, of dat niet.’ Ge moet er de hele tijd bij zijn. Soms denk je: ‘Ik word stapelgek.’ Als je op de weg rijdt ben je toch ook de hele tijd bezig om iets te zien?

Je kunt overal over prakkizeren, maar dat moet je niet doen, anders ben je zo naar de haaien. Ik kijk wat rond en ik doe wat. Je zingt af en toe een stukje.

Je moet de zenuwen ook van je af kunnen zetten. Als de dokter mij raad geeft volg ik die. Toen ik voor tien jaar, 't is al langer geleden, op de Kunstzij werkte, kreeg ik dat dikwijls. Als ik de raad van m'n huisdokter niet gevolgd had, had ik ook in hetzelfde geval gezeten. Regelmatig schaften, regelmatig eten, regelmatig rusten. Anders raken de mensen overspannen. Ik weet niet wat dat is, overspannen, ik heb 't gelukkig nooit gehad. Zenuwachtig wel! Maar dan scheid ik er ook mee uit ook, dan leg ik gelijk alle machines stil. Als 't mij niet goed gaat, en er loopt iets tegen, dan gooi ik alles weg, ik ga m'n handen wassen, rol een sigaretje, dan ga ik terug, is 't over; 't duurt maar kort.

Dat wil de huisdokter ook weten: waar word ik zo zenuwachtig van? Waarvoor moet ge uw eigen nou zo druk maken? Soms werd ik zo ziek dat ik gewoon naar bed moest.

Toen vroegen ze: 'Hoe komt dat nou dat ge u eigen zo van de kaart werkt?' Met dat ge denkt: 't Gaat niet meer, gooi dicht!' Dan zegt de dokter: 'Ge gaat rusten tot ge weer bekomen bent.' De laatste tijd heb ik 't niet meer, maar er is een tijd geweest...Ik moet me eigen kalm houden en de zaak neergooien en er uitscheiden. En rustig blijven en dan komt 't uit z'n eigen wel goed. Maar ge zit met kleine kinderen en dan denken ze dadelijk dat ge wat aan de kop hebt, het een of ander. Maar daar heb ik me nooit druk over gemaakt. Ik heb ze allemaal grootgebracht. Ze zijn bij mij allemaal even welkom, maar vandaag de dag doe je 't niet meer. Wij waren met z'n twaalf; ik was de zevende. Ik geloof niet dat mijn kinderen er zeven zullen krijgen. Het zou ook niet goed zijn.

Naar die kerk heb ik nooit geluisterd! Dacht gij dat die me vertelde dat ik kinderen moest maken? Die pastoor heeft niks te zeggen. Ik doe waar ik zin in heb. Hij heeft dat ding niet geschapen voor mij; dat was van mij toen ik trouwde.

Mijn vrouw is wel eens wat anders. Ik ben wel wat makkelijker als zij. Vroeger als ge er een of twee had, en 't duurde wat lang dan zeiden ze: 'Hoe is 't, blijft dat zo?' Dan zou ik ze wel geantwoord hebben: 'Ik moet toch voor die mensen de kost verdienen, niet gij.' Nee, daar heeft de pastoor bij mij niks over te vertellen. Toch heb ik er zeven, en ik heb van alle zeven plezier gehad. Toen wisten we nog niet zoveel als nou. Wij waren vroeger zo wijs niet als de jeugd van tegenwoordig.

U gaat wel elke week naar de kerk?

Dat zijn wij van thuis uit gewoon. Wat m'n kinderen doen moeten m'n

kinderen weten, ieder mag z'n eigen weg gaan. Zolang ze nog geen eenentwintig zijn zal ik ze wel zeggen dat ze naar de kerk moeten gaan. Daarboven moeten ze 't zelf weten. Ik zelf ga. Waar we ook zitten of kamperen: als er een kerkske is gaan we er naar toe. Dat is nou eenmaal de gewoonte van de mensen.

Bent U een gelovig mens?

Nou geloven...De ene keer wel, de andere niet. Ze maken me alles niet wijs! Wat mijn geloof me toelijkt, geloof ik.

Ik ga altijd stemmen: dat kunnen ze me nooit verwijten. Op de fabriek ook, voor de ondernemingsraad. Er zijn sommigen die niet stemmen. Die zeggen: 'Wat heb je eraan om die vent in de ondernemingsraad te hebben?' Dan ga ik wel. Anders zegt straks de directeur: 'Hij komt erin, en hij en hij.' Zijn vriendjes. Maar zo is 't niet. Want hij wil toch een ondernemingsraad hebben. Net zo goed willen ze nu van de vloer uit volk om te praten met boven. Dat wil ook niemand doen. Mij hoeven ze niet op de lijst te zetten, want ik zeg: 'Ik doe 't niet, daar begin ik niet aan,' daar kom ik eerlijk vooruit. Als ik zeg: 'Daar begin ik niet aan,' dan begin ik daar niet aan. Nee, want dan wordt ge straks verantwoordelijk gezet voor de anderen. Dat wil ik niet. Zeggen ze ons: 'Zo en zo is besloten, dat moeten jullie de anderen vertellen.' Nee, dat moeten ze zelf doen. Laten ze de mensen maar in groepjes naar boven laten komen en 't zeggen; dat doen ze nou ook af en toe. Zo zie ik dat. Dat die mensen van boven willen dat gij de mensen overhaalt.

De ondernemingsraad is ervoor om tegen de directie in te gaan. Het volk zegt tegen de ondernemingsraad. 'Zo en niet anders.' Dat zal ook altijd niet meevallen, denk ik. Maar ze hebben zich te verzetten en ze moeten voet bij stuk houden. Lukt 't niet, dan lukt 't niet; daar kunnen ze ook niks aan doen.

En als die ondernemingsraad nou eens veel meer macht kreeg? De meeste macht?
Dat kan niet. Zou gij denken dat dat kon? Dan zou 't er dikwijls treurig uitzien want de ene zou 't zó willen en de andere zó...

Wie heeft er nou eigenlijk de hoogste macht in de fabriek?

Zou de directeur die niet hebben? Als die tegen jou zegt: 'Eruit!' dan hoef je niet meer binnen de poort te komen, en lig je erbuiten.

Is er nog iemand boven de directeur?

De aandeelhouders; als ge uw centen ergens brengt hebt ge ook wat te vertellen. De directeur speelt baas over jouw centen. Er is altijd baas

boven baas.

Wat doen die aandeelhouders?

Dat weet ik niet, daar ben ik nog nooit bij geweest, jij wel? Ik heb ze wel eens in de fabriek gezien, ik weet wel dat ze grote sigaren roken, dat weet ik wel. We hebben er wel eens van één 'n grote sigaar gehad ook: 'Steek maar eens op,' zaid-ie. Dat was toen de fabriek hier net stond, toen ging 't nog allemaal goed hè. Ik zeg: 'Dat is goed, dan kunnen we ook van de winst profiteren.'

Je ziet ze niet meer nou dat grote gebouw in Dordrecht staat.

En die strijken een deel van de winst op...

Een deel? Ik denk het meeste; als er winst gemaakt wordt tenminste. Dat hebben wij goed te vinden. Dat ze alles opstrijken vind ik niet mooi; je hebt sommige fabrieken waar ze delen in de winst, dat is nog wel eens een paar centen. De arbeider ontwikkelt zich de laatste jaren ook nog al. Die jongen die hier gisteren op de bank zat is een gewone arbeider maar die heeft toch ook z'n eigen bedrijfje. Hij heeft een las-machine staan. Die jongen die durft. Hij durft 't nog niet aan met een knecht, want, zegt hij: 'als ik 't goed zou willen doen zou ik er ineens veertig, vijftig man tegenaan moeten gooien; ineens goed, er op of er onder.' Ja, dat moet zo, dat jongens die iets kunnen en er iets voor voelen dat die de kans krijgen.

Heeft U voldoende kansen gehad?

Ze hoeven mij niet meer kansen te geven dan ik al heb.

Maar toen U jong was?

Hadden we geen kansen. Toen moesten we werken, en daarmee uit. Als je werkte werd je rijk. Was ook niet waar, maar dat dachten de mensen. Een beetje geluk hebben, en veel denken en prakkizeren, die werd wel rijk.

Had U nooit meer gewild, een eigen bedrijfje, een ander beroep? Hoger in de fabriek?

Hoger in de fabriek, daar zijn wij te lomp voor; dan hadden we meer moeten leren vroeger. Tot mijn veertiende ben ik naar school gegaan. Dat was toen al verplicht. Maar we hadden liever dat we met ons twaalfde er af gingen dan met ons veertiende. Ik dacht dat ik al een hele piet was: lange broek aan, klompen aan, en de akker op.

Ik ben tevreden, ik ben altijd tevreden. Ik ben een heel makkelijk mens.

Als U niet tevreden zou zijn, zou U dan iets kunnen veranderen?

Veranderen? Dan maakte ik achter mekaar dat die dochter van mij een huis kreeg. Als ik maar wist waar ik zijn moest. Ja...hoe lelijker ge doet hoe eerder ge een huis hebt. En als je geld genoeg hebt kan je overal terecht. Natuurlijk, dat durfden ze niet te zeggen; maar ze krijgen geld toegestoken en daar mee uit.

Als je op een van die fabrieken werkt, dan krijg je wel een huis. Die jongen van mij die op de fabriek werkt die had geen gedonder met huizen, die had er zò een. Die jongens gaan met de directie praten. Hij werkte er en zij werkte er. De fabrieken krijgen huizen toegewezen en zeggen: 'Hij komt erin, hij komt erin.'

Dus die heeft macht...

Ja, die heeft macht.

Heeft U nou macht in de fabriek?

Welnee, wij hebben geen macht in de fabriek.

En met z'n allen?

Met z'n allen ook niet. Tenzij we de zaak stilleggen.

Heeft U nou macht in de gemeente?

In de gemeente heb ik helemaal niks te zeggen.

Waar heeft U dan wél macht?

Nergens in, nergens iets te zeggen. Waar hebben wij nou macht over?

Thuis?

Over eigen huis...Over je kinderen heb je niks meer te zeggen als ze eenentwintig jaar zijn; over m'n vrouw heb ik ook niks te zeggen, als ze gaat dan gaat ze. Macht, macht hebben wij niet.

Wie heeft er nou eigenlijk wel macht?

De een zal zeggen: 'Die', en de andere: 'Die beslist.' En wie beslist er nou feitelijk? Ik kan 't niet zeggen.

Maar wie heeft er nou meer macht?

Ik durf't niet te zeggen.

Maar thuis kunt U 't zó inrichten als U zelf leuk vindt?

Ja. Niet zoals ik 't leuk vind, zoals mijn vrouw 't wil. Zij kan 't beter. De vrouw is de baas thuis. Waar de vrouw niks te zeggen heeft en waar de man de baas is, daar klopt iets niet. We beslissen samen wel wat, als er nou grote stukken komen. Maar over kleren zeg ik: 'Dat moet je zelf weten, gij hebt de portemonnee, gij weet waar ge 't krijgen kunt; en kom naderhand niet bij me voor geld, want dan hebt ge 't opgemaakt.' Als ik geld nodig heb dan krijg ik geld. Met een tientje in de week kan ik makkelijk rond.

Wat de fabriek maakt, heeft u dat ook?

Ga nou gauw zeg, wat moet ik er mee doen, met die rommel? Ik kan niet opnoemen wat ze daar maken, zoveel artikelen als ze daar maken. Strijkplanken, snelkookpannen, koffiezeven, afdruiptrekken, dat soort dingen heb ik allemaal, daar krijg ik vijftwintig procent korting op. Sommige zijn wel goed maar je hebt er ook bij...

Als U nou zelf een produkt mocht maken, wat zou U dan maken?

Wat zou ik dan maken? Ik kan niks verzinnen; het zijn allemaal onderdelen die je maakt; van de strijkplank niks anders als de poot. Als je 't allemaal monteert, is 't ook een strijkplank. Die pan wel, die maak ik compleet bijna; het handvat zit er niet aan en zulke dingen. Het hele ding maken ja, dat is veel mooier. Dan kun je zeggen: 'Dat ding heb ik zelf gemaakt.' Maar nu kun je niks anders zeggen dan dat je dat ding met z'n elven maakt, hè.

Zou U 't leuk vinden om 't helemaal zelf te maken?

Ge zoudt achterover slaan van wat dat zou kosten. Als je met één man gaat werken inplaats van met drie, kost de pan ook een stuk duurder; en dan gaat 't niet zo snel, want nu gaat 't van de ene hand in de andere hand. De ene schuurt ze, de ander zet er die stukken aan waar het handvat komt, poetst ze nog wat af; en op het laatst komen ze bij mekaar, die pannen, en dan gaan ze ze nog wat afvegen, fouten; dan gaan ze de band erom plakken, en dan gaan ze ze samen in de doos douwen. De een doet ze in een doos en de ander plakt ze dicht. Maar als ge dat alleen moet doen valt 't tegen hoor. Dan geloof ik niet dat ge vijftig pannen inpakt op een dag. Het zou toch duurder komen, Dat kan niet, zoiets. Dat zou een veels te dure grap worden. Ik zou graag zo'n pan op een machine draaien: compleet eruit. Twee walsen achter mekaar. Een machine, plaat erop, zelf afwerken. Leuk en gemakkelijk ook, dan hebt ge niet zoveel werk meer; hij komt er als pan compleet uit. Dat is hetzelfde als...mijn zoon zit bij Groenewegen. Die kreeg een aanhangwagen te maken, en die lasten ze compleet af, van het begin tot het einde. Die konden zeggen, twee of drie man: 'Die wagen hebben wij gelast, en geen mens anders, die hebben wij in mekaar gezet.' Dat vinden zulke jongens prachtig.

Dat zou ik ook veel leuker vinden, maar dat gaat met zo'n wagen, niet bij een pers.

Leuk werk, daar gaat 't niet om. Je kunt wel leuk werk hebben met vier, vijf man... We hebben zijkanten gemaakt van boekenrekken.

Toen zaten we in ploegendienst met negen man; toen hadden wij altijd plezier, de hele avond gelachen en gedaan. En op het laatst was er dan tarief: vijftig procent extra kwam eruit, hoor. We waren ook op tijd klaar.

Gewoon ieder op z'n plaats waar hij 't snelst is. En later op de dag gingen we ruilen: de één ging eens daar zitten, de ander daar. Is er dan nog eens een ziek dan kunt gij invallen in het zwaardere, en diegeen in het lichte werk. Maar ge hebt er bij die 't niet willen; die komen op een licht baantje. Die kunnen feest vieren. Dan krijgt ge de pest in. De een heeft niks te doen en de ander moet z'n eigen kapot werken. Dat vind ik niet goed. Als die jongen in het lichte werk is ingewerkt moet-ie een andere ook eens laten uitrusten. Maar dat krijgt ge met de jeugd van tegenwoordig niet meer geflikt. Als er een jonge kerel van vijftwintig jaar toevallig het lichte baantje krijgt en gij het zware en ge zegt: 'Kom, we ruilen eens,' dan zegt-ie: 'Loop naar de klote, ze hebben me hier neergezet maar niet daar.' Dan heb je de poppen aan het dansen, want dan zorg je dat hij niks verdient: dan verdienen ze geen van tweeën iets als ze in het tarief staan. En dan moppert hij: 'Hij werkt niet.' Dat is zijn eigen schuld.

De goeie mensen bij mekaar: want de ene mens werkt ook niet graag met een ander. Wie staan er bij mekaar? Vooral dat band-werk, dat lopende werk, dat gaat de hele dag door. Ge zit met een maat, gaat-ie vlugger, dan moet gij ook vlugger, gaat-ie langzamer dan moet gij ook langzamer. Het gaat de hele dag niet eender. Maar als ge nou alleen werkt zoals ik: ik kan mijn eigen tempo bepalen. Ik word niet moe, de hele dag niet. Ik bepaal m'n eigen tempo en op het eind van de dag heb ik net zoveel gedaan als een ander. Als ge uw eigen tempo niet kunt bepalen gaat 't niet goed; dat is glad verkeerd.

Kan Uw werk ook automatisch?

Nou dit zullen ze niet zo automatisch maken, een pan maken niet. Ze zullen 't wel iets vermakkelijken of zo. 't Zou me niks kunnen verschillen. Ik zou liever bij een automatische machine staan, dat is makkelijker.

Maakt U zich wel eens zorgen over de toekomst?

Ik? Waar moet ik me zorgen over maken; over die laatste jaren? Ik heb toch altijd te eten.

Nou zoals in de crisistijd...

Maar zo wordt 't niet meer. Gij gelooft toch niet dat wij voor tien

gulden gaan staan spitten van 's morgens zeven tot 's avonds zeven?! Dat maken wij niet meer mee! Dat kan toch niet meer. De tijden zijn veranderd. In de crisistijd stonden de mensen de straat om te spitten, zó diep, met een schop. Dat moesten ze nu eens tegen een mens zeggen. Er zijn toch machines zat die dat kunnen. Dat hoeven wij toch niet meer te doen, hè. Twaalf gulden was misschien wel honderd gulden nu, dat weet ik niet. Maar ja, de mensen leefden anders dan nu. Toen ik nu in '48 hier naar toeging zeiden mijn ouwelui: 'Wat doet ge nou, een bel aan de deur?' Toen zei ik: 'Wat wilt ge nou, een moet toch ook een huis hebben, net zo goed als gij!' Een bel, dat was vroeger voor de rentenier, voor de oorlog, dat je langs vóór moest komen en bellen. En nou ging er een werkman in! Zo dachten mijn ouwelui. De mensen zijn er allemaal op vooruitgegaan. Want als ge nu bij een boer binnenkomt, en ge kwam er dertig, veertig jaar geleden in, dat is wel een beetje verschil.

En de arbeider?

Die heeft 't ook niet zo slecht meer; die zat ook in een klein huisje. Die zijn er op vooruitgegaan, volgens mij wel. Ons soort mensen, die dan gingen werken, wij moesten kippen en varkens houden, want anders konden we 't huishouden niet onderhouden; 's avonds moest langs de akkerkant gras voor die beesten gesneden worden om te eten. Nu mag je ze niet houden, nog geen varkens, hond of konijn. Ik had vroeger drie varkens in de schuur. En elk jaar slachtte ik er een. Dat mag nu niet meer. Als wij er nu nog zo als vroeger bij zaten dan had 't er treurig uitgezien met zo'n hoop volk. Ik heb hard gewerkt, dat wil ik wel weten. Zo hard ik kon. En dat deed je vroeger ook. Maar vroeger leefden ze anders; douwden ze die centen mij mekaar zo'n sok in: 'Pas d'rop dat jullie er niet uitvallen, want ik moet er op m'n ouwe dag van leven!'

Maakt U zich zorgen over de ouwe dag?

Nooit niks. Als ik van m'n AOW niet rondkom ga ik naar de gemeente en zeg: 'Kijk eens hier, ik wil sociale bijstand.' Ik weet toch waar de ombudsman zit! 'Wie niks anders als AOW heeft,' zegt hij, 'die zal ik een kaartje sturen en raad geven.' Die man die volg ik altijd. Die komt voor allemaal op; net als Willem Duys, daar kijk ik ook graag naar.

Maar veel mensen lukt 't niet, die niks als AOW hebben en die een huis moeten betalen, zo'n huis van ouwe van dagen, van vijftientig, dertig gulden in de week; ik geloof niet dat die een brede dag hebben.

Ik heb voor een huis gespaard, m'n kinderen zijn getrouwd, nu hoef ik niet meer te sparen. Nou geef ik 't meeste uit. Straks als ik gepensionneerd word en ik ben nog goed gezond, dan zal ik ervan profiteren. Ge zult me niet dikwijls thuis aantreffen. Dan ga ik overal naar toe; op ons gemak aan. Dan moet ik plezier van het leven maken, want dan gaat 't om de laatste jaren. Volgend jaar heb ik drie dagen meer vakantie. We waren van plan om drie weken te gaan.

Ik heb gewoon vooruit geleefd. Ik prakkizeer niet over wat er morgen moet gebeuren. Dat komt morgen wel. M'n vrouw zegt wel: 'Er moet dit en dat.' Ik zeg: 'Och meiske ga je niet druk maken.'

Inpakster

Mijn werk is natuurlijk aan de lopende band; je raapt koekjes. Ik raap er achttien. Die gooi ik dan in een schuitje en het meisje dat naast me zit doet het in een zakje en zet het weer op die band. We beginnen om kwart voor acht. Als het kwart over acht is: ruilen. Ja dat is makkelijk en er wordt ook helemaal niet gezegd van ik ga niet ruilen. Nou en dan om half tien, vijf over half tien dan gaan we koffie drinken, met een sigaretje roken natuurlijk. Nou en dan gaan we weer eens om kwart voor tien beginnen. Nou en dan is het zo kwart voor twaalf en dan gaan we eten een half uurtje. De dag is zo om...nou je kan praten en lachen natuurlijk. Ik vind het wel makkelijk. Ah, ik mag er toch graag wezen, echt. De ene dag ook liever als de andere natuurlijk.

Loopt zo'n band altijd even hard?

Nou, we hebben bijvoorbeeld een band met karabiesjes, dat zijn van die hele kleine koekjes, dan ben je 's avonds bekaft. En dat ben ik niet alleen, dat zijn ze allemaal. Dat is zó zenuwslopend werk, verschrikkelijk, omdat het maar kleine koekjes zijn natuurlijk. Maar ja, dat hebben we gelukkig niet elke dag.

U komt uit Limburg. Wat heeft U vroeger zoal gedaan?

Ik heb vroeger in de gezinszorg gewerkt. Ik heb voor mijn trouwen in het ziekenhuis gewerkt. Nou, daar heb ik drie jaar gewerkt. Toen ben ik getrouwd en ben ik in de gezinshulp terecht gekomen, dan bij die mevrouw en dan bij die mevrouw. Later toen ben ik bij V & D terecht gekomen. Daar heb ik niet lang gewerkt want daar moest ik 's zaterdags en daar had ik de pest in.

Hoe werkte U daar?

Nou, ook huishoudelijk werk bij V & D, in de kantine, in het snelbuffet. Dat interesseerde me niet zo erg veel.

Toen heb ik in een fabriek in Leeuwarden gewerkt. Toen stond ik ook in de kantine. Als je in de kantine staat, dan kun je nog wel eens even weglopen en dat kan je niet aan een lopende band, daar kan je niet weglopen. Of je moet wel speciale aflos hebben, eentje die rondloopt,

één van de ovenisten bijvoorbeeld. Als je die nodig hebt dan roep je even: ‘Wil je me even aflossen?’ Dan kan het. Die juffrouw die alles controleert of alles goed loopt, nou ja, die lost je ook wel eens af hier aan de band.

Er zijn nooit moeilijkheden. De dames springen altijd voor elkaar in, altijd. Geen moeilijkheden. Ze zeggen wel eens: ‘Alweer?’ maar dan komen ze evengoed. Ik bedoel maar, je zegt allemaal wel eens wat. Dan kom je en dan ga je.

De chef, die kan je nooit aflossen: hij heeft de telefoon, zit hij aan de band dan gaat onherroepelijk de telefoon. Dus dát kan niet. De chef kan namelijk nooit aflossen.

Heeft U heel Uw leven eigenlijk gewerkt?

Ja. Ik was vierentwintig toen ik trouwde. Nou, ik kan rustig zeggen van vijftien, zestien jaar, dat ik werk. Van vijftien, zestien tot mijn éérentwintigste jaar heb ik bij mijn vader dan gewerkt. Een melkrijdersbedrijf. In die tijd moest ik 's morgens bij mijn vader eerst de melkbussen op de wagen gooien, dan naar mijn eigen werk toe, dat was gewoon bij een mevrouw dan, nou en dan ga je weer naar huis toe en dan moet je thuis weer helemaal aan de gang. Dan moest ik het huis weer doen. Dus...ik weet wel wat werken is. Want ik was de oudste. Nou en allemaal jongeren onder mij. Mijn vader een eigen zaak en mijn moeder naaide veel. Dus die had ook helemaal niks wat de huishouding aanging. Dat moest ik doen.

Met hoeveel was U thuis?

Nog twee zusters en drie broers. Dus...ik wist wel wat ik doen moest. Een groot huis.

Ik had toen bij mijn ouders...had ik twee baantjes, ja drie. 's Morgens vroeg de melkbussen erop zetten, die naar de fabriek brengen met mijn vader en terug. Nou, dan gauw een kopje koffie en dan kon je weer naar een ander. Nou, en 's avonds thuis weer. Dus weet ik wel wat werken is, hoor! Maar ik heb er nooit geen spijt van.

Had U niet misschien wat door willen leren of een cursus volgen?

Nou, ik had wel altijd zin in de huishoudschool, daar had ik wel zin aan, maar naaien niet hoor. Dat wou ik nooit worden.

Waarom niet?

Nou, ik hou helemaal niet van naaien want ik zag het altijd van mijn moeder die dag en nacht zat te naaien. Dank je wel! Thuis en voor andere mensen naaien. Nee, mijn moeder heeft ook wel te hard

gewerkt, dat...mij niet meer gezien hoor!

Ik word dit jaar éénenveertig. Nee, wat dat betreft hebben de meisjes het tegenwoordig beter, ook wat bij ons betreft. Absoluut hoor. En ze verdienen goed die meisjes. Echt hoor.

Waarom werkt U eigenlijk?

Omdat ik gewoon niet thuis kan zitten. Echt niet, ik kan niet thuis zitten. Vliegen de muren gewoon op me af. Beslist. En ik geloof dat een hoop van de getrouwde vrouwen dat zullen zeggen. Beslist. Want dan zijn er ochtenddames, nou die werken beslist niet alleen voor hun geld hoor!

Niet alleen voor hun geld?

Nee, d'r zijn er ook wel, ik natuurlijk ook, ik doe het ook voor het geld, net zo goed, want als je tegenwoordig niet bij werkt, nou de levensstandaard is zo verschrikkelijk omhoog gegaan en de huren, dat kan één man nooit meer verdienen. Bestaat niet. Het kan wel maar dan krijg je niks te eten.

Door die huur of zo?

Door die huren en nou...alles, de levensmiddelen ook. Nou, wat doe je op het ogenblik met honderd gulden als je naar de winkel gaat? Niks meer! En daar zijn een hoop vrouwen eigenlijk ook om gaan werken. Als ik niet werk zou ik niet in die dure huizen, in die flats kunnen wonen. Dan kon ik niet doen wat ik nou wel kan doen. Ik heb vier gulden en negentien cent per uur bruto. Nou en daar gaat de belasting en de hele mikmak af. En dan hou ik over, vierhonderd en elf gulden in de vier weken. Daar komt 't wel op neer. Voor mij is het honderd gulden in de week. Ik werk vier en een halve dag. Ik maak acht en dertig en een half uur ongeveer, per week. Van 's maandagsmorgens tot vrijdagmiddags kwart voor twaalf. En dan hou ik op. Vrijdagmiddags werk ik niet. En dat vind ik persoonlijk heerlijk, vrijdagmiddags thuis te zijn.

Het leven is te duur en je huur van de huizen is te hoog. Want als je bijvoorbeeld, nu zouden jullie, ik weet niet of U getrouwd bent of niet, U zal in een duur huis wonen net als hier, nou dat kan U beslist niet alleen verdienen. Dat bestaat niet. Mag U wel duizend gulden in de maand hebben anders kan dat nog niet. Tenminste als je lekker eten wil en drinken wil en wat dan ook. Anders kan het beslist niet meer.

En dan, wat noem je luxe! Ik bedoel maar, ik vind t.v. een luxe. Een radiocombinatie vind ik een luxe. Ja, wat noem je nog meer een luxe.

Een wascombinatie noem je luxe. Of, een luxe is het eigenlijk ook al niet meer hoor want dat noem je niet een luxe meer.

U heeft hier t.v.?

Ja, t.v., radio, wascombinatie, alles heb ik. Pick-up met grammofonplaten. Ik bedoel maar, nou het zijn geen goedkope platen die we daar allemaal hebben hoor. Maar ja, ik bedoel, het leven is ook veel anders dan vroeger. En ik zeg: ‘Als ik niet bijwerkte kon ik beslist niet doen wat ik nou wel doe. En honderd gulden in een week-end, als ik naar Leeuwarden ga, om uit te geven, of naar Limburg...Net als met de bevallingen ook, want ik heb er de laatste tijd al weer heel wat gehad, met de bevallingen van de kinderen dan bel ik eerst op, stuur een bloemetje van tien à vijftien gulden. Nou en dan ga je naar Leeuwarden toe, neem je een cadeautje mee.

Ja, het hangt er van af, willen ze bijvoorbeeld een jurk of een truitje of wat dan ook, een tientje, dan heb ik mazzel. Maar het kan net zo goed zijn, nou voor vijftentwintig gulden of dertig. Ik bedoel maar dat doet me niks. Ik geef het. Omdat ik het verdien. Anders kan ik het beslist niet doen.

Anders moest U altijd geld aan Uw man vragen?

Wat mijn man verdient dat komt net zo goed in de huishouding terecht, net zo goed. In het begin zei mijn man wel: ‘Nou, blijf maar thuis.’ Toen heeft ie ook wel eens gezegd: ‘Je gaat niet meer werken, je hebt nou genoeg gewerkt.’ Nou ja, ik zei: ‘Dan niet.’ Maar ik ben toch gegaan. Ik weet niet, dat doe je! Nou, als je eenmaal getrouwd bent en je blijft doorwerken, nu je blijft doorwerken hoor, zolang mogelijk als je kan. Als je kleine kinderen hebt, houdt het vanzelf op. Maar als je grote kinderen hebt of je hebt helemaal geen kinderen, je blijft werken hoor! Absoluut. En dat ben ik niet alleen, dat zijn d'r meer. Vroeger was ik thuis als mijn man ook thuis kwam. Of een uur vóór de tijd, zorgde ik al dat ik thuis was. Maar nou niet meer. Nou werk ik hele dagen en dan doen we samen de huishouding. De ene keer doe ik dit en de andere keer doet hij dat. We hebben nooit geen last.

Heeft U nou het gevoel dat U zelfstandiger bent dan andere vrouwen die niet werken?

Ja. Je komt meer onder de mensen. En je hoort ook veel meer. Want ik weet nog goed toen ik nog niet getrouwd was, dat zegt mijn man nog vaak tenminste, als ik bij iemand was, dan deed ik de hele avond geen mond open. Zo stil was ik. Ja, ik kan nu nog wel stil wezen hoor. Maar

nu ben je drukker. Je komt meer overal. En...ik weet niet, je bent vrijer geworden. De ene vrouw werkt bijvoorbeeld op kantoor een halve dag, al is het maar 's ochtends alleen werken of 's middags alleen werken, ik bedoel dat zijn er veel hoor. De ene werkt 's morgens liever en de ander werkt 's middags liever. Ik heb het eerste jaar, ik geloof anderhalf à twee jaar ook halve dagen gewerkt. Ja, toen werd mijn man ziek. Hij heeft heel lang met zijn rug gelegen, toen moest ik eigenlijk wel hele dagen gaan werken, omdat ik het anders niet volbracht, want toen kostte 't ook veel.

Nu zit U dus sinds een jaar of zeven bij dat bedrijf. Kunt U ook nog promotie maken of zo?

Nou daar heb ik geen belang bij. Ik heb daar persoonlijk geen belang bij. Het zou wel kunnen, mits dat je promotie zou maken maar op een andere afdeling. Niet op de eigen afdeling want dat is waardeloos. Ja! Want op de eerste plaats, je bent als collega's met elkaar begonnen, gewoon het werk aan de band. En dan zou je plotseling bevoegdheid krijgen om bijvoorbeeld iemand wat te zeggen. Nou dan zeggen ze ijskoud tegen je: 'Waar bemoei je je mee?' Dat zou ik zeggen, maar dat zou een ander ook tegen mij zeggen. Promotie maken is goed maar dan op een andere afdeling en niet op dezelfde afdeling waar je altijd gewerkt hebt.

We hoeven mekaar niet te regelen. Dat is helemaal niet nodig. De chef zegt 's morgens: dat en dat moet je doen. Heb je mazzel dat je achteraan staat, nou dan blijf je daar de hele dag staan of zitten. Als je bijvoorbeeld altijd achteraan die dozen zit of staat, dat is zo'n eentonig werk! En als je vooraan zit, de ene dag heb je Zaanse koeken en de andere dag karabiesjes. Dan es een keer een dag speculaas; de afwisseling is veel beter.

Als het op de koek niet druk is dan word je uitgeleverd. Ik noem dat uitleveren, 't Is natuurlijk niet zo hoor, dan moet je naar de chocolade afdeling of naar de koffie of naar 't distributiecentrum. Echt hoor, over 't algemeen hebben ze er een hekel aan om naar een andere afdeling te gaan. Je kent mekaar en je weet precies hoe ver dat je gaan kan. Want bij ons worden ook wel moppen verteld aan de band en als je dan op een andere afdeling bent, de sfeer is daar anders terwijl je daar net zo hard moet werken. Maar andere collega's, ja je weet vaak niet wat je daar mee aan moet. Kan je daar een grapje vertellen, kan je dat niet? Dat weet je soms niet. De ene dag kan 't goed lukken, de andere

dag lopen ze met zúlke gezichten.

Ik ben zelf ook wel es naar een andere afdeling gestuurd, dat er bij ons niets te doen was. Dan had ik ook zo'n lang gezicht hoor, net zo goed. Maar ja, dan denk je volgende keer een ander weer.

Ze weten allemaal heus wel dat als er eens wat is, dat ik bij spring. En dat weten ze, en als er wat is dan help ik ze ook. Maar daarom ben ik helemaal geen slavin hoor. Dank je wel. Want als ik de kans krijg om wat te laten doorlopen doe ik het ook nog, net zo goed. Als ik vooraan de band zit en ik krijg de kans om de koek voor achter te laten lopen, dan doe ik het nog ook. Dan moet die het oppakken. Oh, dat doe ik ook wel eens hoor! Maar als ik achteraan zit en ze doen het, dan hoef ik maar even te kijken, dan zeg ik niks, dan kijk ik alleen, nou dan rapen ze weer. Dan raap ik ze wel op natuurlijk, nou dan is er weer niks aan de hand. Dan is er beslist niks aan de hand, maar dan lach ik alleen even.

Ik kan met iedereen opschieten, dat is het. Daarom hou ik dan m'n mond niet als er wat is.

Je moet rapen, àf. Dat doe je automatisch, je bent net een automaat geworden. Dat vind ik hoor.

Ik zal vast niet zeggen van het is saai werk, of het is druk werk, de ene keer heb je het drukker als de andere keer. Dat weet je. Bij ons zijn er ook een paar meisjes die aan de band hebben gestaan die naar 't kantoor zijn gegaan. Die hebben ze gevraagd: wil je op 't kantoor, omdat 't kantoor op het ogenblik weinig meisjes had, en die zijn naar 't kantoor gegaan. Ze willen niet meer terug, in ieder geval, die twee die ik ken. Misschien omdat ze later beginnen, ik weet 't niet. En misschien hebben ze het gevoel: ik zit nou op kantoor. Maar ik geloof niet dat het daarom...ze mocht altijd graag beneden wezen en ze komt ook nog wel eens beneden, even te praten met die of die. Maar ik geloof niet dat ze meer terug wil hoor!

Zitten er eigenlijk bij U ook mensen in de bond?

Bij ons op de afdeling, ik geloof dat er geen één in de bond zit, geen één. Ik geloof het niet. Misschien dat de getrouwde vrouwen, die haar mannen in de bond zitten. Dat weet ik niet natuurlijk. Je kan natuurlijk als d'r wat is, natuurlijk naar de bond schrijven. Dat is een ding dat zeker is. En ik zal ook niet zeggen dat de bond niks is, dat zou ik niet graag beweren. Het heeft zijn goeie en zijn kwaai kanten natuurlijk.

Meer de goeie dacht ik als de kwaai. Ik bedoel maar als je, als je

bijvoorbeeld in de bond zit en er zal wat gaan bewegen in een fabriek, dat je niet aanstaat, dan zou je natuurlijk altijd kunnen schrijven. Wat natuurlijk nul op 't rekest is. Want ik geloof niet dat er veel mensen in de bond zitten. Beslist niet.

Maar zou Uw loon misschien niet beter worden of zo, als U georganiseerd bent?

Ja, maar dat komt bij ons automatisch. Als we bijvoorbeeld, kleine metalen die zijn altijd het eerste wat de verdiensten betreft, dat krijgen wij natuurlijk ook met terugwerkende kracht. Bij ons zijn de lonen net zo goed als bij een ander hoor! Of dat komt, omdat ze anders geen personeel kunnen krijgen, ik weet het niet. 't Gaat toch via CAO, alles. We krijgen niet meer als ons toekomt. De bond zal zeggen: 'De dames krijgen zoveel en daar mogen jullie niet boven.' En dan doen ze 't ook vast niet, geloof dat maar niet. Dat gaat bij ons automatisch. Als ze bijvoorbeeld bericht krijgen van een bond of van die, waar zitten ze nog meer, van die suikerwerkbeweging, dat ze korter moeten werken, nou dat gaat bij ons automatisch.

Maar wie beslist dat dan?

Nou ik vermoed dat dat wel de directie met de ondernemingsraad en zoiets is. En dat is zo ver weg.

D'r zijn bij ons nog nooit protesten geweest, niet dat ik weet tenminste, dat het niet goed is. Het gaat allemaal zo gemoedelijk.

Ze zijn over het algemeen wel tevreden. Je hoort wel eens gemopper maar och, dat is vandaag gemopper en morgen is het weer goed. Want je kan wel nagaan, ze blijven allemaal hangen, allemaal. Want de één is er zeven jaar, de ander acht jaar, de één negen jaar. Nou d'r is een meisje die is twaalf en een half jaar bij het bedrijf. Ze blijven allemaal hangen. Of ze gaan dan trouwen, dat is natuurlijk wat anders, maar de meesten blijven allemaal hangen.

En waarom zou je moeilijkheden maken als ze er niet zijn. Dat vind ik niet nodig, nee beslist niet. Maar als ik zeg: 'Dat kan niet.' dan kan 't ook niet. Omdat, ik heb eigenlijk ergens wat vóór, wat misschien een ander niet heeft, weet ik veel. Omdat ik nou een doordouwer ben, kan ik van mezelf natuurlijk niet zeggen. Ik krijg het meestal wel gedaan als ik wat hebben wil. In het bedrijf en er zijn er meer. Natuurlijk is het zo, als je het bijvoorbeeld erg druk hebt en de chef, ja dat de chef een slechte bui heeft...dat kan je allemaal wel es hebben, dan moet je natuurlijk niet naar de chef gaan en je moet dit en dat vragen. Dat is

logisch, dat doe je niet. Dat doe ik niet en dat zal een ander ook wel niet doen. Meestal zie ik het 's morgens direct al of hij in een goeie bui of een slechte is, dat zie ik. Nou en als ik 't zie dat ie een slechte bui heeft dan ga ik vast niet naar hem toe en zeggen: 'Ik wil morgen vrij hebben,' of zo. Dat doe je niet. Nou en als hij dan bekomen is en een uur gewerkt heeft dan kijken we en nou, dan vragen we wat. Dan komt het meestal wel voor elkaar.

Vroeger, toen ik nog jong was, kreeg ik de gelegenheid niet om te leren. En toen ik van de lagere school afkwam moest ik direct in de huishouding werken. En later natuurlijk, toen ik ouder werd met mijn vader mee 's morgens. Maar ik heb er geen spijt van hoor. Ik kan tenminste mijn handen gebruiken en dat vind ik het voornaamste.

Als er nou zo 'n meisje van zestien of zeventien komt werken, wat zegt U dan tegen haar?

Nou dan denk ik wel eens bij m'n eigen: zou ze nou helemaal niet anders kunnen? Dan denk ik wel eens bij m'n eigen van zo'n jong meisje, zou ze nou helemaal niet kunnen leren, dat vind ik zonde. Ja, je moet natuurlijk de middelen ook hebben voor te kunnen leren. Je moet al goed kunnen leren en in de tweede plaats: pa heeft het geld. Dat geeft vaak de doorslag hoor! Maar ja, een hoop meisjes zijn blij dat ze van school af zijn. Maar die zullen diezelfde gedachte later ook wel krijgen hoor, net zo goed, als ik nu. Want dat ik vroeger toch nooit geprakkiseerd heb om door te leren, terwijl dat bij ons thuis wel kon. Niet dat ik, ik zal maar zeggen dat je te vette pot had, beslist niet hoor. Maar als ik dat beslist gewild had...ik was allang blij dat ik van school af was. En ik wist dat ik thuis moest werken, hoor!

Als U een man geweest was...zou U dan ander werk hebben willen doen?

Nou ik geloof dat ik dan terecht kwam in de auto's. In een garage of vrachtrijder of zoiets dat lijkt me wel mooi. Omdat mijn vader natuurlijk ook in die autobeweging zat, vrachtrijdersbedrijf, en dat interesseerde mij altijd wel. Vrouwen rijden natuurlijk net zo goed als mannen. Die luxe wagens en zo. Een echt vrachtrijdersbedrijf daar heb ik nou altijd zin in gehad.

Maar voor vrouwen is ook wel genoeg werk hoor. Als je dat wil. Nou, in alle opzichten wel. Want ik bedoel maar niet alleen het kantoor en de fabriek maar in de geneeskunde, ziekenverpleging, nou noem maar op.

D'r zijn zoveel keuzen voor vrouwen.

Als U nu had kunnen doorleren welke kant was 't dan opgegaan?

Dan had 't toch de ziekenzorg geworden, want dat heeft me altijd wel geïnteresseerd.

Ik geloof wel als ik weer moest kiezen van voren af aan dat ik weer in zo'n fabriek terecht kwam. Ik zou wel weer naar school willen natuurlijk wel. Maar ik geloof als ik eraf was ging ik ook de fabriek weer in. Want ik heb altijd tegen zo'n fabriek opgekeken hoor! Beneden de drieëntwintig jaar krijg je nooit het volle loon. Tot je drieëntwintig jaar bent, kom je elk half jaar omhoog. Ik zit aan de top. Maar als we loonsverhoging krijgen gaan we automatisch omhoog, dat wel. Maar hoger kan je beslist niet. Natuurlijk, je kunt altijd meer gebruiken maar ik dacht niet dat je ergens anders meer kreeg. Voor dit werk wat ik op het ogenblik doe in de suikerwerken, nou daar kan je niet meer voor krijgen. Ze gaan natuurlijk wel van het standpunt uit: als je werken gaat dan is het vaak als bijverdienste, als vrouw zijnde. Of ze moeten natuurlijk alleen staan, maar ja die zullen misschien ook wel een hoger loon hebben.

Maar ja, die zullen dan ook wel zuinig aan moeten doen en geen hoge huur betalen. Je zou natuurlijk geen gekke sprongen kunnen maken, dat in de eerste plaats al niet. Je zal natuurlijk echt op koopjes uit moeten gaan. Als alleenstaande vrouw, als ze werkt dat ze echt op de markt of wat dan ook kopen moet. Je kan natuurlijk niet zo leven als wij, als getrouwde mensen die samen verdienen. Als mijn man niet werkte, dan zou ik beslist niet kunnen rondkomen.

Waarom worden bij het bedrijf hier vrouwen nou minder betaald dan mannen?

Het is altijd zo geweest dat de vrouwen stukken minder verdienen als de man. Maar langzamerhand gaat het toch omhoog. Dat de vrouwen, ze zeggen wel: de vrouwen krijgen binnenkort ook een mannenloon, maar ja dan gaat automatisch het mannenloon ook omhoog. Maar wij werken wel vaak als mannen hoor! Net zo hard als mannen. Maar die verdienen meer als de vrouwen. Dat is toch logisch, mannen moeten toch veel meer loon hebben als vrouwen. Omdat de man vaak hoofd van het gezin is. Een man die zegt: 'Voor honderdtien, honderd twintig, daar doe ik het niet voor.' Er zijn er natuurlijk wel, maar ik geloof niet dat het er veel zijn.

Als ik op mezelf zou staan zou ik alleen met mijn eigen loon niet

kunnen rondkomen. Je kan wel zelfstandig even goed wezen, als vrouw. Maar je zal zuinig aan moeten doen. Met eten en met kleren, nou met alles. Het is natuurlijk voor de mannen een groter risico alleen te staan omdat ze óf in de kost moeten waar ze tegenwoordig een kapitaal voor betalen moeten, want beneden de veertig, vijftig gulden kom je nergens meer. Maar vrouwen kunnen vaker nog een kamer huren waar ze zelf alles kunnen doen, terwijl mannen dat niet doen.

Want ik zou niet graag zeggen als mijn man hier alleen was, hoe de huishouding draaide. Al zou hij zich kunnen redden, maar het fijne kan hij nooit. Een alleenstaande man is verplicht de was naar de wasserij te doen, bijvoorbeeld een keer in de week of twee keer, wat tegenwoordig ook niet goedkoop is. Dat hebben vrouwen natuurlijk niet. Die kan 's avonds zeggen, als ze thuis komt van haar werk: 'Zo, nou ga ik de was doen, de huishouding.' En dat heeft de vrouw, wat de man niet heeft. Wat de huishouding betreft ja. Ze kan werken en 's avonds de huishouding doen, wat niet altijd meevalt, beslist niet. Maar ja, 't zal toch moeten. Ik geloof dat een vrouw met een tientje meer kan doen dan een man met vijftwintig gulden.

Wacht even, die heb ik niet helemaal begrepen!

Als ik met een tientje moet rondkomen ga ik op koopjes uit. En een man met vijftwintig gulden gaat naar de winkel en koopt het. Een vrouw denkt wel eens vaker: 'Nou nee, laat het maar zitten of, kan ik niet goedkoper terecht ergens?' Dat is een vrouw.

De mannenlonen zijn nou eenmaal hoger als de vrouwenlonen, dat is een ding wat zeker is. Maar in een hoop bedrijven doen de vrouwen net zoveel als de mannen.

Is dat redelijk?

Redelijk, ja wat is redelijk? Ik vind altijd dat de mannen hoger moeten komen als de vrouwen. Het is natuurlijk nooit redelijk, omdat de vrouwen net zoveel doen als de mannen. Maar ja, daartegen staat natuurlijk ook weer dat de mannen aan het hoofd staan en de vrouwen niet zo direct. Dat vind ik persoonlijk hoor.

Is 't ook zo dat het werk dat beter betaalt door mannen wordt gedaan?

Jawel. Wij kunnen natuurlijk niet als vrouwen aan de oven staan, de oven aanzetten en zorgen dat het deeg niet in de machine komt en zo, dat kan natuurlijk niet.

Waarom niet?

Nou, daar hebben wij geen capaciteiten voor en 't is veel te zwaar voor

vrouwen. De oven moet precies op temperatuur staan en dat deeg in de machine douwen, dat valt vaak niet mee hoor! Mannen zijn technischer als vrouwen. Natuurlijk, de vrouwen kunnen wel zeggen zó of zó moet 't maar dan komt het vaak toch niet terecht. Want we hebben een meisje op de afdeling die kent de machine net zo goed als de monteurs, die ligt er nou helemaal in voor die machine. En dan vind ik het ook redelijk als zij machinegeld, of gevarengeld zou krijgen. Ze zijn er druk mee bezig dat zij gevarengeld zal krijgen en dat vind ik nodig. Want die verantwoording die ligt nou bij haar voor de machine. Dan moet je ook technisch inzicht hebben. Dat heeft niet iedereen. Je kan wel een machine stopzetten 'tuurlijk, want daar staan overal letters bij. Maar als er een nieuwe rol op moet of er mankeert wat aan, dan moet zij dat doen.

Zou U een oven kunnen leren bedienen?

Nee beslist niet. Want dat is mannenwerk. Ik zou d'r ook geen idee bij hebben, ik voel d'r ook niks voor. Ik vind dat is mannenwerk, laat de mannen dat maar doen. Dat is eerst al: temperatuur tot en met. Hoe hard hij moet lopen, hoe zacht hij moet lopen, wat voor deeg moet erin, hoeveel suiker moet erin, nou dat kunnen wij toch nooit voor elkaar krijgen. Tuurlijk is het veel ingewikkelder. Want als je nou bijvoorbeeld Zaanse koeken hebt, ik weet niet wat erin moet, ik weet 't niet, maar een ovenist weet het wel. Je moet het leren, dat is een ding dat zeker is. Maar vrouwen moeten ze d'r niet aanzetten, dat is veel te zwaar werk, voor vrouwen tenminste, met deeg omgaan. En hoe moeten de koekjes naar beneden komen, hoeveel rijtjes per minuut. Hoe hard moet hij lopen, nou dat red je nooit. Want dan denk je aan het personeel, en moeten de vrouwen niet te hard werken, maar daar trekken de mannen zich toch niets van aan.

Wat koekjes rapen betreft: d'r is er geen een die het beter kan als vrouwen. Veel te precies. Vrouwen zijn nou eenmaal precies. Ze zouden het misschien wel kunnen, maar ze zijn veel roekelozer. Mannen kunnen niet zo goed met de zakjes omgaan als wij. Als wij bijvoorbeeld een doos met zakjes hebben waar koekjes in moeten, dan gaan er misschien twee stuk terwijl er bij de mannen al tien of vijftien stuk zijn. Die zijn veel harder in hun handen, dat is toch logisch.

Ten alle tijde krijgt de vrouw minder loon als de mannen, terwijl ze vaak hetzelfde werk doen. Dat is nou eenmaal zo, d'r is niks aan te doen.

't Is wel dat vrouwen en mannen moeten gelijk staan, maar dat komt toch nooit, beslist niet. En wat verdienste betreft: de vrouwen zijn natuurlijk zo langzamerhand omhoog gegaan, maar wat loon betreft kom je nooit zover dat de vrouwen meer verdienen als de mannen. Een vrouw moet enerzijds vrouw zijn. Als ze nou werkt is dat mooi en als ze 't doen kan is het ook prachtig. Maar je moet natuurlijk niet mannen werk afnemen, dat vind ik niet nodig. Laat de mannen maar hun eigen werk doen, want als vrouwen mannenwerk doen komt er werkeloosheid van de mannen.

Ik geloof dat als een vrouw meer zou verdienen als een man dan zou je op een gegeven moment toch zeggen: 'Wat moet je nou, ik verdien meer als jij,' tegen je man, en dat vind ik niet leuk. Ik vind dat mannen meer horen te verdienen als vrouwen.

Wat is prettiger: bij een mevrouw werken of in een fabriek?

Nou geef mij de fabriek maar hoor. Nou ik vind als je al huisvrouw bent, je zit thuis ook al de hele dag in de huishouding. Dan kan je veel beter in een fabriek werken dat is afleiding en ander werk ook nog. Dat je een muur afstof of zuigen, dat moet je bij een mevrouw ook doen. Nou dan kan je net zo goed naar een fabriek gaan, dat is ander werk. In de fabriek heb je nou eenmaal ander werk. Of je nou in de elektriciteit zit of in de koek of in de suikerwerk of weet ik veel, het is ander werk dan in de huishouding. In de huishouding moet je alles zelf regelen en als je in de fabriek werkt dan wordt 't voor je geregeld.

Want wij zeggen ook wel eens van, 'Wat loopt ie weer hard.' Dan zeggen ze: 'Nee hij loopt niet hard,' terwijl ze zelf weten dat hij te hard loopt, maar ze kunnen het niet anders. Ze zeggen: 'Wij moeten het deeg opmaken voor kwart voor vijf,' en ze hebben zoveel degen die ze per dag moeten maken, het moet er doorheen. Dan zetten ze er liever beneden één extra aan om 't bij te houden. Dan loopt de band evengoed hard en je moét het rapen, je bent het verplicht. Ja hoor, dat merk ik wel. Wij schelden ook wel eens: 'Wat loopt die weer hard,' maar dan zeggen ze toch: 'Nee, hij loopt niet hard,' maar dan weten we voor onszelf wel dat het wel zo is. Ja, want koekjes eten ze altijd, de mensen, die eten ze praktisch allemaal.

Administratie daar hebben we natuurlijk helemaal niks mee te maken. Maar de produktie die moet omhoog blijven, dat is 't. De produktie moet gehaald worden per dag, per week. Anders zeggen ze: 'Hoe kan dat' en anders krijgt de chef weer op zijn kop. Als de band te hard

loopt, dat kunnen we zelf wel merken, dan zetten ze er gewoon één bij, een meisje of een mevrouw erbij. Want evengoed weten wij wel hoe laat 't is. Dan loopt hij te hard. Ja, dat weet je als je in een fabriek werkt. Maar ik heb er geen spijt van en er zijn er meer die er geen spijt van hebben. Want je kan wel nagaan: ze blijven allemaal hangen op zo'n fabriek. Die eenmaal zijn begonnen die blijven d'r, omdat ze 't prettig vinden en afwisselend: 's morgens of 's middags, 't is maar net hoe ze aangenomen zijn. Nou en dan gaan ze rustig naar huis toe en buiten de fabriek weten we al niet eens meer, zijn we de fabriek vergeten. Zo gauw als de bel gegaan is zijn we 't vergeten. Je weet niet anders meer. Je gaat automatisch weer beginnen. Nee, we hebben helemaal geen zorgen van: nou hebben we vandaag bijvoorbeeld minder gedraaid als een ander. Daar trekken de vrouwen zich toch niks van aan, niks. Al lopen er ook bakken koekjes door: gewoon pech gehad. Daar hebben wij niks mee te maken. De ovenisten en de chefs, die moeten zich daar maar zorgen over maken, wij niet. Zij wel, maar wij niet. Want als wij merken dat de band te hard loopt, laten we het rustig doorlopen. Dan loopt 't rustig in een bak, dan zien we wel weer. Dan zeggen we rustig met elkaar: 'Nou dan moet je de band maar niet zo hard laten lopen.' Dan ruimt degene die dan overloopt of degene die niks te doen heeft, die ruimt wat op en dat gebruiken ze weer voor ander deeg. Voor speculaas moet je oud deeg hebben, ik bedoel maar dat kunnen ze allemaal wel weer gebruiken. Maar wat dat betreft heb je 't makkelijk: als hij te hard loopt en je kunt 't niet bijhouden dan laat je 't rustig lopen. Dat is wel een voornaam ding, vind ik tenminste hoor! Nee, beslist geen zorgen op de fabriek. We hebben niks te vertellen, ook niet. Want ik bedoel maar als we zeggen: 'De band loopt te hard,' dan zeggen ze toch dat het niet zo is. Ik vind 't een heel voornaam ding als je meer te zeggen had op zo'n fabriek. In de eerste plaats over dingen die gebeuren op zo'n fabriek, zoals: minder werken, lange of korte pauze of zoiets. Dat zou ik persoonlijk wel een voordeel vinden. Langere pauze tussen de middag, minder werken, dat die banden minder hard lopen, zodat je beter de produktie bij kunt houden. Want als die band te hard loopt weet je vooruit dat 't in de bak loopt. Dat vind ik niet nodig.

Je moet met elkaar veel meer inspraak hebben op het werk wat je doet en hoe je 't doet, en met elkaar regelen, bijvoorbeeld van niet twee

dagen achter elkaar karabiesjes want dat is vermoeiend. Maar dan komt er vaak weer vraag en aanbod in de winkels. Als bijvoorbeeld op een dag in de winkels geen Zaanse koeken meer zijn en we hebben veertien dagen geen Zaanse gedraaid, dan is het op 't leven af Zaanse koeken draaien. Ze moeten van de fabriek en van de winkels meer bij mekaar komen om te zeggen: ‘Wij hebben nog vijftwintig dozen Zaanse koeken, daar hebben ze d'r nog tien,’ meer met mekaar. Persoonlijk heb je daar geen idee van. Dat hoeft ook niet. Het gaat er alleen om dat de chefs van de winkels en de chefs van de afdelingen waar dat gedraaid wordt, dat die meer onder mekaar moeten komen en zeggen: ‘We hebben te weinig dit, te weinig dat, kan dat geregeld worden. Dat zien ze wel weken van te voren hoe hard dat gaat. En minder op het distributiecentrum laten staan, dat is ook een voornaam ding. Dat kunnen we nooit regelen onder mekaar, wat koekjes betreft. Nee, dat kunnen we niet. Want wij weten toch niet wat er gedraaid wordt die dag. Dat weten we nooit. De chef krijgt bericht vandaag Zaanse koeken te draaien want 't moet morgen bijvoorbeeld in Limburg wezen, die Zaanse koeken. Dan is ie verplicht Zaanse koeken te draaien, dan gaat 't vannacht of vanavond naar Limburg toe. Die chef krijgt 't van bovenaf. Wij moeten nu eenmaal, wat de chef zegt, moeten we doen en dat is logisch ook. Anders heeft 't helemaal geen zin om te werken. Bij zulke dingen heb je geen medezeggenschap. 't Heeft ook geen zin. Je hebt eigenlijk niks over een ander te zeggen. Dat vind ik persoonlijk. Wat interesseert 't mij wat een hogere chef doet? Of hoe die dat regelt, dat interesseert ons niet.

Ik geloof niet dat je daarom ooit medezeggenschap krijgt. En zulke dingen interesseren me ook niet. Nee, wat dat betreft, hoeft 't voor mij niet. Je blijft dezelfde koekjes rapen en als 't eind van de maand is ben je weer blij. Ja, ik bedoel maar: zeggenschap krijg je toch nooit en 't hoeft van mij ook niet want 't interesseert me niet. Ik ga 's maandagsmorgens naar m'n werk en ik hou vrijdagmiddags om twaalf uur op. Dan vind ik het mooi genoeg. Wij maken ons geen zorgen.

Beslissing wordt er nooit genomen door de collega's of wat dan ook. Daar krijg je geen gelegenheid voor, beslist niet. Je kan wel eens wat zeggen, natuurlijk wel, dan draaien ze zich om en dan denken ze: och laat maar gaan.

Ik dacht niet dat het anders kon. Ik dacht 't niet want als je wat zou

regelen of wat dan ook, nou je hebt eigenlijk niks te regelen over het werk aan de band. Het wordt voor je geregeld. Ik heb er zelf helemaal geen moeite mee. Kijk 't is zo: je zit natuurlijk wel vaak met de gedachten ergens anders, maar met je handen doe je het rapen, koekjes, weet ik veel wat je doen moet. Maar de gedachten zijn vaak ver weg, bij thuis, bij wat je 's avonds bijvoorbeeld doen kan als je thuis komt. Het gaat aan de lopende band en je praktizeert er niet over meer wat je doen moet. Ik geloof niet dat je voor die band je hersens nodig hebt, tenminste niet aan zo'n band met koekjes rapen, dat kan je met je handen af. Je moet wel hersens gebruiken bijvoorbeeld bij een machine. Of die bijvoorbeeld op een kantoor zitten, die moeten de hersens wel gebruiken. Maar als je aan een lopende band zit met koekjes rapen of met chocola, daar heb je geen hersens voor nodig. Dat kan je met je handen af. Als je in de gezinszorg zit of bij de gezinshulp, dan zit je met je hersens erbij, oh die mevrouw of die meneer of dat kind moet geholpen worden, dat denk je. Daar ga je je gang. Maar als je aan een band zit met koekjes rapen, ik vind: daar heb je geen hersens voor nodig. Niet als je raapt, dan ben je gewoon, nou wat moet ik zeggen, een raapster. Je ziet wel die koekjes lopen en je moet wel je gang laten gaan, maar je hoeft niet te tellen of je hoeft niet je hersens te gebruiken van, oh ja het loopt door.

Maar als ik thuis ben, ben ik mezelf. Ja, want dan moet ik mijn hoofd weer gebruiken: 'O, ja dat moet ik nog doen en dat moet ik nog doen.' Ik moet nog ramen lappen, bijvoorbeeld, of ik moet koken, of wat dan ook. Maar dat heb je niet op de fabriek, daar ben je jezelf niet. Dat kan je jezelf wel voorstellen, maar ik geloof niet dat het echt in je zit. Je wordt er 's morgens aangezet, nou dan blijf je maar staan of zitten of wat dan ook. Het gaat allemaal automatisch. Ik ben wel eens in een winkel geweest, dan denk ik: die koekjes heb ik ingepakt. Dat vind ik dan wel weer leuk. En dan kijk ik ook kritisch tegen zo'n koekje op. Zijn ze ook stuk of mankeert er wat aan, dan zou ik ook vast naar de chef gaan en zeggen: zo en zo mankeert eraan. Ik geloof dat 't meer een verantwoordelijkheidsgevoel is, dat voel ik tenminste. Ja, ik weet niet hoe ik 't uitdrukken moet. Ik ben voor jaren terug in Rotterdam geweest, met mijn schoonzuster. Afijn toen bleken er koekjes te wezen die al weken de winkel uit hadden moeten zijn, maar die lagen d'r nog. Ik weet dat er een nummer op staat, maar dat weet u niet. Ik zeg tegen mijn schoonzuster: die moet je niet kopen, want die zijn te oud.

Je gebruikt natuurlijk je hoofd wel enigszins want je kijkt natuurlijk ook wel en je ziet natuurlijk ook wel als er slechte koek is of wat er aan mankeert. Je ziet 't. Ik geloof niet dat je nou direct je hersens er goed bij moet houden. Ik geloof 't niet, neen, want je werkt meer met je handen als met je hoofd daar in de fabriek omdat 't niet technisch is. Ik zou niet graag leiding willen geven waar je je hersens bij moet gebruiken. Dat zou ik beslist niet kunnen. Nou in de eerste plaats heb ik zelf geen leven en de collega's die onder mij staan ook niet. Want ik weet voor mezelf dat ik een doordouwer ben. Dat weet ik van mezelf. En dan hebben de collega's onder mekaar geen leven. Ik zou wel leiding willen geven mits op een hele nieuwe afdeling, mits er jonge meisjes zijn. 't Mogen ook wel getrouwde vrouwen zijn die me helemaal niet kennen. Dan zou 't wel kunnen. En dan zou ik de collega's nog helpen. Dan zou ik nóg aan de kant van de collega's staan. Ik zou niet zeggen van: de baas wil dit hebben of de baas wil dat hebben. Het is een hele zware taak. Ik zou niet graag in de schoenen staan van de chefs. In de eerste plaats krijgt hij vaak te maken met de mensen die onder hem staan van: 'Dit is niet goed en dat is niet goed,' ze roepen hem om de haverklap, dan geeft hij ons eerst een grote mond: 'Dit had je zo moeten doen,' dan gaat hij naar de ovenisten, en hij krijgt 't van hogerhand weer op z'n dak. Nee, dat vind ik niks, dat vind ik waardeloos. Dat is niks voor mij en ik zou 't ook nooit willen, ook niet.

Maar werk waarin U bijvoorbeeld zorgen had voor kinderen, of bejaarden, of een gezin?

Dat is natuurlijk weer een andere taak. Als je zoiets doet voor kinderen, kleine kinderen, of in het tehuis met kinderen, dan moet je je honderd procent geven voor de kinderen en voor de ouden van dagen, en dat heb je niet als je in een fabriek bent aan de band. Dat is natuurlijk echt de moeite waard, als je zo'n baan hebt. Maar dan weet je ook vooruit, hoe noemen ze dat, de consequenties. Maar dan heb je je daarvoor uitgegeven en dan zal je 't ook aanvaarden moeten als ze je een keer een grote mond geven. Dat zou ik er wel voor over hebben, ja. Maar de collega's onder mekaar op de fabriek, ik geloof niet dat je je daar zorgen over hoeft te maken. Ik geloof dat we dan met elkaar bang zijn voor een baas, als puntje bij paaltje komt. Ik geloof dat iedereen 'm dan knijpt voor de baas. Omdat ze bang zijn dat ze het werk verliezen. Dat hebben we laatst met die staking van de bond voor vierhonderd gulden gehad. Mooi. Toen waren ze inderdaad bij ons bezig geweest om te

staken. Maar toen hebben ze gezegd: je moet natuurlijk in de fabriek blijven, je mag niet naar buiten op het terrein. Wat zeiden ze toen? Dan blijven we maar doorwerken. Je had wel de gelegenheid om van de band af te gaan, maar je moest in dat keukentje blijven zitten, een uur, je mocht niet naar buiten toe. Wat heeft het dan voor zin om te staken? Dan heeft 't toch geen zin? Ja, wij hadden al gehoord dat als we van de band afgingen, dat mocht, dat die Turken en Spanjaarden op onze plaats zouden komen te staan. Dan heeft de staking toch geen nut? Als 't menens wordt, gegarandeerd, als wij zouden staken met elkaar, Verkade, Albert Heijn, Simon de Wit, noem ze maar op, alleen vrouwen dan, gegarandeerd dat ze de buitenlandse arbeiders die ze hebben eraan zetten, al lopen ze het risico dat ze de helft van de produktie draaien. Buitenlandse arbeiders mogen niet staken, dat staat nu eenmaal in hun reglement.

Ik zou absoluut staken, mits dan ook alle vrouwen en ook geen één uitzondering of je nou in de ondernemingsraad zit of in de bond of niet, ook meedoen. Maar dat krijg je nooit bij vrouwen. Ze kunnen rustig staken want dan zetten ze toch de buitenlanders eraan. Want die mogen helemaal niet staken. Sommige van die buitenlanders kunnen werken, maar sommigen zijn nog te lui om de ene voet voor de andere te zetten. Ik werk toch dagelijks met buitenlanders. Vrouwen uitgezonderd, want er zijn ook verscheidene vrouwen bij die buitenlanders, maar die pakken ook wel aan. Ze komen hier om te werken en in de eerste plaats is het om het geld, dat de buitenlanders 't doen. Ze hebben ze hierheen gehaald, nou zullen ze ook wel werken moeten. Maar in feite geloof ik niet dat ze zoveel werken als de Hollanders, nee. *Hele andere vraag: die fabriek dat is me nogal een miljoenen zaak.*

Ik wou dat ik het geld had. Ik dacht dat 't van vader op zoon en van zoon weer op zoon geworden is. Want ik weet wel, hij is begonnen in Oostzaan en nou heeft hij overal fabrieken staan, nou begint hij in Tilburg weer een grote fabriek. Ik bedoel maar daar zit toch kapitaal. Nou! Pff, hij is schatrijk. Nou ja, de echte, de hele oude, ik geloof dat die overleden is, z'n zoons zitten er allemaal in. Zijn zoon komt wel eens in de fabriek. Dat is Albert en...Jan meen ik. In ieder geval de jonge Albert die komt één keer in het jaar, met één januari of twee januari dan, komt hij in de kantine en geeft een hele toespraak. Heel leuke en aardige man, rustige man, helemaal niet van ik ben Albert, beslist niet. Hij heeft de kans gehad om zo'n bedrijf door te bouwen,

vind ik leuk, als je de kans krijgt, ja waarom niet? Hij kent natuurlijk niet iedereen met name, de collega's die onder hem staan, maar die van hogerhand die kent hij wel allemaal, ja. En hij komt ook steeds één keer in de maand in de ondernemingsraad, komt hij ook praten met wie er dan in de ondernemingsraad zitten, is hij er ook bij. Dat vind ik ook leuk. Maar voor de collega's, voor de mensen op zichzelf, nou ja daar loopt weer een ander voor, je ziet hem heel weinig dan en als hij eens komt is hij nog met een paar mensen. Over de afdeling komt hij ook wel eens langs. Ja dan zegt hij: 'Goedenmiddag of goedenavond,' of wat 't ook maar is.

Bent U wel eens aan hem voorgesteld?

Nee hoor. Dat vind ik ook niet zo belangrijk. We weten wel precies hoe hij heet. Ik meen 'Albert' hoor. Maar hij is gewoon, heel eenvoudig is hij.

Nou, d'r zal wel meer als één man zitten, 't zal wel niet alleen van de jonge Albert wezen, er zullen wel meer directeuren wezen en onderdirecteuren, wat weet ik ervan. En er zal ook wel een Naamloze Vennootschap in zitten, ik weet 't allemaal niet. Zulk soort dingen daar bemoei je je eigenlijk nooit mee. Omdat je er niks mee te maken hebt. Ik werk er, maar ik weet niet wie er allemaal directeur zijn.

Wordt er nou ook winst gemaakt?

Vast wel anders gaan ze geen nieuwe fabriek bouwen. Anders gaan ze vast geen nieuwe fabriek in Tilburg zetten. 't Gaat prima.

Waar blijft die winst?

Natuurlijk de kerstgratificatie. Meestal zes procent, nee, ja zes procent. Nou en dan natuurlijk de pakketten, vijf in een jaar dat kost veel. Een gulden of vijftien, zeker vijftien, twintig gulden.

En de rest van de winst?

't Zal wel in de fabrieken terecht komen. De aandeelhouders krijgen ook wel wat, maar wat weet ik niet. Ik ben geen aandeelhouder, dus ik weet 't niet. Natuurlijk. Wij kunnen natuurlijk ook wel een formulier invullen voor een aandeel, maar dan moet je al zoveel geld storten, dan kom je ook elk jaar bij de aandeelhouders, maar daar hebben wij geen belang bij. Ik vind er niets aan en ik doe er ook niet aan mee. In de eerste plaats moet je al zoveel jaren in dienst zijn en hele dagen werken. En dan kun je een aandeel krijgen. Dan moet je eerst honderd gulden storten, ik meen, dat komt elk jaar weer terug en daar krijg je zo en zoveel procent van, vier of vijf procent, ik weet niet precies hoeveel.

Nou, dat krijg je weer terug natuurlijk. Ik zie 't nut d'r van er niet van in. Tenminste niet voor vrouwen. Voor mannen lijkt 't mij beter, dacht ik. Want die kunnen het natuurlijk weer voor andere zaken gebruiken. Maar voor vrouwen vind ik dat niet nodig.

Heel veel geld gaat er om in dat bedrijf. Want je kunt wel nagaan wat er elk jaar, elke week omgaat in lonen, in wat er in het bedrijf vernieuwd moet worden. Dat is tegenwoordig ook niet meer zo'n kleinigheid.

Maar d 'r worden toch een paar mensen rijk aan?

Ja, rijk. Wat is tegenwoordig rijk? Ik bedoel als je 't betalen kan, vind ik 't heel mooi. Het geld hebben ze natuurlijk wel om het beter te hebben, maar ik geloof dat ze veel en veel meer zorgen hebben als wij. Ik zou niet graag met zoveel kapitaal rondlopen en altijd zorgen hebben. Want dat hebben hun wel. Hun hebben veel meer zorgen als wij. Nee, ik zou niet ruilen willen. Als ik meer zou verdienen, ik geloof dat 't toch weer in de huishouding terecht zou komen. Ja, hun zouden 't uitbetalen. Maar, ik bedoel maar: hun zetten 't toch weer ergens op de belasting of weet ik veel, waar ze 't dan van aftrekken. Nee, ik geloof niet dat ze dan een cent minder krijgen, als wij van hun loonsverhoging zouden krijgen. Dat zij minder zouden eten, een cent minder zouden krijgen? Nee, dat geloof ik vast niet.

Nylonstrekker

Ik ben strekker, ik sta meestal aan een stoombank, een enkele keer ook aan een strek-wikkelmachine. Strecken is eigenlijk de rek uit de draad halen. Dus bijna zo oprekken dat ie bijna op 't punt van knappen staat zodat er helemaal geen rek meer in zit. De draad wordt over enkele strekpenningen gevoerd, dan onder een wals door, door een stoombank en dan weer onder een wals door. En dan wordt ie onder een bepaalde snelheid verstrekt. Die snelheid verandert nog wel eens. De strekverhouding verandert ook nog wel eens, hoe lang ze die draden willen hebben. Dat is iets, dat weet ik ook eigenlijk niet goed.

Ik sta het liefst op dezelfde plaats. Ik houd niet erg van veranderen, maar ja, ze willen dat je alles zoveel mogelijk kan, dat ze je aan elke machine neer kunnen zetten. Ik persoonlijk ben er niet zo'n grote voorstander van. Maar ik heb daar natuurlijk niet zoveel over te zeggen. Het kan ook niet altijd want als op de stoombank het werk afgelopen is, moet je weer naar een andere machine toe, in mijn geval naar de strekwikkelmachine.

Kunnen ze nou iemand overal neerzetten?

Ik weet niet zeker of dat mag. 't Wordt wel gevraagd, iedere keer aan een aantal mensen van een bepaalde afdeling of ze dat willen. En dan kun je je daar voor opgeven. Ik heb 't nog niet meegemaakt dat ze zeiden: 'Jij moet daarheen of daarheen.' Wel eens als noodmaatregel maar niet voor vast.

Er was geen werk en toen vroegen ze: 'Zou je naar de strekwikkelmachine willen?' Je moet ergens naar toe, dus dan zeg je maar ja. Ze laten je soms nog wel eens een kleine keus, maar in de regel is het zo: als daar geen werk is, moet je op een andere plek te werk gesteld worden, werk wat je dus kunt.

Het grote verschil is dat je langs de stoombank veel hollend werk doet, de draden worden daar hardlopend ingebracht en dat is bij die andere machine niet. Dat is nou ook al een stuk verbeterd, dat harde hollen is er ook al zoveel mogelijk af. De snelheid is nou zo opgevoerd dat je toch niet meer zo hard langs die bak hoeft te hollen. We laten 'm langs

de rubberwals lopen tot het eindpunt en dan smijten ze 'm pas onder de rubberwals, die een enorme snelheidshoogte heeft.

U heeft dit werk niet altijd gedaan, hoe lang doet U 't?

Dit werk doe ik dus nou zes jaar. Voor die tijd heb ik tien jaren bij de Spoorwegen gewerkt.

Ik ben geboren in 1930 in Winterswijk. Daar ben ik gebleven tot ik ongeveer vierentwintig jaar was, toen ben ik naar Amsterdam gegaan. In Amsterdam ben ik ook tien jaar geweest. Van Amsterdam ben ik naar Emmen gekomen. Ik zit hier ongeveer zes jaar. Ik ben nou ongeveer zestien jaar getrouwd. Mijn zoon is elf jaar.

Bij de Spoorwegen werkte ik eerst als rangeerder en later als seinhuiswachter. Dat was in de jaren vierenvijftig tot en met vijfenzestig.

Verdiende dat even goed als dit?

Toendertijd waren de verdiensten bij de Spoorwegen niet zo hoog, ik geloof dat dat nou een heel stuk verbeterd is. Ik geloof niet dat het zoveel meer uitmaakt. Maar mijn bezwaar in Amsterdam was dat ik geen groter huis kon krijgen. Zodoende ben ik hierheen getrokken. Mijn broers die werkten hier al en die zeiden: 'Kom maar hier, want hier hebben ze mooie huizen'. Zodoende ben ik deze kant uitgegaan en de verdiensten waren ook direct wat beter.

Want ik zeg wel eens, als je een ander huis wilt hebben, een beter huis, moet je gewoon van werkgever veranderen en naar een andere plaats trekken. Anders kom je niet eens aan een fatsoenlijk huis. De huizen hebben me tot nu toe door het land laten trekken.

Wat deed U vóór de Spoorwegen?

Toen heb ik tien jaar in de textiel fabriek gezeten. Toen was ik in de weverij werkzaam. Dat was ook wel aardig werk. Alleen er is een tariefsysteem veelal in die textiel. En mijn ouders, die hebben ook altijd in de textiel gezeten, trouwens mijn hele familie, en die zijn 't er unaniem over eens dat je er vroeg of laat aan kapot gaat, aan 't tariefsysteem. Omdat 't steeds een soort jaagsysteem is.

Bestaat 't nog?

Ja 't bestaat nog. Want als je deze week een kwartje meer hebt dan wil je dat de volgende week weer en dat jaagt mekaar steeds op. Daarbij zitten nog ploegensystemen.

Dus als je aflost en je laat een beetje rommel achter, kun je niet werken wanneer de boel niet goed in orde is. Dan moet de boel eerst weer voor elkaar gemaakt worden. Daar verlies je altijd tijd mee. En in die tijd

staat dat klokje stil en verdien je ook niks. Er zijn klokken aan die machine en die geven precies aan hoeveel je kunt verdienen in de week. Daarbij als ie kapot was, moest je 'm eerst twee uur laten staan voor je iets betaald kreeg. Dus je hebt 't risico van een slechte maat die vóór jou werkt en dan was je slecht af.

Hoe oud was U toen U in de weverij ging?

Toen ik erin kwam was ik vijftien jaar. Daarvóór heb ik nog van alles gedaan maar later ging ik in de weverij.

Dat was natuurlijk vlak na de oorlog?

Ja, direct na de oorlog.

Hoe kwam U zo in de weverij?

Ik had eerst al verschillende scholen bezocht, maar toevallig gingen die scholen allemaal dicht. Ik heb eerst nog een jaar rondgelopen voor ik normaal naar school kon gaan. Zodoende ben ik dus direct na de bevrijding, ik geloof dat wij al in maart bevrijd zijn, in april ben ik begonnen te werken.

Toen wou U niet meer naar school?

Nee, ik was er helemaal af. Ach, je was toen ondertussen al vijftien jaar geworden en m'n animo was weg.

U had teveel beleefd al?

Ja, en dat laatste half jaar, misschien wel het hele jaar, had ik helemaal geen school bezocht. Wij hadden toen elke dag luchtaanval. Elke dag werd dat knooppunt in mekaar geschoten of gebombardeerd, nou geen mens ging die overweg meer over. Zodoende zijn we daar niet meer toe gekomen. Er was bijna geen mens op school. En er waren ook geen scholen, die waren allemaal gesloten.

Toen wou U dus liever meteen gaan werken?

Ja liever...je wist op dat moment helemaal niet wat je liever deed. Ze zeiden: 'Ga maar mee naar de fabriek toe.' Dat was het eerste wat ze zeiden. Zodoende.

Wie zeiden dat?

Die ouwe lui. Want toen had je natuurlijk wel weer naar school kunnen gaan, maar dat waren allemaal weer jongere jongens en jij was al vijftien geweest en dan voel je je er niet meer tussen thuis.

Thuis zaten ze altijd in de textielfabriek, m'n vader, grootvader, m'n ooms. De vader nam het kind weer mee enzovoorts. Mijn vader heeft vijftig jaar in die fabriek gewerkt, zijn vader ook een aantal jaren, ik kan niet zeggen hoe lang: er is ook werkloosheid tussen geweest.

Ik geloof niet dat het een kwestie van geld was. Ik geloof dat mijn eerste verdienste een gulden of vijf, zes was, dus...Ze konden zich wel redden. Het was zuiver: je had geen zin meer in het leren. Zuiver door die oorlog. Je was eigenlijk een beetje losgeslagen. En daarbij, wij hadden 't ook altijd druk met het melk halen, voedsel organiseren, bomen kappen in het bos om brandhout te krijgen.

Ik weet nog wel, mijn vader werkte op een textielfabriek die voor de Duitsers werkte, maar 's morgens als ie thuiskwam pakte hij de kruiwagen en dan moest ik mee, bomen hakken. Anders hadden we geen hout. Tegen de avond moesten we altijd melk halen, op de fiets die boeren rond, vaste boeren waar we altijd melk haalden, en je moest zorgen dat je eieren kreeg. Of er moest rogge gehaald worden, of tarwe; een molen in de buurt maalde dat voor ons.

Ik weet niet goed hoe ik het zeggen moet. De opvoeding bij ons was altijd zo: wie werkte die moest zorgen dat ie goed werkte, d'r werd niet veel poespas mee gemaakt, geen geouwehoer van: 'Ik heb daar geen zin in', je moest aanpakken.

En U moest dus naar de fabriek?

Ja, maar ik had feitelijk ook niks geleerd dus ik wou ook niks anders. *Heeft U later nog gedacht: 'Ik had best weer naar school willen gaan?'* Ja, dat heb ik later zeker gedacht. Berouw komt altijd na de zonde, zeggen ze. Heb ik ook wel gehad. Ik wil niet zeggen dat ik een goeie leerling was; ik mag ook graag ouwehoeren. Ik ben wel naar de textiel-avondschool gegaan, maar daar moet je ook zin in hebben. Als je de hele dag gewerkt hebt om dan te zeggen: 'Nou ik ga tot tien uur 's avonds naar die technische school toe,' vier avonden in de week, daar moet je echt moed voor opbrengen en dat had ik altijd niet. Wanneer ik die uren in de fabriek had gestaan dan was ik 't werkelijk zat. Daarbij had je je hobbies in die tijd nog, ik was altijd bij een muziekvereniging, dat zat er altijd tussen en dat vond ik toendertijd interessanter als dat leren. Ik speelde klarinet.

Doet U dat nog?

Nee ik doe het niet meer. Trouwens m'n hele familie zat bij de muziek, m'n vrouw en m'n broers. Dat is overgegaan toen ik bij de Spoorwegen werkte in Amsterdam. Toen kwam ik in die ploegendiensten. Daar ben ik ook nog even bij een harmoniekorps geweest, bij Tuindorp-Oostzaan, maar ik kon maar één keer in de week een repetitie bezoeken en dat was te weinig. Als je in ploegendienst zit ben je van die dingen

eigenlijk verstoken. Sommigen zeggen: 'Je kunt makkelijk na de tijd leren.' Maar dat ligt natuurlijk ook aan de leeftijd. Nou voel ik er eigenlijk helemaal niks meer voor om nog te gaan leren.

Hier op het bedrijf ken ik wel enkele jongens die cursussen gevolgd hebben, zoiets van Nederlandse taal ophalen, en rekenen, dat lukt natuurlijk nog wel. Maar als ze wat zwaardere opleidingen hebben of 't dan lukt, dat weet ik niet. Daar hoor ik weinig van, heel weinig. Er zijn wel eens mensen die ook wel die schriftelijke cursussen proberen te volgen maar ik heb tot nu toe nog niet ééntje gehoord die zegt: 'Nou daar ben ik met goed gevolg doorheen gekomen,' of: 'Dat bevalt me goed.'

Maar U zegt: 't Heeft me wel eens gespeten.' Waarom eigenlijk?

Waarom? Dan was ik misschien wat verder gekomen, dan had ik een beter baantje gehad dan wat ik nu heb.

Zou U veel meer verdiend hebben?

Dat weet ik niet. Ik geloof wel dat ik makkelijker werk had, minder lichamelijk werk. Het is helemaal niet gezegd dat je meer zult verdienen.

Wat zou U eigenlijk hebben willen doen?

Wat zou ik willen doen? Als kind heb je zoveel idealen, de één wil meester worden, de ander wil dit worden. Ik zou 't nou niet meer weten.

Als kind wou ik schoolmeester worden. Maar als je eerst maar eens een diploma had gehad, dan had je misschien meer mogelijkheden, toendertijd nog. Ik geloof dat je tegenwoordig zelfs met een diploma niet meer zulke grote mogelijkheden hebt. Dan was ik misschien iets verder gekomen.

Toen ik eenmaal op die fabriek zat, was er bijna niet meer uit te komen want geleerd had je dus niks, of je zou na die tijd cursussen moeten gaan leren. Dat heb ik dus niet gedaan.

Hoe zit die vierploegendienst eigenlijk in elkaar?

Ruw gezegd is het geloof ik zo: Men heeft allemaal een basisloon en in de drieploegendienst gaat er geloof ik zeventien procent ploegentoeslag overheen, in de vierploegendienst drieëndertig procent. Dat geeft de doorslag om in de vierploegendienst te werken, geen mens hoeft er happig op te wezen, alleen op de verdienste.

Die vierploegendienst bestaat dus uit vier, ja 't woord zegt het al: 'vierploegendienst'. We werken dus éénnentwintig dagen in de maand,

maar die fabriek gaat altijd door, volcontinu, dus dat moet overlapt worden. Ik zou zeggen dat je éérentwintig van de achtentwintig dagen werkt. Ik werk op verschillende tijden. Je hebt een week van 's morgens zes tot 's middags twee, zeven dagen achter mekaar. Dan heb je van 's avonds tien tot 's morgens zes. En je hebt er een dienst tussen zitten van 's middags twee tot 's avonds tien. Zeven dagen houd je dezelfde tijd en verder heb je na zeven dagen steeds twee dagen vrij, dat is dus je zogenaamde zaterdag en zondag. Daar komt weinig van terecht omdat je als je schoolgaande kinderen hebt, toch nergens naar toe kunt gaan. De ene keer valt het op maandag en dinsdag en de andere op woensdag en donderdag. De beste is dus wanneer je donderdagmiddags afkomt, dan heb je vrij tot maandagavond. Dat is dus ons lange weekend, dat valt één keer in de maand. Als je zeven dagen gewerkt hebt dan heb je wel twee dagen vrij maar je moet alweer omschakelen op een hele andere tijd. Je zit met je maaltijden en met de slaapgewoonten. Ik slaap heel slecht, bij nachtdienst slaap ik heel slecht, ik ben altijd heel erg vroeg wakker. Bij late dienst of bij middagdienst, zoals ze dat hier noemen, kan ik ook slecht slapen. Als je de hele week tot tien uur 's avonds gewerkt heb, dan krijg je in één keer die omschakeling dat je 's morgens om zes uur moet beginnen. Als je zeven dagen daaraan gewoon bent en dan stopt 't weer! Als je altijd eenzelfde tijd hebt, is het een stuk makkelijker.

Ik geloof dat ik van mijn achttiende jaar al in ploegendiensten zit. En ik denk niet dat je er ooit aan went. Er zijn mensen die vinden 't plezierig want dan hebben ze de morgen of de middag vrij, maar 't is voor mij één pot nat. Want als ik de morgen vrij heb, lig ik erg lang in bed omdat ik niet veel geslapen heb en pas laat in de nacht in slaap val. Dus dan blijf ik 's morgens lang liggen. Als ik de ochtenddienst heb gehad, nou als ik acht uur gewerkt heb ben ik meestal bekap, dus dan kom ik thuis en drink ik koffie en dan is de middag bijna voorbij. Dan ga je eten en dan heb ik vaak dat ik dan nog in mekaar klap na het warme eten. Dan slaap ik een paar uur. Dat heb ik met de nachtdienst ook, als ik tegen een uur of zeven naar bed ga dan is het vaak dat ik 's morgens om half twaalf alweer klaar wakker ben. En dan ben ik soms tussentijds ook nog een keer wakker.

Ik heb aangevraagd om te werken in de ploegdienst omdat daarin het meest verdiend wordt. Na een aantal jaren zeg je: 'Dat is ook waardeloos, zeven dagen achter mekaar werken.' Maar ja, de centen hè? Er zit

geen mens in de ploegendienst voor liefdadigheid, allemaal zuiver voor die centen. Met die vierploegendienst verdien ik twaalfhonderdvierendertig gulden in de maand. Daar is nou weer drie procent bijgekomen, die komt er nog overheen. Dat is brutoloon, dan moet de belasting er nog af.

Daar zit dik driehonderd gulden toeslag 'onaangename uren' bij, die ploegentoestand. In het loon zijn ook nog je waarderingspunten verwerkt. Dat is een maximum van vijftien procent, een gemiddelde van negen, meer haal je praktisch niet. Dat allemaal maakt dus die twaalfhonderdvierendertig gulden.

Ik krijg goed negenhonderd gulden in handen, daar is de huur nog niet af, dat is netto. Met de huur eraf: zevenhonderdtweënnegentig gulden. Het is wel redelijk: zaterdag en zondag zijn niet te betalen. Wat de één redelijk vindt, vindt de ander onredelijk. Nou worden de zaterdag- en zondagavond ook wel iets beter betaald als de gewone dagen, maar enerzijds wil iedereen zaterdags en zondags thuis zijn. Maar je kunt niet zonder die centen, je went eraan. Iedereen zit daar voor de centen, niet voor z'n plezier.

De vrouwen zitten dus zeker veertien dagen 's avonds alleen thuis. Als je middagdienst hebt zitten ze tot tien uur alleen, als je nachtdienst hebt, nou die man gaat ook tegen negen, half tien de deur uit. Dus de avonden zijn weg. Zaterdag en zondagen zijn ook allemaal weg op ééntje na. Dat heb je er allemaal voor opgeofferd. Toen ik in Winterswijk zat, zat ik in tweeploegendienst. Een heel enkele keer in de drieploegendiensten. Toen kon je om de andere week een repetitie bezoeken en toen hadden ze ook de zondagmorgen repetitie. Dat zal niet iedereen aanspreken maar dat kwam ons goed uit op zondagmorgen. Want die ploegendiensten daar hielden zaterdags op, dan ging je zondagmorgen naar de repetitie. Daarna dronk je een paar pilsjes. Maar dat spelen is nu helemaal verwaarloosd. Ook bij mijn broers, die spelen ook nooit meer. Hoewel het bedrijf hier ook een bandje heeft. Maar omdat je in die ploegendienst zit, komt er geloof ik niet veel van terecht. Ik ben er nu ook een jaar of acht af, het zal niet meevallen om er weer mee te beginnen, dat zal een hoop oefening en geduld vergen. Het verenigingsleven is eigenlijk kapot. Daar kun je heel weinig aan mee doen. Ik heb altijd vogels gehad, altijd kanaries gekweekt, dat is eigenlijk de enige liefhebberij die je houden kunt. Je kunt niet aan geregeld verenigingsleven, een klaverjasklub bijvoorbeeld, meedoen.

Met middag- of nachtdienst is dat uitgesloten.

Die kanaries, dat kan nog wèl. Dan heb je soms één keer in de maand een vergadering van de vogelvereniging. En die liefhebberij kun je thuis beoefenen wanneer je vrij bent. Eén keer in het jaar heb je een tentoonstelling waar iedereen z'n beste vogels naar toe stuurt. Ik heb dat de afgelopen acht jaar gedaan maar ik ben er nou mee gestopt, ik had er geen liefhebberij meer in. Mijn hok begon een beetje te verrotten en het kost me teveel geld om een nieuw hok neer te zetten.

Die kanaries doe je natuurlijk in je ééntje, maar 't moet wel zuiver liefhebberij wezen en niet zoals bij mij de laatste jaren. Het moet niet zo zijn dat ik eigenlijk te beroerd en te moe ben om de vogels te verzorgen als ik thuis kom. Dan vraag ik maar m'n vrouw: 'Heb jij de vogels al verzorgd?' Dat deed ze ook wel maar dat doet ook niet elke vrouw. Dus toen deed ik de liefhebberij aan de kant.

Dus die ploegendienst isoleert je een beetje, als het ware?

Die ploegendienst isoleert je een enorme hoop, want als je nou rekent: vroeger was ik gewoon zo op zaterdagavond een bioscoopje te pikken, nou dat heb ik zeker in geen vijf jaar meer gedaan. Dat ene vrije weekend wat je dus hebt, dat lange weekend...visite moet je uitstellen tot dat vrije weekend. Je kunt 't ook op je vrije doordeweekse dagen doen, maar als die man ochtenddienst heeft, mag 't niet laat worden want dan kan ie z'n bed niet uitkomen. Dan heb je ook nog wel eens 'n weekend dat je onderons wilt blijven. Vrijdags is hier een markt en als je nou een lang weekend hebt dan zie je alleen die mensen lopen die toevallig bij jou in de ploeg werken, dat zijn de enigsten die je kent. Ik bedoel als je veel van dansen houdt, hoef je niet in de vierploegendienst te gaan want dan kom je niet aan je trekken. Daarom is het ook dat jonge jongens er niet in willen want als je verkering hebt, ik geloof niet dat een meisje van plan is drie weken zaterdag en zondag alleen te zitten om die vierde week eens een keertje met je aan het dansen te gaan. Dat weet je zelf wel, dan gaat ze gauw met een ander op stap, waar ik 'r geen ongelijk in geef.

Je betaalt er een prijs voor.

Zeg maar rustig, een enorme prijs betaal je ervoor. 't Begint zich steeds harder te wreken. Maar je kunt er heel moeilijk weer af: dan moet je teveel centen laten vallen. Ik denk dat het mij vierhonderd gulden in de maand scheelt. Ik weet 't niet zeker maar daar schat ik het toch op, bruto. En dat ben je dan kwijt. Precies hetzelfde als je van de

vierploegendienst in de drieploegendienst gaat, dan scheelt 't de huur. Zo begin je al te praten.

Ik had liever dat er nog een ploeg bij inkwam: een vijfploegendienst, zodat we iets meer zaterdagen en zondagen vrij zijn en dan dus niet meer zeven dagen achter mekaar werken, maar dat 't teruggebracht werd op zes dagen. We hebben al werktijdverkorting, we krijgen een aantal roostervrije dagen van het jaar, dat zijn er vijf geloof ik en misschien wordt het nog wel uitgebreid. 't Zijn geen snipperdagen, je kunt ze niet opnemen wanneer je wilt.

Ik dacht dat ploegendienst er steeds meer in kwam, omdat er een enorm aantal mensen zijn die allemaal werk moeten hebben. En omdat de bedrijven gesticht zijn om winst te maken kunnen ze veel meer winst maken, en produktie, met meer mensen. Als alle mensen werk zouden moeten vinden in de dagdienst zou de grootste helft op straat lopen, zonder werk. Dus moet je een ploegensysteem hebben. Je kunt twee of drie keer zoveel mensen aan het werk zetten in een ploegendienst als in een dagdienst. Daarbij als je met hetzelfde aantal mensen dagdienst zou doen, zou er een enorme uitbreiding van gebouwen moeten komen en machines.

Het zijn verdraaid dure machines in Uw bedrijf.

Dat neem ik wel aan, ik kan 't niet beoordelen. Ze hebben mij wel eens verteld dat zo'n stoombank een miljoen kost, maar of 't waar is...

Het maakt eigenlijk een beetje eenzaam die ploegendienst.

Ja, ik geloof dat je eigenlijk overal buiten staat, buiten het normale leven. Een ander zegt dus vrijdags: 'We gaan gezellig uit', want dat is tegenwoordig helemaal veranderd van zaterdagavond naar vrijdag. Zondagavond is geloof ik al dood geworden, wat vroeger zaterdag en zondag was is nu vrijdag en zaterdag. Daar sta je buiten.

Ik heb eigenlijk helemaal geen hobbies meer. Wat dat betreft ben ik op dood spoor. Ik weet niet hoe dat komt, misschien dat die ploegendienst dat gedaan heeft, dat die dat langzaam aan kapot heeft gemaakt, ik weet het niet. 't Liefst zit ik een beetje thuis.

Ik heb de ploegendienst nodig, omdat ik aan dat salaris gewoon ben, als ik dat niet had gehad, had ik 't misschien ook niet nodig. Daar leef je helemaal naar.

Een goed deel gaat natuurlijk gewoon van dag tot dag op aan het huishouden?

Ja, aan het huishouden dat is vast. En dat kleine gedeelte wat je

probeert te sparen daar moet je steeds weer andere dingen voor kopen. Ik heb hier één kamer waar je in leeft dus de meubels verslijten sneller omdat je er de hele dag in leeft, dus je moet ook weer sneller meubels kopen. Als iemand twee kamers heeft, dan houdt ie er één voor z'n beste kamer waar ie alleen misschien zaterdag en zondag in zit, dus die meubels gaan weer jaren mee. Maar hij wil misschien veranderen omdat zijn meubels zo ouderwets zijn... Comfort zal ik maar zeggen, ja, iets comfort wil iedereen wel hebben. Je hebt ook wel mensen die zeggen: 't Kan mij niets schelen, ik zet een sinaasappelkistje in mijn kamer', maar ik kan zo niet leven. Wie zo leven kan, leeft natuurlijk heel erg gemakkelijk.

Gaat U op vakantie?

Nou, vakantie... Meestal maak ik dagtochtjes of ga ik eens een week naar Winterswijk toe. Echt naar het buitenland ben ik nog niet geweest, hoewel ik een periode heb gehad dat ik er makkelijker kon komen, vooral toen ik bij de Spoorwegen werkte.

Ik heb altijd zoveel nodig, ik wil altijd van alles kopen. Toen ik van Winterswijk naar Amsterdam verhuisde zat ik er slecht voor. In Amsterdam was het loon niet bijzonder hoog, toen konden we ook niet veel nieuws aanschaffen. Vernieuwen moet je eigenlijk van jaar tot jaar. Het ene jaar nieuwe meubels, dan nieuwe vloerbedekking, er moet een nieuwe wasmachine komen in de toekomst. We hebben nog geluk gehad dat dat oude ding nog draait, nou en al die dingen moeten er komen. Tussendoor nog een nieuwe televisie, die willen we ook wel eens een keer opruimen. Ik til er misschien een beetje zwaar aan maar daar moet ik toch rekening mee houden.

Een ander geeft de centen misschien veel lichter uit. Die zegt: 'Wie dan leeft, wie dan zorgt.' Ik niet, ik zit altijd te prakkizeren van: 'Nou dat ding zal vandaag of morgen ook wel eens de geest geven,' en dan houd ik daar rekening mee. Die televisie heb ik pas een paar jaar geleden gekocht, dus die gaat nog wel een jaar mee. Maar ik heb hier een wasmachine staan, die heb ik in Amsterdam al gekocht en dat ding is toch zeker wel een tien, dertien jaar oud. Dat is niet zo'n moderne met al die knoppen d'r op. Gewoon een snelwasmachine. Maar, ik bedoel, hij draait, maar hij kan ook vandaag of morgen de geest geven dus dan moet er weer een nieuwe wasmachine komen. Over die dingen praat ik niet altijd maar die spelen toch in mijn achterhoofd een rol dat ik denk: 'Hé daar moet ik rekening mee houden.' Mijn vrouw staat er, geloof ik,

precies zo tegenover. Als ze er niet zo tegenover stond had ze het misschien nog moeilijker, want dan zei ze: 'Ik wil wel eens uitgaan' en dat zegt ze dus nooit. We willen wel eens graag uitgaan daar gaat het niet om...Een ander heeft een auto, daar heb ik de centen niet voor. Ze zeggen: 'Je moet in de vierploegendienst makkelijk een auto kunnen betalen.' Dat kan wel wezen, ik weet 't niet.

Ach, in het huis moeten steeds vernieuwingen worden aangebracht: vloerbedekking en misschien een wasmachien zo meteen. Het ligt er helemaal aan: hoe lang houdt de boel het uit. Ik werk er naar toe om het stuk voor stuk weer te vervangen. Ik geloof dat ik genoeg heb: koelkast is er, gasfornuis, je zou eventueel nog een diepvrieskist erbij kunnen nemen, maar dat is niet zo direct noodzakelijk.

Kleurentelevisie zou ik wel willen, maar die is te duur, dat lijkt me wel iets prachtigs. Vooral omdat wij nogal van natuuroptnamen houden, dan is kleurentelevisie helemaal ideaal. Maar dat is iets, daar begin ik maar niet aan want dat kan ik sowieso niet betalen, dat vind ik zo'n luxe uitgave dat ik van armoede maar weer een zwartwittoestelkoop. Er zijn wel dingen die ik wil hebben maar die kan ik toch niet betalen dus dan praat ik er maar liever niet over, dan wil ik er ook niet verder over nadenken. Ik kan m'n kop wel gekmaken en denken: 'Ik moet en zal dat hebben,' maar daar begin ik niet aan.

Ik zeg: 'Ik kan het me niet veroorloven.' Als ik 't me kon veroorloven dan wou ik het direct hebben. Als ik dat niet kan doen, wil ik er ook liever niet over denken. Als ik begin te denken: 'Ik wil die auto hebben', dan moet ik alles aan de kant zetten, dat doe ik niet. Eten en drinken gaan bij mij voor. De rest zien we dan wel weer. Iedereen heeft een bepaalde luxe waar ie aan vast wil houden, een auto bijvoorbeeld. Dus die blijven in de vierploegendienst hangen. De ander wil misschien elk jaar nieuwe meubels hebben. Alles is erop ingesteld: dit aan de huishouding, dat aan de meubels, dat aan de auto. Ik kan niet over anderen oordelen, dat moet ieder huisgezin voor zichzelf uitmaken.

Ik geloof niet dat we leven in een welvaartsstaat. Er is nog zoveel armoede. Ook verborgen armoede wat de mensen niet weten en niet weten willen. Als we allemaal in een welvaartsstaat leefden, dan kon iedereen ook met gemak een auto kopen en dat kan dus niet. Ik bedoel, ik geloof dat een auto al helemaal geen luxe meer is. Iedereen mag volgens mij wel een auto hebben, hoewel 't natuurlijk voor die

luchtverontreiniging niet zo best is, maar dat buiten beschouwing gelaten. Ik weet van iemand die in drie jaar niet op vakantie geweest is, die het vakantiegeld heeft opgespaard om een tweedehandsauto te kopen. Maar ik ruil die enkele weken die ik dan heb daar niet voor in.

Hoe zit het eigenlijk met het beoordelingssysteem op Uw werk?

Je wordt elk jaar gewaardeerd, je begint geloof ik met vijf of op zeven. Toen ik op de afdeling kwam begon ik geloof ik op zeven. Ik durft niet zeker meer te zeggen. Het ene jaar krijg je er een punt bij, het andere jaar eens niet. Dat ligt helemaal aan hoe de voorman en de meester jou waarden. Bij mij is 't nog niet gebeurd, maar ik ken wel collega's waar wel eens een punt afgetrokken is. Als je het er niet mee eens bent dan kun je natuurlijk beroep aantekenen. Ik heb nog niet gehoord dat dat gebeurd is.

Weet U nou van andere collega's wat hun waarderingspunten zijn?

Van de meesten weet ik de waarderingspunten. De meesten liggen op acht, negen en tien. Ikzelf zit in tien. Maar ik weet niet precies waar ze je op waarden.

Is het een rechtvaardige waardering?

Rechtvaardig? Nou, ik vind die hele waardering ergens niet zo'n prettige instelling. Het is eigenlijk zo: de ene arbeider moet de andere waarden, en kan de ene arbeider over de andere arbeider eigenlijk uitspraak doen? Hoe moet ik dat precies uitleggen? Er kunnen ook wel eens persoonlijke emoties in meespelen. Ik bedoel: de één mag je liever als de ander. En dan moet je dat eigenlijk allemaal uitschakelen maar of dat altijd kan, dat is de vraag. Er zal ook wel iets in zitten van: dat stimuleert hem misschien ook nog om beter z'n best te doen. Ik bedoel: de één loopt het werk makkelijker uit de handen dan de ander, maar dat wil helemaal niet zeggen dat die man niet hard werkt. Daarom kan die man misschien veel harder moeten werken als iemand die hoger gewaardeerd is. Alleen het werk loopt hem niet zo makkelijk uit de handen. Een ander staat er wat makkelijker voor. Je kunt ook teruggezet worden in punten. Dat heb ik wel meegemaakt. Het gebeurt niet vaak. Voor degene die het overkomt is het natuurlijk hardstikke beroerd. Ik zeg altijd: 'Ze straffen eigenlijk de man niet, ze straffen z'n huisgezin. Want die moet het met minder centen doen.' Nou kan je wel zeggen: 'Dat is jouw schuld dat je huisgezin minder centen krijgt,' maar ja als die man koppig is...Z'n huisgezin moet uiteindelijk lijden.

De mensen zijn er een beetje bang voor?

Dat zijn ze inderdaad: bang. Iedereen wil wel graag centen erbij maar geen vermindering van centen.

Scheelt het veel geld?

Een tientje in de maand geloof ik. Daarom vind ik die hele waardering niet zo'n prettige instelling. Het is natuurlijk beschamend als je thuis komt en zegt: 'Ik heb een tientje minder in de maand.' 't Ligt er ook aan: hoe vangen die vrouwen het op. Ze kunnen zeggen: 'Hoe kun je dat doen, sufferd,' ze kunnen ook zeggen: 'Nou jongen, daar hoef je je niks van aan te trekken, we redden ons wel zonder dat tientje, daar gaat het niet om.'

Krijg je boetes als je te laat komt?

Nee, niet meer. De stempelklok is afgeschaft. Vroeger moest je als je kwam en als je wegging stempelen. Ze vertrouwen erop dat iedereen op tijd komt. En dat gebeurt volgens mij ook redelijk goed. Er zullen er wel eens te laat komen, vooral in de ochtenddienst, als je om zes uur moet beginnen.

Ze waarschuwen je gewoon. Je schaft van die tijd tot die tijd en dan sta je allemaal weer op. Het is ook vaak zo dat je maat het werk voor je moet doen in de tijd dat jij schaft en die man wil ook eten. Dus dan zorg je dat je op tijd weer terug bent. Je maakt onder mekaar uit welke schaft je hebt: eerste schaft, tweede schaft. Je moet op tijd beginnen, je eindigt op tijd, je schaft, je rookt op tijd. Daar tussendoor moet gewerkt worden.

Dus wel wat straffer dan ergens anders?

Dat is op al die fabrieken zo. Op de textiel fabriek waar ik vroeger gewerkt heb, mocht je zelfs niet roken. En daar had je ook die stempelklokken nog.

De produktie moet natuurlijk doorgaan. Zou 't niet zo streng zijn dan heb je natuurlijk kans dat een gedeelte er met de pet naar gaat gooien. Ik weet 't niet waarom 't eigenlijk zo streng moet wezen, waarom 't niet wat soepeler kan.

Om nog even terug te komen op die discipline: het uiterste is natuurlijk ontslag. Is dat wel eens voorgekomen?

Nou ontslagen, dat is meestal als je je handen niet thuis kunt houden en dat je maar zo wegblijft van je werk. Ik heb het wel eens op 't publikatiebord gelezen, maar om welke reden weet ik ook niet. Niet dat ik iemand kende. Meestal is het omdat je je handen niet thuis kunt

houden. Er moet een goede reden zijn om te gaan vechten, maar er is bijna nooit een goede reden voor. Maar sommigen kunnen zich niet meer beheersen, die slaan.

Wordt er wel eens gestolen?

Dat weet ik niet. Ik weet wel dat de portiers iedere keer controle houden, dus ik neem aan dat er wel gestolen wordt. Maar wat dat weet ik niet. Voor mij is er niets bijzonders bij. Wat moet ik met een klos garen, daar kan ik niks mee doen. Er zal wel eens wat verdwijnen.

Wordt U altijd gecontroleerd?

Nee. Steekproeven hè. Ze kijken in je tas of in de kofferbak van je auto.

Ze zijn er erg streng op dat je de boel schoonhoudt, niet?

Ja, dat je de boel aanveegt. Nou, 't is ook een slordige boel als iedereen de rotzooi maar op de vloer gooit. Dat vind ik nog niet zo'n probleem als je er even met de bezem doorheen moet, je loopt per slot van rekening zelf in die troep.

Zou 't mogelijk zijn om de mensen meer zelf te laten beslissen en de werktijden wat lossier te maken?

Ik geloof niet dat dat in ploegendiensten zou kunnen. Dan zou je dus met je maat van die andere ploeg zo'n contact moeten hebben, dat je zegt: 'Ik kom zó laat, kom jij nou zó laat.' En de moeilijkheid is dat je niet weet of je bij dezelfde machine van de maat die je aflost, komt te staan. Het kan wezen dat ze je op een heel ander punt nodig hebben. Ik geloof niet dat 't in een ploegdienst verwezenlijkt kan worden. In de dagdienst wel.

Zijn er nou mogelijkheden om meer aan de mensen zelf over te laten in Uw afdeling?

Ik zou denken van wel, iedereen weet wel wanneer de machine lopen moet, ik geloof dat wat dat betreft, de mensen zelf wel beslissingen kunnen nemen. De meesten weten wel: 'Daar staat m'n produktie, die moet erin en dan moet het lopen.' Ik weet niet of iedereen dat kan. We doen het trouwens uit onszelf nogal eens. De ene keer brengen we het materiaal er wat vroeger in omdat het ons beter uitkomt. Als er niet erg veel achterstand is, kun je zo nog wel eens rommelen.

Is het eigenlijk prettig werk?

Wat is prettig werk? Meestal lijkt iedereen het werk van een ander mooier toe dan wat hij zelf doet. Het is geen werk waar je bij na moet denken. De machine doet eigenlijk het werk voor je...De machine regelt de snelheid. Die regelt ook de tijd wanneer je 'm over moet

zetten en opnieuw aan het lopen gemaakt moet worden. Het is allemaal vastgestelde tijd. Als het garen goed wil lopen, heeft men er ook niet zoveel problemen mee. Alleen de grootste drukte komt altijd als het garen niet zo goed wil lopen door de één of andere oorzaak. Dat ligt niet aan mij, daar zijn diverse oorzaken voor. Je groeit er zo in, dan denk je daarover niet zo erg na, het is meer een automatisch gebaar. Ik kan makkelijk aan iets anders denken. Je moet wel steeds opletten of de boel wel blijft lopen. Er zitten zoveel verschillende punten waar iets mee gebeuren kan, dat moet je doorlopend in de gaten houden. Je kan niet blijven zitten dromen, dan gaat het mis.

Ik zou niet zeker weten of het volautomatisch gemaakt kan worden. Die wisseling van die spoelen en alles? Misschien wel, misschien niet. Dat er een lege spoel automatisch in de plaats komt van een volle spoel, dat zou ik niet weten. Ik weet niet of het dan makkelijker zou worden maar er zouden een hoop mensen minder werk hebben. Want dan zou dus één man veel meer machines na kunnen kijken. Die zou dus alleen maar op hoeven te letten of de boel naar behoren functioneert. De moeilijkheid met die volautomatisering is natuurlijk: je kunt alles wel automatiseren, maar ik geloof dat er dan minder mensen werk krijgen.

Zou U meer denkwerk willen verrichten?

Wel wat meer, dat maakt de geest ook wat soepeler. Beslissingen die worden allemaal door die voorlieden genomen. Daar hebben wij eigenlijk heel weinig zeggenschap over. Met dat gedeelte bemoeien we ons ook praktisch niet, mogen we ons ook niet bemoeien. Dat is taak van de voorman en de meester. Ergens moet er natuurlijk leiding wezen. Als iedereen voor zich maar ging beslissen, daar op zo'n grote afdeling dan geloof ik dat er ook niet veel van terecht kwam.

Heeft U nou het gevoel dat U een beetje in de sleur vastzit?

Het is gewoon een centenkwestie geworden. Als je die centen kunt missen dan stap je eruit, anders blijf je hangen. Je doet je werk en dat garen komt eraf, maar als ik wegga, neemt een ander het gewoon over en dan is dat garen van hem, dat gaat altijd maar door. Je kunt nooit zeggen: 'Kijk dat is van mij, dat heb ik gemaakt.' Dat is er niet bij. Gezamenlijk maak je een heel portie garen. Je kan zeggen: 'Daar heb ik ook aan meegewerkt!' Als je vraagt naar iets waar mijn stempel op staat, dat is er niet. Ook bij mijn vroegere werk kon je nooit zeggen: 'Dit is speciaal van mij.' Dat is het type werk niet wat ik heb. Als je nou een edelsmid hebt, die kan zeggen: 'Kijk eens dat is van mij!' Maar dat

kan ik niet. Dan had je vroeger die ouderwetse smeden, die een hekwerk moesten maken, met allerlei krullen en tierelantijntjes eraan. Die konden zeggen: ‘Dat heb ik nou eens gemaakt.’ Daar zat zijn ziel in, laten we maar zeggen. Maar dat is bij dit werk niet zo. Zoals ik met m'n kanaries. Je kunt een goede serie kanaries kweken zodat ze zeggen: ‘Kijk, die komt van die man.’ En dan zeggen anderen: ‘Ja daar wil ik ook wel eens een paar van proberen te krijgen.’ Er zijn natuurlijk wel meer dingen. Het ongeluk is natuurlijk: het gros van de mensen moet werken. Iedereen probeert wel een baantje te krijgen wat hem het meeste aanspreekt en daar blijft ie meestal in hangen. Er zijn perioden dat je nog veranderen kunt, maar op een gegeven moment is dat afgelopen, dan moet je blijven. Dan wil een ander bedrijf je niet meer hebben omdat je oud bent of zo.

Hebt U nou eigenlijk veel kansen gehad?

Ergens heeft iedereen evenveel kansen natuurlijk. Het is zuiver: hoe benut je ze? Hoe heb ik mijn kansen benut? Ik ben nooit erg ontevreden geweest over die kansen die ik gehad heb en nog heb, bij wijze van spreken. Na de tijd had ik misschien wel kunnen zeggen: ‘Ik had misschien beter daar kunnen blijven.’ Toen wij hier kwamen waren we enthousiast over het huis. Dat vergoedt al een hele hoop. In het begin valt het werk altijd tegen, maar later viel het wel een beetje mee. Je hebt goeie en slechte dagen. Over kansen praten vind ik moeilijk. Ik geloof wel dat de jeugd van tegenwoordig meer kansen heeft als vroeger.

Heeft U wel eens aan ander werk gedacht?

In de eerste plaats heb ik al de leeftijd dat je moeilijk kunt veranderen van werk, ten tweede: ik ben nou in die afdeling en die ken ik nou redelijk goed, naar mijn inzicht dan, ik weet niet hoe een ander erover denkt. Zou je met ander werk beginnen dan moet je opnieuw aan het leren, met alle gevolgen van dien. Ik wou wel dat ik twintig jaar jonger was, daar gaat het niet om. Wat zou ik dan willen beginnen? Ik zou 't zo niet weten. Ik zou 't zo niet weten, er zijn tegenwoordig zoveel mogelijkheden. Het liefst had ik natuurlijk een vader met veel geld gehad dan was ik van alle problemen af geweest. Dan kon je prettig werk uitzoeken en als je het niet lag kon je stoppen, dan probeerde je weer wat anders. Ik geloof dat als ik geld genoeg had, ik de natuur in zou trekken. Als je op de televisie de prachtige natuurfilms ziet, dan denk ik: ‘Nou dat zou ik wel eens willen zien.’ Maar 't zijn maar

plannen, daar heb je niks meer aan.

Ik ben al zo vaak getest. Ik heb misschien wel zes of zeven testen gemaakt, maar steeds zei-ie: 'Daar ben je voor geschikt.' Waar ze je op dat moment voor nodig hebben daar ben je voor geschikt. Daarom vertrouw ik geen enkele test. Ik heb er een meegemaakt, toen was ik nog bij het harmoniekorps en toen lieten ze kinderen testen voor welk instrument ze zouden bespelen. Nou de ene was geschikt voor trompet terwijl 't er misschien helemaal niet uit kwam, die jongen kon helemaal niet trompet blazen, die had een heel ander instrument nodig. Maar degene die de test afnam had die man misschien juist op die plaats nodig.

Je begint al bij je militaire dienst testen te maken, op de textiel fabriek heb ik al testen gemaakt. Ik was voor elke functie die ik daar gedaan heb, was ik geschikt. En toen kwam ik bij dit bedrijf, ook getest, en toen zeiden ze: 'Die man moet maar naar de stoomstrekafdeling.' Er is een hemelsbreed verschil tussen de Spoorwegen en de stoomstrekafdeling, dus ik weet niet wat ik van die testen moet denken. Ik hecht er weinig waarde aan.

Mensen zoals U kunnen eigenlijk niet zo gek veel beslissen?

Nee, per slot van rekening zijn we allemaal ongeschoold en als je geen diploma hebt kun je ook niet veel bokkensprongen maken volgens mij. Dan blijf je meestal hangen waar je eenmaal zit.

Het enigste waar ik vrij ben in m'n doen en laten is in m'n vrije tijd, in de fabriek niet. Als je de poort binnenkomt, wordt er al beslist: je kunt niet eens meer de poort uit zonder een briefje. Er wordt voor jou beslist, er wordt voor jou gedacht.

Ja, dat gevoel hebben ze dus ook, de jongens, dat ze, zodra ze de poort binnen zijn dat ze in een nummer veranderen. Dat nummer wordt op die plek ingezet en die moet de volle honderd procent capaciteit maar geven.

Iemand maakt uit: zoveel ton wordt er van een bepaald produkt gemaakt op die machine, als dat afgelopen is, willen ze weer wat anders op een andere machine, dan gaan we naar een andere machine. Dat kun jij wezen of een ander. Dat maak jij niet uit. 'Hogere leiding' zeggen ze bij ons altijd maar wie precies dat weet ik ook niet. Het zal meestal wel in samenwerking met de voorlieden zijn. Je staat op een plek en dan is het meestal wel zo dat je zolang 't enigszins redelijk is, op die plek blijft

staan zolang als dat produkt loopt. Maar als er een ander produkt komt, word je ergens anders neergezet, je weer niet waar.

Mijn ploeg is uit mekaar gegoooid, die drie man die aan de bank stonden. Dan moet je maar weer afwachten of je ooit weer bij mekaar komt te staan. Nou sta ik alleen. Ik heb altijd graag alleen gewerkt, dan heb je ook je eigen verantwoording. Anders moet je met drie man verantwoording nemen, dan moet je ook verantwoording nemen voor iemand anders, bij wijze van spreken. Nu is 't, wat er ook gebeurt, heb je aan jezelf te danken. Anders moet de één de ander opvangen, dat valt niet altijd mee. De één is daar wat nonchalanter in dan de ander. De één is enorm secuur en de ander is: 'Ach, laat maar lekker draaien.'

Ik heb dus wel enkele collega's waar ik wel goed mee kan praten.

Daar laat het werk wel tijd voor over?

Ja gelukkig wel. Niet altijd natuurlijk, 't kan ook wel eens slecht lopen dat je 't zo vreselijk druk hebt, dat je geen tijd hebt om een babbeltje te maken, maar net om naar de w.c. te gaan. Maar als 't normaal loopt, waar iedereen dus theoretisch van uit gaat, dan is er wel tijd om te ouwehoeren.

Er wordt niet gebeuld op het werk?

Het ligt er aan, er wordt wel eens gebeuld. De oude situatie was zo: als we aan de stoombank stonden was er een soort drijfsysteem. De man die in het creel staat moet de draden brengen naar het midden van de bak, daar werden ze aangepakt door iemand die met die draden naar achteren liep en dan werden ze ingetwijnd. Die hoofdmeester zei, die man in het creel moest een drijver worden, die moest niks anders doen dan de draden brengen of ze daarvoor klaar waren of niet. Als er geen tijd was om aan te pakken moest ie die draden in de bak donderen. En die jongens daarvoor werden steeds zenuwachtiger want dat dradenaantal liep maar op en je werkte je dood en 't wou soms niet. Dat drijfsysteem was toen in de mode. Hij vond dat er een man bij was die niet genoeg deed en daarom moest dat gebeuren.

Wie krijgt er z'n zin? Ik geloof dat in negentig van de honderd gevallen de baas z'n zin wel krijgt ja. De beslissingen die de bazen nemen, nemen ze meestal in overleg met de meesters, wat daaruit voortkomt wordt uitgevoerd. Of hij nou aan mijn kant staat of aan de andere, dat kan ik moeilijk zeggen, want wij zijn nooit bij die beslissingen. De baas moet eigenlijk aan de kant van het bedrijf staan want er moet produktie

gemaakt worden. Het punt is: hoe lossen we dat op, door onderling overleg, of dat die man de beslissingen alleen neemt?

Je hebt bazen die alles gewoon zwart-wit zien, afgelopen. Je hebt ook bazen die wel openstaan, die wel eens met je praten willen. Of dat altijd wat uithaalt is punt twee.

Als U nou iets heeft, waar gaat U dan naar toe?

In de regel is de aangewezen weg: naar de ondernemingsraad. En dan maar afwachten. Je kunt natuurlijk ook naar je voorman of je meester gaan, maar dat ligt er helemaal aan: hoe sta je tegenover hun en hoe zij tegenover jou? Als dat niet helemaal goed zit, is de aangewezen weg: de ondernemingsraad. Dat zijn dus vakbondsmensen. Je zou naar de sociale werkster kunnen gaan. Ondernemingsraad heb ik al gezegd. Er lopen tegenwoordig ook een dominee en een pastoor. Ik weet niet of ze alleen voor het bedrijf lopen. Daar kunnen de mensen ook eventueel met hun problemen naar toe. Ik kom nooit een kerk in, dus ik loop niet makkelijk naar een dominee en ik loop ook niet zo makkelijk naar een sociale werkster toe. Maar je kan nooit weten of het voor iemand nodig is.

Ik ken een geval bij de Spoorwegen. Ik ben reserve-voorman geweest. Als de voorman ziek was of de rangeermeester moest vervangen dan nam jij z'n plaats in. Toen had ik een geval met een jongen, daar zaten de chefs nogal eens op te mopperen, een echte Amsterdammer, goed met het mondje, dat stond de chefs natuurlijk niet aan en de jongen had enorme moeilijkheden thuis. Een kind dat in het ziekenhuis lag en hij wou 's avonds naar d'r toe. Het was een dochttertje en dochttertjes hangen veel naar de vader en zoons naar de moeder. Hij las dat dochttertje altijd 's avonds een stuk voor als ze ging slapen, ook in het ziekenhuis. Maar hij kon geen vrij krijgen. Hij kwam bij me en zegt: 'Jan, ik wil weg.' Ik zeg: 'Ja jongen ik zal m'n best doen.' De chef zegt tegen mij: 'Die heeft altijd wat, die komt niet weg.' Ik zeg: 'Chef laat 'm nou alsjeblieft gaan want hij heeft 't enorm moeilijk.' Ik heb van alles geprobeerd die chef wou 'm niet laten gaan. Maar hij is uit zichzelf weggelopen. Hij had mijn volle toestemming want de verantwoording durfde ik best te nemen. Ik moest toen trouwens knokken tegen twee chefs. Want als iemand de pik op iemand heeft, wordt dat al gauw doorverteld. Wat is nou het geval: dat dochttertje had bloedkanker of bloedziekte, het was een meisje van vijf jaar en ze hadden d'r tanden getrokken en dat wou niet dicht gaan in het ziekenhuis, het bloedde

maar door. Ik zeg nog tegen die chef: ‘Als je die man nou niet vertrouwt, stuur er dan een sociale werkster naar toe, die lopen ervoor, die worden ervoor betaald.’ Dat wou hij helemaal niet. Toen ging dat dochtertje dood en toen zeiden ze: ‘Als ik dat geweten had!’ Ik zei: ‘Ik heb je zo vaak gewaarschuwd, ik heb er zo hard op doorgehamerd.’ ‘Maar hij had altijd wat, we wisten niet dat het zo ernstig was.’ Kijk dat zijn van die punten: als je iets niet vertrouwt, maar ik werkte altijd met die mensen. Dat is een voordeel als een voorman dat weet. Hier zeggen ze: ‘Daar hebben die voorlieden bij ons geen opleiding voor gehad.’ Ik zeg: ‘Daar hoeft je geen opleiding voor te hebben, dat zit ín je, dat je je voor de mensen interesseert, of niet.’ Als jij je voor je personeel niet interesseert en alleen maar denkt: ‘Ik ben hier voorman en strijk elke maand m'n salaris op en ik moet zorgen dat die daar aan het werk blijft,’ nou ja, dat zijn voor mij waardeloze voorlieden. Je moet weten waarom die man op een bepaald moment zijn werk slechter doet. Er kan iets voorgevallen zijn, huiselijke omstandigheden, iets op het werk, daar moet je proberen achter te komen. Je moet met zo'n man kunnen praten. Als jij niet met die man kunt praten en hij niet met jou, dan kom je er nooit achter. En dan zijn 't voor mij waardeloze voorlieden en waardeloze meesters.

Hoe moet je dan aan betere voorlieden en meesters komen?

Ik zou 't ook niet weten. Er is een bepaalde dienst die uitmaakt wie voorman en meester wordt. Ik weet niet wat voor maatstaven die mensen aanhouden. Ik persoonlijk zeg dus: ‘Je moet proberen begrip op te kweken, proberen te praten met de mensen die onder je werken.’ *Als arbeiders hun voorlieden en meesters zelf mochten aanwijzen, zou dat helpen?*

Ik geloof 't wel omdat de meesten wat weten van elkaar. Dus die man die voorman is, tenminste als het een nette kerel is, kan allicht een beetje begrip opbrengen. Het kan natuurlijk ook een kerel zijn die denkt: ‘Ik ben voorman geworden, laat de heleboel maar sterven.’ Die lopen er ook wel en die hebben er ook wel gelopen. Maar ik geloof wel dat er wat in zit om toch te kiezen. En laten de voormannen dan eventueel de meester kiezen.

De top wil natuurlijk produktie zien en wij, wij zijn er om centen te zien, daarvoor werken we daar. Wiens belang 't dan is, ik geloof dat je uiteindelijk kunt stellen: gezamenlijk belang... Wij zijn daar om ons brood te verdienen en die bestuursleden hebben de fabriek neergezet

om er ook wat aan te verdienen, om produktie te zien. Hoe meer produktie er komt, ik neem aan, hoe meer er verdiend wordt.

Dat bedrijf is er om de mensen werk te verschaffen en aan het eten te houden, daar is dat bedrijf voor. Tenminste aan de ene kant. Aan de andere kant, het bedrijf zelf wil natuurlijk enorm veel geld maken op welke manier dan ook, geld moet er komen. Winst en produktie, alsmaar produktie. Dat is het belangrijkste voor dat bedrijf. Aan de andere kant is het een goede werkverschaffing voor de mensen die hier wonen.

Het is een NV met een aantal directeuren, maar van wie die precies is...In het hele concern zitten natuurlijk fabrieken die ook weer grondstoffen leveren voor een andere fabriek, 't zal wel een beetje in mekaar lopen. Ik geloof dat er in het concern ook verffabrieken zitten. Nou bij ons worden korrels geverfd, misschien dat ze die verf weer van die verffabrieken betrekken. Maar hoe 't precies in mekaar zit weet ik niet.

In Amerika, in Tsjechoslowakije, meen ik, in Ierland, staan fabrieken. Dat zullen allemaal wel onderdelen wezen. Het is natuurlijk een mooi verspreidingsgebied. In Duitsland zitten ze ook. Ik zeg altijd: 'De oorlog kan niet zo raar aflopen, of er wordt aan verdiend.'

Een groot gedeelte van de winst wordt besteed aan uitbreiding, aan nieuwe fabrieken, gebouwen. En ze zullen zelf ook wel wat sparen! Ik dacht dat het concern zelf wel een enorm kapitaal achter de hand heeft voor als er eens wat gebeurt of weet ik veel waarvoor.

Zijn er nou eigenlijk eigenaars?

Dat is iets wat ik ook niet weet. Er zitten natuurlijk aandeelhouders in, die zullen allemaal wel een stukje van de fabriek hebben, die misschien zoveel vierkante meter en die zoveel vierkante meter. Maar verder, 'Ik ben eigenaar van die fabriek' dat kan hij toch niet zeggen, ik geloof niet dat er dat is. De fabrieken hebben een directeur aangesteld en die zal 't wel moeten runnen.

Een gedeelte van die winst gaat natuurlijk naar de aandeelhouders en de arbeiders krijgen een winstuitkering, en de rest, dat weet ik ook niet. Ik neem aan dat een bepaalde top onbeperkt salaris heeft, ik neem aan dat die er wel rijker van worden. Mensen zoals de directeuren, ik denk dat die een onbeperkt salaris hebben en misschien wie er net onder de directeuren zit ook wel. Ik vermoed dat ze bij die een paar keer in het jaar een bom duiten op de bank zetten, afhankelijk misschien ook van

de winsten die er gemaakt zijn. Van het jaar kan ie misschien honderdduizend verdienen, volgend jaar tweehonderdduizend, ik neem aan dat 't zo een beetje varieert.

Ik zou ook niet zo precies weten wie daar nou aan verdient. Dat zal wel in dat concern blijven zitten al dat geld. Ik kan niet zeggen: 'die man krijgt dat in handen,' of zoiets dergelijks. De aandeelhouders krijgen een bepaald gedeelte aan het eind van het jaar. Als de heleboel opgemaakt is, kunnen ze zien hoeveel winst er gemaakt is en daarvan krijgen ze winstuitkering en wij ook allemaal.

Ik denk dat de aandeelhouders wel het meeste krijgen. Ik meen dat bij de Zout een half procent van het dividend uitgekeerd wordt aan de arbeiders. Hoe 't bij ons nou nog gaat weet ik niet. Wij hebben altijd een aantal procenten gehad van jaar op jaar. Als er veel winst gemaakt is, krijg je, laten we zeggen, acht procent van het loon. 't Kan ook wel zakken tot drie procent, vier procent.

De top, die beslist natuurlijk. En in elke fabriek zal de directeur op de stafvergadering zijn beslissingen nemen om de fabriek zo goed mogelijk te kunnen runnen. En die zullen wel verantwoording moeten afleggen aan de top. Ik denk dat de aandeelhouders ook wel een stem in het kapittel hebben, daar ben ik niet zo goed van op de hoogte. De beslissingen komen inderdaad van die aandeelhouders af, die benoemen de commissarissen. Misschien heb je met één aandeel wel al stemrecht. En al die stemmen bij elkaar, dat zal wel op democratische manier gebeuren, hoe weet ik ook niet. Als de mensen bij de ondernemingsraad. Als de voorstellen van de ondernemingsraad het pad van de directie doorkruisen zullen ze wel van tafel geveegd worden. Ik weet 't niet want ik zit niet in de ondernemingsraad.

Als het puntje bij paaltje komt geloof ik dat we helemaal niks te vertellen hebben.

Je hebt verder helemaal geen invloed. Je wordt eigenlijk van de ene dag op de andere met het hele bedrijf verkocht, aan een ander. Zo is het eigenlijk wel. Jij wordt mee verkocht, na een aantal jaren in dienst bij een bedrijf, of je daar aardigheid in hebt of niet. Want ik weet wel van jongens die hier zijn weggegaan, naar de Zout, en toen kwam die fusie en toen zeiden ze: 'Nou zitten we weer bij hetzelfde bedrijf.' Ik bedoel, ze konden zover niet weglopen of ze zaten er weer bij.

De vakbonden proberen er wel een vinger tussen te krijgen maar ik denk dat 't heel moeilijk is, dat die ook niet zoveel eraan doen kunnen.

Hoe komt dat...omdat uiteindelijk alles buiten die arbeider omgaat. Er is een klein groepje arbeiders dat vertegenwoordigd wordt door die vakbond, maar 't gaat om een klein groepje. Het zou al heel anders wezen als die vakbond zei: 'We gaan er niet mee akkoord, we roepen over het hele land een staking uit.' Dan krijg je natuurlijk weer pressie. Maar dan moet die vakbond wel heel zeker van de zaak wezen, die moet weten of dat bedrijf kan blijven bestaan op deze voet, of de arbeiders hun loon daar kunnen blijven verdienen. Daarom vind ik persoonlijk ook dat in de eerste plaats iedereen lid moet zijn van een vakbond, gezamenlijk kun je misschien wel iets bereiken, maar alleen nooit.

Wat zou U er van zeggen als de arbeiders de commissarissen konden kiezen, of laat ik zeggen, de meerderheid van de commissarissen?

Het hoeft niet direct de meerderheid te wezen maar als er een, één of twee arbeidscommissarissen gekozen konden worden dat zou geloof ik een verbetering wezen. Dan heb je ergens het gevoel dat je ook meepraat in het bedrijf. Of het veel invloed heeft zal de praktijk moeten uitwijzen.

Heeft U iets te vertellen in de vakbond?

Iedereen heeft wat te vertellen. Nou ben ik niet zo'n vergaderingenloper, maar je hebt werkelijk wel wat te vertellen. Je mag voorstellen naar voren brengen. Daar kan over gestemd worden. Wordt 't weggestemd, dan is daar niks aan te doen. En een kader heb je ook, een hele hoop jongens zitten in het kader en die werken ook een hoop voorstellen uit, die horen dan weer van de arbeiders zus of zo en die brengen 't weer op de kadervergaderingen en zo komt 't op de vakbondsvergaderingen. Zodoende kom je dus wel langzaam tot een geheel. Iets verwezelijken, dat moet via de vakbond gebeuren. Als je geen vakbond hebt dan komt er niks van terecht, dan kun je geen normale CAO afsluiten. Dan kan die directeur willekeurig handelen: hij kan je loonsverhoging geven, hij kan het ook niet doen. Juist door die vakbond, door die pressie die er achter zit, kun je dit verwezelijken.

Bent U tevreden over de vakbond?

Ja ik geloof dat hier wel een goede vakbond zit. Hoe moet ik 't zeggen. Ik geloof wel dat die jongens enorm hun best doen, ze stellen zich altijd erg scherp op. Ik heb tot nu toe geen klachten over die vakbond.

Ach, iedereen wil natuurlijk loonsverhoging hebben, de één zegt: 'Laten we maar direct tien procent doen,' de ander zegt: 'Vijftien

procent,' ik weet niet hoe ze dat allemaal berekenen wat een redelijke loonsverhoging is en wat niet. Maar de jongens zijn er wel erg attent op. *En de landelijke vakbond, de hele bond?*

Die vind ik de laatste jaren enorm stimulerend werken. Dat kan je ook wel merken want die vakbonden groeien, dus 't spreekt de mensen aan. *Gelooft U dat dat komt doordat ze wat pittiger zijn?*

Ja een beetje agressiever. Dat mag ook wel en dat moet ook. Want als ze inslapen is het natuurlijk weer helemaal gebeurd. Een vakbond moet ook steeds met nieuwe ideeën komen die de mensen aanspreken. Anders verwatert 't te gauw, dan zeggen ze: 'Die vakbond doet toch niets, daar komt niks uit.' Ik kanker ook wel eens zo, maar de mensen vergeten dat ze het zelf in handen hebben. Iedereen heeft z'n stem in die vakbond. Als je naar een vergadering gaat, kun je die stem uitbrengen.

Toen hier staking was, was U er toen voor?

Ja. Speciaal omdat over de radio, toen wij in de kantine zaten te eten, een van de directeurs op een sarcastische wijze zei dat er hier niks aan de hand was. Het kwam op een bepaalde toon over, op dat moment is die staking uitgebroken. Iedereen zat er op te wachten of wij zouden staken. Maar wij zaten weer ergens anders op te wachten. Wij dachten: 'Laat 't Zout eens een keer staken, waarom moet het altijd aan ons liggen.' Een aantal jaar geleden, vlak voordat ik hier kwam, was er ook alleen door ons gestaakt.

Is die staking goed afgelopen?

Voor wie georganiseerd was is ie goed afgelopen, voor wie niet georganiseerd was is ie slecht afgelopen want die haalden dus een loonverlies van zeven, acht of tien dagen.

Is die staking nou gewonnen?

Gewonnen, omdat we die vierhonderd gulden wilden hebben, toen in het Westen dat gedonder begon over die vierhonderd gulden en toen dat erdoor kwam, kon iedereen op de vingers narekenen dat je waar je ook woonde, mee moest betalen aan die vierhonderd gulden, dat de prijzen zouden stijgen. Dus het eerste wat je denkt: 'Ik wil ook die vierhonderd gulden.' En dan hoop je dat de prijzen niet omhoog zullen gaan. Maar die regering heeft onmiddellijk de prijzen omhoog gesmeten. Dus je bent eigenlijk op hetzelfde punt weer terecht gekomen.

Ik mag graag een week vakantie hebben maar niet via een staking, je zit in spanning: wanneer zal 't afgelopen wezen. Dat is typisch. Je staakt

en na een week denk je: ‘Laat 't maar niet te lang duren.’ Ergens natuurlijk een machtsstrijd. Je hoopt toch dat 't niet zo lang zal duren. Dan wil je weer aan het werk. Je wilt die zekerheid van het werk niet verliezen. Je weet nooit of je de poort weer binnenkomt of niet, of ze een lijst klaar hebben liggen: ‘Die gaat eruit en die gaat eruit.’ Dat is een angst die blijft. Ik had gedacht dat 't sneller afgelopen zou zijn, dat 't geen zeven dagen zou duren. Er spelen natuurlijk allerlei factoren een rol; het concern denkt: ‘We hebben daar voorraden genoeg zitten.’ Ik weet ook niet hoe dat reilt en zeilt. Ik had gedacht dat 't in een dag of drie, vier gebeurd zou wezen. Het heeft een dikke week geduurd.

Als arbeiders staken, hebben ze dan wèl macht?

Macht door georganiseerd te wezen, alleen door samenbundeling van krachten heb je macht. Ik geloof dat die macht tot nu toe wel op een goede manier gebruikt is. Ze hebben macht zolang als die vakbond erachter staat. Zolang die de uren doorbetaalt is er nog niet zo'n groot probleem. Je verliest natuurlijk altijd wel wat, hangt er vanaf in welke loongroep je zit. Misschien zijn er wel mensen die er wat aan verdienen en die er wat aan verliezen. Dat is het risico van een staking. Als je een wilde staking hebt moet je 't uitzingen op de centen die je hebt. En de één kan dat makkelijker als de ander. Dat is ook het probleem met ‘georganiseerd - ongeorganiseerd.’ Die ongeorganiseerden zitten dus direct al met de handen in het haar: wie betaalt die week? Geen mens. En dan nog het probleem: die ongeorganiseerden hebben meegestaakt dus die mogen ook wel wat hebben van de centen van de vakbond. Maar aan de andere kant, ik heb al zoveel jaren betaald en zij nooit, vreet dan nou die centen maar op, die je altijd overgespaard hebt.

Zou U eigenlijk willen dat er dingen veranderden?

Er zijn nog zoveel dingen die veranderd moeten worden op sociaal gebied, maar dat zal wel jaren duren. Je kunt proberen veranderingen te brengen tijdens de jaren dat de regering aan de macht zit, maar ik geloof niet dat er veel verandering in komt. Ze luisteren eenvoudig niet. En dan kunnen ze wel zeggen: ‘De meerderheid staat achter ons,’ maar dat is natuurlijk larie. Want toen die regering eraan kwam hebben ze vast niet over loonstop gepraat, want dan hadden de kiezers gezegd: ‘Krijg de pokken maar met je loonstop.’ Ze doen alsof de meerderheid achter hun staat. Maar als wij een loonsverhoging krijgen, knallen de prijzen gelijk weer omhoog. Uiteindelijk moet er ergens een plafond wezen, een top, dan kan 't niet verder. De boel dondert in mekaar. Ik

zou 't niet weten, daar zijn nou economen voor. Je zou eigenlijk een staat moeten hebben die zegt: 'Van directeur tot gewone arbeider, hij verdient evenveel.' Dan zou je gelijke kansen hebben. Maar zo'n staat krijg je dus niet.

Wat zou U daarvan vinden?

Ja wat zou ik daarvan vinden? Als je zegt: 'Ja daar ben ik voor,' dan ben je natuurlijk een communist. Ik ken dat. En ik ben geen communist want de communistische staat, staat me helemaal niet aan. Daar heb je ook kapitalisten en arbeiders, dus dat maakt allemaal niets uit. Zo'n staat krijg je toch nooit. Ach, voor mij mag er best iets onderscheid zijn, maar 't moet niet zo groot wezen. Iemand die gestudeerd heeft en misschien z'n studie zelf heeft moeten betalen, die mag van mij best een wat hogere verdienste hebben, dat kan mij niet zoveel schelen. Hoe groot moet 't onderscheid wezen? Dat is natuurlijk een moeilijk punt. Het is de vraag of 't na de revolutie beter is, want er kan zoveel revolutie komen als je wilt, maar arbeiders blijven altijd arbeiders en die moeten ook altijd werken. Als je niet werkt, krijg je niet te vreten. Dus zou je een hele landbouwstaat moeten hebben en zeggen: 'Ik heb hier een boerderijtje en wat land en verder bemoei ik me er niet meer mee.'

Gelooft U nou dat de meesten op Uw afdeling er zo over denken als U?

Ik heb vanmorgen met een paar jongens over een paar vragen gesproken en ze zeiden: 'Ja dat is zo, dat is zo.' Maar 't is de vraag of die jongens dat naar voren gebracht zouden hebben. Ze kankeren allemaal, maar of ze dat naar voren brengen. Je kunt makkelijker tegenover mekaar zeggen: 'Dat is zo,' dan als 't naar buiten komt.

Bent U nou kritischer?

Kritischer dan een ander? Ik weet 't niet. Het komt misschien ook wel omdat ik bij mijn vorige werkgever heel anders gewoon was. Ik was nog maar veertien dagen op die afdeling en ik dacht: 'Dat hadden die mensen daar helemaal niet genomen, dan hadden ze misschien die voorman wel even een keertje gepakt.' Dat gaat daar dus niet, als je die voorman een tik zou geven, ga je de straat op of je wordt een aantal dagen geschorst. Ik ben niet zo'n grote forse kerel, maar die lopen er genoeg. En langzamerhand kom je ook in die tredmolen. Ergens zit 't nog wel in m'n achterhoofd en daar blijf ik altijd kritisch op kijken.

Bent U eigenlijk tevreden met Uw werk?

Helemaal tevreden geloof ik niet maar wat moet je eraan veranderen. Ik zie geen mogelijkheid om er nog iets aan te veranderen. Je loopt in die

sleur en daar blijf je inlopen: je gaat naar je werk en je komt thuis en je gaat weer naar je werk en je komt weer thuis.

Bent U eigenlijk tevreden met Uw leven?

Ben je tevreden met je leven? Nou, hoe moet ik dat stellen, ik geloof dat ik het er tot nog toe aardig afgebracht heb. Zolang als mijn vrouw en mijn zoon tevreden zijn, kan ik ook tevreden zijn. Er blijven natuurlijk typische wensen over. Maar...ze hebben mij nooit verweten dat de boel mislukt is, laten we 't zo stellen. Dat is niet zo. Ik geloof dus als je huisgezin tevreden is, dat je dan mag zeggen dat je redelijk geslaagd bent. Zo gauw je vrouw en kinderen je verwijten gaan maken, moet je ergens gaan denken: 'Ja ik ben totaal mislukt, ik heb 't fout gedaan.' Maar zolang die je steunen in je werk en met je meeleven en moeilijkheden opvangen, kun je wel zeggen: 'Ik ben ergens wel geslaagd.' Ik geloof dat elk mens die werkt de steun van z'n vrouw hard nodig heeft, dat die 'm goed begrijpt, dan werk je makkelijker. Wanneer hij thuis komt en hij moet iedere keer verwijten aanhoren dan weet die man niet meer wat ie doen moet op het laatst.

Daar draait de hele boel om: m'n vrouw en m'n zoon. En dan heb je je familie en je kennissen, dat is een kleine kring waar alles om draait uiteindelijk. Omdat ik niet geleerd heb is dat de opgave die ik meegekregen heb: zorgen dat je vrouw en kinderen geen gebrek lijden. Dat probeer ik. Dat valt altijd niet mee. Dat is eigenlijk onze opgave.

Ponstypiste

Ik ben 22 jaar. Ik werk nu 4 jaar op een computer-centrumafdeling. Ik ben dus ponstypiste. De ene keer zit ik achter de controlemachine en de andere keer gewoon de ponsmachine. Het ligt er maar net aan. De meisjes op de ponskamer die tikken numeriek, enkel cijfers dus. Daar kan je dus een examen voor afleggen, daar kan je een diploma voor halen en de meisjes die er langer zitten, die doen alfabetisch. Het is precies hetzelfde als op een typemachine. Alleen wij leggen dus op kaarten en een typiste legt het op een brief. Bepaalde gegevens, namen en adressen en nummer en chassisnummers en zo van alle auto's, motoren moeten we dus op die kaarten ponsen. En dan gaat het naar de controle-ponster en die ponst het ook weer, en dan krijgen wij de fouten terug, moeten we overmaken. Dan krijgt de controle-ponster het weer. Nou en als het dan klaar is dan gaat het naar voren.

Toen ik er pas werkte, toen hadden we 's ochtends pauze en 's middags een pauze maar ja dat werk, dat is natuurlijk eentonig werk. Door het lawaai kan je er op een gegeven moment niet meer tegen, ik bedoel dan ben je het zo zat, dan ga je naar het toilet en blijf je daar een half uur op. En dat hebben ze dus afgeschaft en nou hebben we dus om het uur pauze, een kwartier en dan mag je tussendoor niet meer weg.

Het was voor mij wel een grote overgang, toen ik hier kwam te werken. Want ik had anderhalf jaar op Wassenaar gewerkt met paarden, altijd buiten, altijd bij dieren en toen kwam ik hier werken en toen kwam ik ineens in die kelder, waar het behoorlijk benauwd is en dat is een erg grote overgang. Maar ja, ondanks dat zit ik er nu nog steeds, omdat het vreselijk goed betaalt. Ik bedoel, ik zou best wat anders willen, maar in de dieren verdient het niet zo goed. Daarom blijf je daar hangen.

Ik had het dus in het begin, toen ik pas dus uit de paarden kwam, had ik het natuurlijk ontzettend moeilijk. Ik bedoel, ik had dagen achter elkaar dat ik wel eens dacht van: nu neem ik m'n ontslag, nu houd ik het niet meer vol, ik word er gek van, dat binnen zitten, die ventilatie en geen frisse lucht en dan denk ik: waarom zou ik eigenlijk naar kantoor gaan? Maar ja, dan ga je weer denken eind van de maand...

‘Je centen’...Nou ik heb zo het idee dat er wel een hoop meisjes op een gegeven moment een klap krijgen. Alles wat machinewerk is, daar moet je tegen kunnen. Het is dus wel nodig dat wij om het uur pauze hebben. Ten eerste voor het lawaai en ten tweede om dat je een uur lang achter elkaar je ogen moet inspannen. Iemand die administratief werk doet, die besteedt z'n ogen natuurlijk aan dat papier en dat schrijven, maar heel anders dan dat wij dat doen. Wij moeten het constant doen, en zij kunnen ermee stoppen.

Het is moeilijk. Het is zenuwachtig werk. Ik bedoel, altijd alles wat automatisch gaat is zenuwachtig. Een typiste zit ook de hele dag te raffelen op de machine. En wij ook en iemand die rekeningen zit te tikken ook.

Het is niet alleen het lawaai, geloof ik, maar het achter elkaar bezigzijn. Je moet echt je hersens erbij gebruiken. Je kan niet zomaar een liedje gaan zingen en dan gaan werken. Je moet werkelijk echt iedere keer opletten. Want je hebt adressen en namen en je moet steeds kijken wat je tikt natuurlijk.

Ik ben dus zo vergevorderd in dit werk: ik zit te werken maar ik heb m'n gedachten beslist wel ergens anders. Niet altijd, als ik moeilijk werk heb dan ga ik helemaal in m'n werk op. Maar meestal ben ik aan 't piekeren en aan 't denken en aan 't prakkizeren.

Als het even teveel voor me is ga ik praten. Ik ga wel eens kaarten halen die ik helemaal niet nodig heb, alleen maar dat ik even van het werk af ben. In het kwartiertje van kwart over negen tot half tien doe ik al weinig omdat ik denk: ‘Ze komen zo koffie halen.’ Dan ga ik naar voren lopen of ga water halen. Het zijn ergens allemaal smoesjes. Ik heb ook wel eens zo'n raar gevoel: ‘Nou moét ik 't doen, al kost 't me ik weet niet wat, ik gá even weg.’ Dat heb ik heel vaak, maar ik ben ook veel drukker als een ander.

Ik was 18 toen ik er kwam werken, toen had ik net m'n rijbewijs gehaald. In het begin had ik er wel moeite mee, want ik was dus 't vrije leven gewend en niemand die me op m'n vingers keek. En dan kom je daar werken en dan is het als je even staat te praten van: ‘Ga weer werken!’ dan ga je ergens weer de schoolideeën naar boven halen, zo van: ‘Waar bemoeit u zich mee,’ en ‘Kijk voor je!’ en dat hebben volgens mij de jonge meisjes precies 't zelfde. Als ze er minder van zouden zeggen, dan gaan ze vanzelf wel aan 't werk maar die meisjes vinden 't gewoon leuk, ga zelf maar na toe je jong was. Dan kreeg je ook

de neiging om te zeggen: 'Wij maken zelf wel uit wat we doen.' Dat is nou eenmaal gauw makkelijk gezegd. Ik had er wel moeite mee in het begin om me aan te passen en toen hadden we nog niet eens om 't uur pauze. In 't begin als er iemand binnenkwam zat ik meteen een kwartier stil, was ik vreselijk gauw afgeleid, dan zat ik te kijken wat ze aan 't bekokstoven waren of er was ruzie op de afdeling. Nu werk ik gewoon door en denk ik: 'Ach, het gaat weer gewoon over.' Ik ben nou eenmaal een meisje dat vlug afgeleid is, en dat zal ik wel blijven ook.

Nou, ja, ik bedoel, ik heb af en toe wel het idee, dat ik net op school zit hoor. Als je 5 minuten staat te praten, wat wel eens buiten de pauze valt, dan wordt er gezegd: Gá je werken, gá je werken. Nou ja, dat vind ik nou niet zo prettig en daar luister ik ook niet naar. Ieder karakter is zo: iets wat niet mag, doe je juist. En zo gauw als ze je verbieden, ga je juist praten. En houden ze hun mond, dan ga je vanzelf wel weer werken, want dan vind je het raar tegenover de andere meisjes om te blijven praten, want die moeten dan voor ons werken. Zo denk ik erover. Ik bedoel, ze moeten niet altijd stangen en jagen. Er heeft een meisje bij ons gewerkt, die heeft naast mij gezeten, maar die moest weg van de dokter, ook weer voor de zenuwen. Voor de rest heb ik weinig contact met de meisjes. Ik praat wel en ik zit in de pauze bij hun. Maar echt thuis contact met ze, uitnodigen, nee dat wil ik niet. Ik wil een privé-leven hebben.

Het contact is natuurlijk wel erg belangrijk, want je moet met die meisjes samenwerken en als er dan ruzie is, dan merk je dat gelijk. Onmiddellijk, want dan gaan ze in groepjes zitten en je krijgt onderling verschil en je gaat ruzie maken! En dan word je al weer zenuwachtig en dat kan ik helemaal niet gebruiken. Dat is het hem juist.

We proberen elkaar zoveel mogelijk op te vangen. Als er ruzie is komen ze naar de oudere meisjes toe en komen ze vertellen: zij heeft dit gedaan en zij heeft dat gedaan, en dan zeggen wij: 'Ga nou eerst praten voordat je een hoop ruzie gaat maken.' Voordat er een beetje ruzie ontstaat bij ons... 't Gebeurt haast nooit, maar 't gebeurt natuurlijk wel. Als de ouderen er ook bij betrokken zijn, is 't ook wel vreselijk. Dan gaan er de raarste dingen door de afdeling heen, dat is niet uit te houden. Ik heb wel eens gedacht toen 't zo onmogelijk was: Ik neem ontslag, zo'n afdeling met zo'n sfeer! Maar ineens is 't een ontkenning, een ontbarsting, en dan is 't over, uit.

We hebben een radio, maar die mag beslist niet onder het werk aan. Dat

kan ook werkelijk niet, want dan zouden er veel te veel fouten komen. Dat kost ook weer geld. Fouten kost geld. Bij ons gaat alles zó, van alles kost geld, fouten maken kost geld. Ze hebben liever dat jij iets minder doet, dat je minder fouten hebt, als dat je een hele hoop per dag doet en je hebt een hele hoop fouten. Daar schieten ze net niets mee op.

Als ik ander werk te leren krijg, wat nieuw is, dat vind ik altijd wel leuk als ze daar voor naar mij toe komen. Dat is iets spannender, avontuurlijker dat trekt me wel. Als je een maand of zes bent, kan je numeriek examen doen. Dat is voor de meisjes die er pas zijn, en als je er iets langer bent, kan je alfabetisch examen doen. En dan kan je opslag krijgen. Dan krijg je een gratificatie.

Je kan drie keer in de week naar school en als je je examen hebt, dan krijg je 75% van je lesgeld terug, en dan krijg je een cadeaubon van 100 gulden.

Je mag dus niet overdag naar school. Dat doen ze niet. En ik geloof wel als ze dat zouden stimuleren, dat die meisjes dan wel gingen leren. Maar ik zou er ook geen zin in hebben om 's avonds nog eens te gaan leren. Eén avond in de week zou ik niet erg vinden. Maar niet 3 of 4 avonden in de week naar school en dan overdag nog werken. Het vergt echt wel een hoop van je zenuwen.

Ik heb MULO-opleiding, maar ik heb geen examen gedaan. Ik ben er toen vanaf gegaan, omdat ik moeilijkheden thuis had, mijn moeder lag in het ziekenhuis en, nou ja, om dan op latere leeftijd nog te gaan leren, daar heb ik nu ook weinig zin in. Ik bedoel, ik leer wel Engels en zo, maar om dat allemaal bij te houden. Het is natuurlijk wel belangrijk voor je algemene ontwikkeling, dan zou ik dus een ander baantje willen, waar ik mijn Engels wel kan gebruiken. Als je aan je toekomst moet denken, dan moet je niet als ponstypiste blijven werken. Als je echt vrijgezel wil blijven dan moet je gaan leren, en dat kan in ons bedrijf. Je hebt veel mogelijkheden, je kan je handelsdiploma halen, boekhouden, Engels. Daar krijg je een vergoeding voor. Maar om in de toekomst als ponstypiste te blijven werken...Ja, de ene houdt het wel vol, want die is rustig van zichzelf, maar ik geloof niet dat ik het 9 of 10 jaar vol zou houden.

Ik vind dat hele systeem op school, vind ik helemaal niet leuk. Ik geloof wel dat het nu heel anders is hoor, maar je wordt op zo'n rare manier zo raar verplicht sommige dingen te leren, waar je je helemaal niet voor interesseert. Toen ik op school was, moest je alle vakken doen. Of je

het nou leuk vond of niet.

Dat is dus juist zo zonde, want die meisjes die bij ons komen, die van 15 jaar, die denken, nu zijn we d'r, nu werken we en nu zijn we zelfstandig. Nou daar komen ze dan wel achter. Ik wil maar zeggen, die meisjes, die krijgen er allemaal spijt van hoor, die zo jong van school afgaan.

Dat hebben dus de meeste jonge meisjes: ik ga werken, dat is tenminste beter, want dan heb je geen huiswerk en zo; ik vind dat moet verbeterd worden, van de toekomst moet je het hebben van die jonge meisjes en van die jonge jongens. En ze zijn blij als ze van school afkomen en dat mag ergens niet. Het moet juist leuk zijn om naar school te gaan en als je dan een jaar of 19, 20 bent, om dán te gaan werken. Maar die meisjes die worden er op een gegeven ogenblik gewoon toe verplicht om te gaan werken, omdat ze het gewoon zat zijn op school.

Het is dus ook een hele opgaaft voor een meisje van 15, 16, 17. Ik vind dat allemaal nog jong, om dus ook die hele dagen, dat allemaal te verwerken. Daarom moeten ze goed stimuleren dat die meisjes een dag in de week naar school gaan en dat moeten ze niet tegen gaan houden en dan moeten ze niet de pé aan die meisjes gaan krijgen. Nou wil ik niet zeggen, dat het bij ons zo is, maar je hoort het toch vaak zat, dat ze die meisjes tegen gaan werken, ik bedoel, dat hebben die meisjes echt wel nodig hoor, echt. Zij vragen dus eerst aan je: Wat denk je te gaan verdienen? Nou ja, een meisje van 15 jaar is meestal een beetje terughoudend. Nou ik zou het niet zijn, want ik zei gelijk van zus en zo wil ik verdienen. Maar misschien een jonger meisje die komt met haar moeder, wat ik al fout vind, ik vind een meisje van 15 jaar moet zelf solliciteren en niet met haar moeder komen. Ik bedoel en die moet dan zeggen ik wil toch minstens 60 gulden in de week verdienen. Minstens als meisje van 16 jaar. En dat durven ze dan waarschijnlijk niet. Dan zijn ze bang van ik word niet aangenomen. En als de personeelschef zegt dat vind ik te veel dan kan je kiezen of delen, dan zeg je van sorry meneer, ik neem het niet of je gaat er dan toch werken. Ik geloof wel dat een hoop meisjes dan zullen zeggen: ik sta liever in een winkel, ik ben liever kapster, of ik ga bij die dieren. Maar waar betaalt het zoveel als dat wij krijgen, want daar kijk je alleen maar naar. Dan kan je wel zeggen het is liefdewerk, maar de liefde gaat gauw op, als je geen centen krijgt.

Ik vind het dus zelf ook wel belangrijk geld. Ik zou dolgraag gewoon met dieren willen werken. Het is dus zo, je moet dus liefde voor je werk

hebben, maar als jij dus eind van de week niet genoeg in de handen krijgt, waarvoor je denkt dat je dat verdiend hebt dan gaat de liefde er ook gauw van af...

Als ze mij persoonlijk zouden vragen wat zou je het liefste voor werk doen. Dan zou ik zeggen: ik zou het liefste vandaag nog uit de ponskamer stappen en in de dieren gaan. Of in de paarden of in de honden of in een kennel, dat is mijn hobby. Maar het is gewoon niet vol te houden. Ten eerste moet ik toch ook mijn kostgeld betalen. En ik moet toch ook wat voor me zelf kopen en ik moet toch ook sparen. Nou, dat kan ik niet van 45 gulden in de week.

Ik zie het zo, het is jammer dat de wereld om geld draait, maar het is nu eenmaal zo...

De jongere meisjes die betalen meestal al zo'n 100 gulden kostgeld. En nou geloof ik wel dat 8 van de 10 meisjes dat andere geld gewoon verbrassen en de meisjes die verkering hebben, dat die misschien wel sparen. Alleen de jonge meisjes, die moeten hun geld helemaal afgeven en dan krijgen ze zakgeld. En dat is natuurlijk ook niet alles. Dan leren ze nooit zelfstandig te worden. Sommige meisjes moeten nog echt wel voor financiële dingen gaan werken, dat geloof ik wel. Dan heb je toch wel 4, 5 meisjes van zo'n afdeling die het echt wel nodig hebben thuis; maar toch niet méér. Sommige meisjes geven al het geld af en dat vind ik zo al foutief. Maar het kan nodig zijn in het gezin. Dat komt toch nog wel voor hoor. Zo best is het nou ook weer niet.

Die meisjes die dus jonger zijn, dat is op ieder bedrijf, die krijgen ook minder. Dat is toch ook logisch, tenminste, misschien is dat niet logisch, ik weet het helemaal niet. Die loonronde hadden ze van mij helemaal niet hoeven te geven, want wat heb je eraan; we krijgen het één keer en dan hebben we er voor de rest niks meer aan. De lonen en de prijzen gaan weer omhoog, dus wat hebben wij dan aan opslag? Zodra de lonen omhoog gaan, gaan ook de prijzen omhoog, dus dan heb je d'r net niks aan.

Ik heb het idee dat je echt wel kan doen en laten wat je wilt. Niet wat het werk betreft natuurlijk. Maar je bent vrij in je doen en laten, hoor. Je mag zeggen wat je wil tot op een zekere hoogte, natuurlijk. Dat heb je overal. Als je bij een baas komt en je staat achter een balie dan kan je niet alles dragen. Maar als ik op een typekamer werkzaam zou zijn, en ik zou van mijn cheffin niet de kleren mogen aantrekken die ik wil, dan zou ik helemaal niet meer komen, ik zou op staande voet ontslag

nemen. Want ik draag wat ik wil. Het is toch netjes. Je kan natuurlijk niet in slonsklere op je werk komen, maar ze moeten je maar nemen zoals je bent. Zo niet dan ga je weg. Het gaat toch om het werk, toch niet om hoe je eruit ziet.

Ik krijg dus het idee dat die meisjes niet naar hun chef willen gaan of naar hun cheffin, omdat ze bang zijn dat als er iets gebeurt dat zij dan als eerste er uitgeknikkerd worden. En dat is beslist helemaal niet waar. Als er iets is met werk of vrije dagen en het zint je niet dan kan je toch altijd gaan praten. Ik geloof dat die meisjes dat niet durven.

Voor ons is het dus helemaal beslist geen probleem als we ontslagen worden, want er zijn zóveel banen en zóveel vraag naar ponstypistes. Nou als we vandaag ontslagen worden om 11 uur, dan om 2 uur 's middags hebben we werk. De typemachine is natuurlijk een peuleschil voor ons. Wij kunnen dus zo op een typemachine gaan, maar een typiste kan niet op onze machines werken. Want dan weten ze heg nog steg. En dan, zij denken van ons dat wij eentonig werk doen. Wij denken weer van hun dat zij eentonig werk doen. Ik bedoel, ze denken wel: de ponstypistes zus, de ponstypistes zo. Maar het is toch wel het werk van de toekomst. Ik bedoel, de computers zijn er voorlopig niet uit. Tot op een gegeven moment natuurlijk, dat maar één man achter zo'n computer staat en dan zijn er weer een hoop werklozen, want er zijn steeds minder nodig. Er komen ook steeds meer mensen zonder werk met die computers. Ik bedoel alles gaat machinaal. Ik geloof dat je het leven uit het leven haalt, met die computers.

Ik denk veel na over de toekomst. Ik heb nu al weer gehoord dat er machines zijn in Amerika, ponsmachines, dat als je netjes schrijft op één lijn en op één en dezelfde afstand dat er geen ponstypiste meer nodig zijn en wat dan? Dan zijn we verplicht om weer als typiste te gaan werken of dan maar weer thuis te gaan lopen of in de WW of zoiets. Dat krijg je d'r van.

Ik vind het nou goed dat ze dus veel meer gaan doen voor die werklozen. Ik bedoel er zijn nog banen genoeg. Daar praten wij ontzettend vaak over in de afdeling, en daar komen veel gesprekken over, hoe het werkelijk mogelijk is dat er zo'n hoop mensen zo lang in de WW, of weet ik hoe dat heet, of steun lopen. Ik bedoel, waar toch heus wel werk voor is, en dat die maar eigenlijk lopen te trekken van ons geld.

Ik heb het idee dat bij ons geen jongens werken, omdat het natuurlijk

geen jongenswerk is, geen mannenwerk. Het zou misschien wel veel beter zijn, als er ook mannen en meisjes door elkaar werken. Dan krijg je veel beter contact met elkaar. Vroeger hebben ze ook niet met jongens samengewerkt, maar wèl dat ze vlak bij jongens waren. Je gaat die jongens ook echt opzoeken. Je gaat naar boven om met ze te praten, want je wil natuurlijk niet altijd alleen maar onder die meisjes zitten. Ik ga ook wel eens naar boven, dan moet ik koffie halen, en dan sta je met die jongens te praten. Ze zouden ons niet zo af moeten scheiden de typkamer. In een typkamer zitten enkel maar meisjes. Maar je kan volgens mij onmogelijk een man achter een typemachine gaan zetten. Ik geloof niet dat dat een man erg aantrekt.

Een man zou het dus wel kunnen, maar wat ziet een man voor toekomst om als ‘typeman’ te gaan werken. Er zit helemaal geen toekomst in om op zo'n machine te gaan ratelen. Een man moet toch zorgen dat hij verder komt.

Ik vind het dus zo, ik geloof niet dat ik veel minder verdien als een man van mijn leeftijd. Nee, dat geloof ik niet, dat idee heb ik ook niet, maar ik vind wel dat het gelijk moet zijn. Ik bedoel, je werkt tenslotte er alle twee voor en je moet hetzelfde verdienen.

Mijn toekomstbeeld is ook veranderd. Mijn verkering is nu uit, en nou wil ik echt gaan leren. Als getrouwde vrouw met kinderen is het natuurlijk ook wel belangrijk dat je als je alleen komt te staan je vak kent als vrouw zijnde. De meeste meisjes denken daar te makkelijk over. Ik ben echt van plan om maar weer te gaan leren. Ik weet nog niet precies wat ik wil, maar ik wil dus een jaar naar Engeland en een jaar naar Frankrijk.

Ik zou dus niet zo als een hoop vrouwen doen een gezin gaan stichten en dus nooit meer gaan werken. Dat is zeer persoonlijk, maar ik vind: juist van werken moet het land verder komen en niet van thuis blijven zitten. Het is wel zeer belangrijk als je dus werkt aan de economie van je land. Daar moet je 't van hebben. Je moet aan de toekomst denken van het land. En daar hoor je eigenlijk bij: al ben je maar een heel nietig persoontje. Het ligt aan je eigen standpunt, vind ik. Ik vind het zo, als ik getrouwd ben en ik heb kinderen en ze zijn een jaar of zes, dan wil ik wel weer gaan werken, maar hoeveel vrouwen willen dat niet! Maar als jij wilt trouwen, en je denkt, nou ja eeuwig vakantie...ik zie het zo niet. Ik zou het geloof ik niet als een hele dagtaak zien, ‘het huishouden’; ik beslist niet. Maar ja, dat is zeer persoonlijk natuurlijk.

En dan wil ik helemaal niet stellen dat je dus de hele dag moet gaan werken. Die kinderen moeten een thuis hebben en liefde hebben. Dan moet je niet een sikkeneurige moeder thuis vinden. Maar ik vind, dan bouw je weer ergens aan een toekomst als er meer werken. Ik ben vrij thuis. Maar een hoop meisjes zijn dat natuurlijk niet. Er zijn dus meisjes van de afdeling die erg strenge ouders hebben. En dan kan ik me dus wel voorstellen, dan worden ze dus eigenlijk gedwongen om te gaan trouwen. Omdat ze het gewoon niet naar hun zin hebben thuis. Dat gebeurt vaak, een hele hoop meisjes mogen dit niet en ze moeten zo laat thuis zijn. Natuurlijk ieder huis heeft z'n eigen regels, dat is logisch. Maar ik bedoel, als jij toch, als je een weekend weg wil met je vriend of je verloofde, dan moet dat toch kunnen. Dat is toch geen bezwaar. Dat vind ik gewoon ouderwetse ideeën van mensen. Ik vind als er iets gebeuren moet, dan gebeurt het toch. Of je op vakantie bent of je nou een weekend weg bent. Het gebeurt toch. Dat vind ik ouderwets. Vreselijk ouderwets. Bij wijze van spreken acht van de tien verloofde stellen willen allang trouwen, die hebben het geld er ook allang voor, maar die kunnen niet trouwen, want die hebben geen huis.

Hier in Den Haag is het gewoon belachelijk. Hier word je niet eens meer ingeschreven als je één kind hebt, je moet twee kinderen hebben en dan krijg je een huis en dan moet je nog 3 of 4 jaar getrouwd zijn. Maar hoe zit het nou, met die verloofde stellen? Die kunnen toch helemaal niet trouwen? Dan moet je op één kamertje gaan wonen voor *f* 200, - in de maand...Ik vind het belachelijk. Ik zoek al 3 maanden kamers.

Ik denk nog wel: 'Zou ik er uitgaan of zou ik er niet uitgaan?' Maar dan denk je, je wilt ook wel eens een keer trouwen en het is toch al zo'n probleem om een huis te krijgen. Ik vind het helemaal moeilijk om in de maatschappij een beetje iemand te zijn.

Nou ik krijg dus de indruk dat als je op bedrijven van meer dan 1.000 mensen zit, dat je dan altijd een nummer blijft. Ik heb het idee dat dat het hele leven wel zo zal blijven en dat is natuurlijk erg jammer. Je bent een nummer en je blijft een nummer. Ik geloof niet eens dat ooit één baas zou weten, bij wijze van spreken, van 'dat meisje werkt hard' of 'dat meisje werkt niet hard' of zo. Ik geloof niet dat ze dat erg interesseert.

Nou, ik krijg de indruk van de directie dat die maar beslissen en doen en

dat nog niets eens de afdelingschef of cheffin er iets mee te maken krijgt. Ik bedoel ze beslissen maar en ze doen maar.

Ik heb helemaal haast geen contact met de afdelingschef verder. Dus wel met de chef van de afdeling waarop wij werken, maar niet dus die chef die daar boven staat. Wij hebben dus een chef, die is ook op het computercentrum chef, daar hebben we weinig contact mee. Die zeggen we gedag, maar meer kennen we hem niet. Maar die moet toch ook over ons beslissen, terwijl hij ons toch eigenlijk niet kent.

Nou hoor je weer, dat je misschien naar de Nillmij moet, je gaat naar een heel ander gebouw, andere mensen, je krijgt een hele grote afdeling erbij, ik bedoel dan kunnen ze toch op z'n minst wel even een rondleiding geven, waar je terecht komt. Zo denk ik erover. Wij moeten er werken, niet de directeuren die dat beslissen. Wij krijgen dus andere mensen. Je komt er dus in een kring te zitten, wat me al sowieso niet zint, en dan dus de cheffin vooraan, dan voel ik me helemaal of ik op een school zit. Dat kan heel anders, je kan toch wel met groepjes allemaal gaan zitten. En als je daar dus over begint, dan mag dat niet en dat kan niet met de elektriciteit, met de stopcontacten, dat is toch niet zo'n groot probleem, om die te verleggen. Dan kunnen wij dus best in groepjes bij elkaar zitten, dan krijg je ook veel meer contact met elkaar. Want nu zit je de ene keer naast die en de andere keer naast die.

Ja, dat vind ik dus ook zo jammer. Ik bedoel, wij weten allemaal zo weinig af van wat er in het bedrijf omgaat. Als wij iets niet eens kunnen worden, of wij ons ergens naar toe konden wenden, of dat wij naar een vakbond kunnen gaan. Daar weten wij niks van, helemaal niks.

Wij horen dus nooit, b.v. over geld uitbetalen, wat eigenlijk moet gebeuren; dan wordt er in ons bedrijf wel alles geregeld normaal uitbetaald, dus zoals loonsverhoging en zo. Stel nou eens dat dat niet zo was. Ik zou niet weten tot wie ik me zou moeten wenden.

We weten wel zo'n beetje hoe alles draait, maar de winst of zo...dat weten wij niet. Als je bij ons komt solliciteren krijg je een rondleiding door het hele computercentrum en dat is bij ons wel zo, misschien bij andere bedrijven niet zo, ik ben wel eens ergens anders geweest waar je dus zo maar 'plomp' op een stoel werd neergezet en waar je niet eens wist wat je deed.

Ik vind dat hoort niet, je moet toch weten *waarom* je zit te werken en *waarom* je het doet...En dat hebben wij dus wel. Je krijgt een

rondleiding en dan ga je naar het computercentrum. Wij zijn eigenlijk de voeding voor het computercentrum, als wij dus niet werken, kan de computer niet draaien.

Kabelvlechter

Ik ben strandvoerder, en ik moet alle soorten kabels maken, wat er kan gebeuren op die machine. Dikke, dunne, rond en puntig, alles wat maar gevraagd wordt. Wat we via de kaarten opkrijgen moeten we uit die machine zien te halen, daar staat op wat voor type kabel je moet maken en wat voor dikte koper je moet hebben.

Nou ik moet die machine vullen. Dus kijk ik op de kaart, bij wijze van spreken: negentien haspeltjes, dan moet ik negentien haspeltjes in de machine doen, die moet ik via de hijskraan, moet ik die zo erin zetten en dan doorrijgen, zodat die draden bij elkaar komen.

We beginnen 's morgens om half acht, als we dagdienst hebben tot vier uur. En dan de week daarop hebben we van twaalf uur tot half acht en die week daarop dan zitten we van vier tot twaalf uur. Dat is drie ploegen. Nou voor de rest gaat het wel, alleen die nachtdienst die is zo lang hè, want je begint 's zondagsavonds tot zaterdag 's morgens zes uur. Die andere diensten heb je eigenlijk veel minder last van als deze. Je bent ongeregeld hè; want je komt thuis 's morgens om half acht en dan eet je een sneetje brood en je drinkt een beetje thee of wat anders en dan ga je slapen en dan is het een uur of zes, nou en dan ga je eten, nou en voor de rest eet je niet meer als 's nachts om drie uur; dus geregeld is het helemaal niet, want je raakt toch ergens wel uit je slag vandaan.

Ik zit hier vanaf tweeënzestig. Ik heb ook van alles gedaan; eerst ben ik begonnen als jonge jongen, als inpakker en zo, een beetje in het magazijn werken, toen ben ik bij die, hoe noem je dat, die bedrieffschool geweest, die hebben ze dan ook. Een beetje leren, dan weer aan die machine en dan weer aan die machine. Toen ben ik in militaire dienst gegaan. Daarna ben ik weer teruggegaan; heb ik zelf gevraagd of ik weer naar die samenslag mocht, dat ik dat de fijnste afdeling vond van al die anderen want de samenwerking is daar ook wel leuk op die afdeling.

Wij staan met z'n zessen, met drie strandvoerders, dus daar ben ik ook bij, en dan hebben we nog drie winders, dus bij elke ploeg zit een

winder. We regelen het zo'n beetje met z'n drieën. Als we denken: 'Die kabel kan beter daar achter komen,' dan kunnen we dat doen. Daar zal de chef ook niks van zeggen. Het is alleen, kijk es, wij moeten zorgen dat die kabel op tijd wekomt bij ons want er staat een bepaalde levertijd voor. De datum staat meestal op die kaarten en in die week moet ie klaar wezen. Dat kan nog wel eens een week verschillen, maar ik bedoel: wij zorgen er altijd voor dat ie op tijd bij ons wekomt. Kijk het kan altijd wel dat er stagnatie optreedt, dat er koper niet is of zo, daar kunnen wij niks aan doen, maar meestal zorgen we ervoor dat ie altijd op tijd bij ons weggaat.

Als we nou gewone ronde kabels draaien dan staan we wel op een soort tarief, maar zo gauw we kabels draaien met walsen erin of zo, verdichtingswals of puntsectorkabel, dan hebben we geen tarief. Dat kan niet, want de ene keer ben je in tweeënhalf uur, drie uur klaar met zo'n ding als alles meeloopt, maar daaraantegen kan het ook wel eens zijn dat je er een halve dag aan bezig bent. Dat het niet lukt of zo, dat er iets niet gaat. Kijk daar kan je niets aan doen dat het effe tegenzit.

Met gewone kabels zit ik op een soort tarief. Als het zacht koper is dan krijgen we daar drie minuten zes voor of zoiets, is het hard koper dan krijgen we er vijf minuten één voor. Dus dat is met in de machine zetten en aanlassen van de draden die nog in de machine zitten. We draaien nooit helemaal leeg, dus er blijft altijd nog een stukje in zitten en dan kan je dat zo aanlassen.

Dat duurt drie minuten en zes seconden...dat hebben ze op het tariefbureau uitgerekend. Een ervaren man die kan het wel redden. Maar iemand die er aan het begin staat natuurlijk niet. Die heeft zeker een week of acht nodig om op tempo te komen. Want ik heb er zelf een half jaar gezeten om het echt goed onder de duim te krijgen.

Alles is vastgesteld. Wij hebben een kaartje aan de machine hangen en daar staat op van: haspel inzetten: drie minuten, zacht koper, als het hard koper is vijf minuten één en dan krijg je oploophaspel verwisselen, dat is dertien en een halve minuut. Dat is allemaal van te voren berekend. En het instellen van de machine...heb je veel draden erin dan krijg je veertig minuten, bijvoorbeeld als je zevenendertig draden op een andere kabel moet overzetten dan krijg je veertig minuten. Dan heb je ook dertig minuten voor verwisselen enzo. Ja, daar zit zo'n beetje alles in: tandwielen verwisselen, handels omzetten op de machine.

Dat is allemaal uitgerekend op het tariefbureau. Ze hebben er ook aangestaan en toen zouden ze komen om de tijd op te nemen dan. Staan ze te kijken hoe lang je er over doet, met zo'n klokke, weet ik veel. En dan later krijg je dat papier van: daar kan je zo lang over doen en daar kan je zo lang over doen. Daar moet je je eigen natuurlijk aan houden om een beetje aan je geld te komen natuurlijk. Als je het vlugger doet, dan ben je vlugger klaar, maar je verdient niks. Je verdient niet meer, nee. Dat kan ook ergens niet, want als je nou vlugger gaat werken als zij die tijd stellen, bij wijze van spreken, dan zeggen zij op hun beurt: 'Ja dan kunnen ze meer draaien ook.' Dan zeggen ze: 'Er kan nog wel meer uit die machine komen.'

Kijk je moet gewoon werken hè. Je gewone tempo moet je werken en niet gaan zeggen van: 'Daar heb je die man, van ik zal eens effe rustig aan doen.' Kijk dat kan altijd wel, maar ik bedoel als je een tijd verderop bent dan kom je je eigen ergens wel weer tegen want als er dan een ander aankomt en die zegt: 'Dat gaat effe gemakkelijk hier' en 'Ik zal 's effe hard werken.' De ene draait bij wijze van spreken een kilometer of drieëntwintig, maar de ander die gaat er wel dertig draaien en dan blijf je nergens, want dan zeggen ze ook op het tariefbureau: '*****Moet je eens effe kijken die draait er dertig uit dezelfde machine waar die ander twintig uit draait. En dan gaan ze dat tarief weer veranderen want dan kloppen de tarieven niet, volgens hun dan. Maar daar trekken ze zich niks van aan, ze zeggen gewoon: 'Dan had je moeten draaien.' Want ze nemen geeneens tijd om te eten, dat is allemaal onder het werk door. Ze nemen geeneens, bij wijze van spreken een kwartiertje om een kopje koffie te drinken of om een boterhammetje te eten, dat kan er niet vanaf. Hij denkt, volgens mij: 'Hoe meer hij draait eigenlijk, des te meer hij verdient.' Nou dat gaat mooi niet op, natuurlijk want daarvoor hebben ze die tijden uitgezet. Hij zet 'm aan, bij wijze van spreken om middernacht en we stoppen om een uur of zeven 's morgens. Nou dan heeft ie een kilometer of vijf zes meer als die anderen. Hij heeft er helemaal geen voordeel van. Ja, wie er voordeel van heeft dat is de afdelingschef, die heeft er ergens voordeel van, want hoe hoger de produktie ligt des te beter komt die chef er ook in. Daar bedoel ik mee, daar verdient hij ook mee: die chefs worden gemeten naar de prestaties van hun afdeling. Dus hoe beter eigenlijk die chef met een afdeling om kan gaan en zorgen dat alles zo lang mogelijk blijft draaien en dat alles goed is en minder afval des te meer waardering krijgt ie dan. Op het

ogenblik is de ‘samenslag’ de beste afdeling wat samenwerking betreft. Alles wat meer gedraaid wordt is gewoon meegenomen. Daar hebben wij eigenlijk geen profijt van. Wij weten precies elkaar een beetje op te vangen en zo. Hoe zal ik 't zeggen, wij verstaan elkaar ergens goed met z'n drieën aan die machine. Als we eens een keer hard moeten werken, dat gebeurt wel es als je veel draden hebt, dat je hard moet werken, dan moet je effe opvangen met z'n drieën. Kijk en je hebt er ook weleens een bij die machines, die staan een beetje, volgens mij iets te hoog wat het tarief betreft. Ik bedoel dan moet je echt goed er tegenaan de hele dag om je tarief te halen.

Dat zeg ik: Je hebt er ook altijd mensen bij, die denken: ‘Zonder tarief dan kunnen we altijd wel een paar kilometer minder maken.’ Kijk, dat kan dan één of twee dagen gebeuren, het kan altijd dat je je dagje niet hebt, maar het kan ook wezen dat ze het expres gaan doen. Dan schiet het bedrijf er ergens niet mee op. Als je elke keer je tarief haalt, dan zit je steeds bij een bepaald bedrag, anders minder. Wel een beetje bekijken hè. Kijk, want geld meebrengen kan ik natuurlijk altijd, maar ik kom voor het verdienen dus nou, bij mij is 't zeg maar nooit gebeurd dat ik eronder zat. Op elke afdeling heb je er die onder het tarief blijven en het is hoofdzakelijk de werkwijze van de mensen, dat ze te eigenwijs zijn, of weet ik veel. Als jij zegt van: ‘Je moet het zo doen dan gaat het beter,’ dan gaan hun de andere kant uitkijken en dan kan je wel tachtig keer zeggen...Kijk en dan denk je op het laatst: ‘Krijg nou maar de kleren, zoek het zelf maar uit.’ Kijk de chef doet wat voor ons en wij doen wat voor hem. Want als hij bij ons zegt van: ‘Je moet zaterdag een keertje overwerken, want we zitten erg hoog,’ dan zijn er niet veel die nee zeggen. En dat komt enkelt maar omdat wij goed met elkaar kunnen opschieten, Trouwens, ik wil niet zeggen iedereen, maar de meesten.

Nou wordt dat knap geregeld, zal ik maar zeggen. Dus je komt meestal wel aan je centen. En als je dat niet hebt dan blijf je nergens.

De chef moet zich natuurlijk wel houden aan de regels van het bedrijf, daar komt ie niet onder uit. Maar zo gauw als hij denkt: ‘Nou, ik kan de mensen helpen,’ dan doet hij dat. Het kan met een klein lullig dingetje wezen, het kan ook ergens anders mee wezen. Dat vind ik wel fijn, hij probeert altijd op de afdeling te helpen als er moeilijkheden zijn of zo. Je kan altijd naar hem toe gaan om met hem te praten, dat is wel fijn. Je kunt met ieder probleem bij die vent komen, hij maakt altijd tijd voor

je. En je hoeft nooit bij hem te komen dat ie zegt: 'Nee hoor, ik heb geen tijd voor je,' of 'kom een andere keer maar terug.' Nee als je bij hem komt en zegt: 'Nou ik heb moeilijkheden of zo,' dan zitten we zo even te praten, dat kan altijd.

Want ik bedoel, het is niet alleen draaien en zo, maar je moet ook es een geintje kunnen maken met de chef en dat kan je bij ons doen. Als je bij ons tegen die chef een geintje maakt en die maakt op zijn beurt een geintje tegen jou, want hij weet precies hoe ie je aan kan pakken; dat zeg ik eerlijk, hij heeft verschrikkelijk veel mensenkennis, die chef bij ons. Nou en hij weet precies van, met hem kan ik op zo'n manier een geintje maken, met die kan ik op zo'n manier een geintje maken. Kijk en daar wint ie al een heleboel mee.

Kijk, je stoeit wel eens even met elkaar, maar je moet altijd oppassen. Bij een machine kan je haast niet wild-wezen. Je kan altijd een geintje maken, je geeft de één misschien een klap voor z'n kop of een schop onder z'n kont en het andere moment doet ie 't jou weer terug. Dat bedoel ik een beetje met gein maken. Je moet toch een beetje sfeer houden. Want als je daar gaat zitten als dooie piet dan komt je avond helemaal niet om.

Er zitten altijd gevaarlijke kanten aan die machine, of aan die machine: aan het werk. Je moet natuurlijk altijd zorgen dat je die haspels er goed op doet en dat ze goed vergrendeld worden. Dat is mijn principe: zolang je aan het werk bent, moet je altijd aan het werk blijven. Kijk, en dan kun je er tussendoor eens een sigaretje gaan roken maar dan moet je de machine helemaal inzetten en voor de securiteit alles even nalopen. Je kan zelf beoordelen: 't is goed, of 't is niet goed. Anders moet je hier en daar nog wat aan veranderen. Het is natuurlijk geen persoonlijk produkt. Het is een produkt dat je met z'n drieën maakt. Ik bedoel: als ie bij ons de machine afgaat, weet ik dat ie goed is. Er kan natuurlijk altijd wel wat gebeuren, dat kan je nooit vóór wezen.

Die chef bij ons haalt nog wel eens een stukje en als je dan boven komt zit ie te kijken en dan legt ie wel eens uit waarvoor 't is en waar 't naartoe gaat. En dat interesseert me ook wel, omdat je dat zelf gemaakt hebt.

De meeste zijn grondkabels die naar die huisjes gaan. We maken ook kabels die hoogspanningsleidingen worden, als je er dan onder rijdt langs de weg denk je bij je eigen: 'Dat kan er best eens één van ons wezen.' Niet dat ik thuis de hele dag aan m'n werk denk, dat niet. Want

zo gauw als ik de poort uitkom, ben ik alles vergeten. Maar als ik de poort weer binnenkom, zo gauw als je bij de machine komt, moet je weer serieus wezen. Je moet zorgen dat 't goed wegkomt. Kijk je hebt er kabels bij dat je zit te denken: 'God, dat wordt een leuke dikke.' Ik vind persoonlijk die dikke kabels wel leuk, hoe dikker hoe leuker. Dus dat je meer handwerk hebt, dat je meer eraan moet doen. Dan zie je vanzelf dat je een mooie dikke kabel krijgt, dat vind ik wel leuk werk. Niet elke dag, dat kan natuurlijk niet. Maar één keer in de zoveel tijd vind ik het hardstikke leuk werk.

Iedereen heeft z'n eigen vak, ik bedoel: je kan er niet iedereen aanzetten. Kijk je hebt sommige dingen dat je zegt: 'Ga d'r maar eens effe aanstaan,' maar dat kan niet. Je hebt ook zat mensen die van een andere afdeling komen en daar bij wijze van spreken hardstikke goed zijn met die soort machines waar ze daar mee werken en als ze dan bij ons komen brengen ze er niks van terecht. En daarentegen wij brengen er ook niks van terecht op een andere afdeling. Je wordt ergens gespecialiseerd. Ze proberen althans dat je met al die machines op die afdeling kan werken. Ik kan zeker de helft die op die afdeling staan, daar kan ik wel mee werken. Ik heb al gezegd dat ik het werk dat ik nou doe, met plezier doe. Als ik naar m'n werk ga zeg ik niet: 'Ha, ik moet fijn werken.' Kijk de ene keer draai je gewone kabels en de andere keer moet je die machien omstellen en dan walsen erin. En dat is allemaal leuk werk om te doen, afwisselend. Je hebt dunne en dikke kabels. Ik houd niet zo erg van dat eentonige werk, 't moet een beetje afwisselend zijn en bij die machien is dat wel, bij die machien kan ik me lekker uitleven. Je hebt natuurlijk wel de verantwoording voor die machien en dat moet je altijd beseffen. Je kan altijd wel eens een geintje maken, maar je moet altijd beseffen: als er wat gebeurt ben jij verantwoordelijk. Dat weet ik wel, want anders nemen ze je niet, dat zien ze gauw genoeg. Als je niet verantwoording durft te nemen kun je beter zeggen: 'Geef 't maar aan een ander.' Nou krijgen we binnenkort eenzelfde model machine, maar groter, en die zou ik ook wel willen leren. Hoe meer tierelantijntjes eraan, hoe beter het is.

Ik zit niet bij een bond. Je kunt er misschien wel bij gaan. Ik bedoel je ken evengoed wel bij die man terecht als je wat hebt of zo. We hebben hier hoe heet dat nou, hoe heet die bond nou, de NKV of zoiets. NVV of zo. Kijk er zit ook een man van die bond dus als je problemen hebt of zo dan ga je naar hem toe, die doet ook, al ben je niet lid van de bond,

hij probeert evengoed iets voor je te doen. Dat is wel leuk evengoed. Het kan verder misschien wel goed wezen, maar ik zie het nou niet zo erg. Ze vliegen mekaar in de haren, je moet er altijd maar tussendoor zwemmen een beetje.

Je hebt wel eens bepaalde dingen enzo, en dan ga je naar één van die ondernemingsraad en dan zeg je van nou zus of zo, of weet ik veel. ‘Dat moet anders,’ ‘Kan je daar niet es over praten?’ Kijk er wordt over gepraat en wat hun dan besproken hebben, dat zien wij dan op die publikatieborden, die wij op de afdeling hebben hangen. Ze kunnen gewoon hun mening zeggen, dacht ik. Er wordt natuurlijk niet altijd geluisterd, omdat het wel eens onmogelijk is. Maar als het even redelijk is wat het bedrijf ook ten gunste komt, dan luisteren ze. Er zijn ook dingen waar ze niet op in kunnen gaan, dat is ergens logisch, dat heb je overal. Maar als 't effe gunstig is, gaan ze het wel uitzoeken en misschien rekenen ze nog even: ‘Nou dat is toch wel ergens goed voor het bedrijf en voor de mensen zelf ook.’ Dat doen ze wel. Je moet natuurlijk altijd op de hoogte blijven. Het afgelopen jaar zijn we beter op de hoogte gesteld van de zaken in het bedrijf door het publikatiebord. Vroeger werd er wel eens gesproken en dan hoorde je niks meer en tegenwoordig als er iets besproken is, wordt 't altijd wel opgehangen. Dan lees ik 't ook wel. Want 't is voor de arbeiders zelf misschien wel van belang. Meestal is het wel belangrijk wat ze gepraat hebben, je steekt er natuurlijk altijd wat van op.

Maar als het bedrijf nou verkocht wordt, zoals net gebeurd is, of als er belangrijke zaken zijn?

Dat wordt ook op het publikatiebord geschreven. Dan onderhandelen ze en zo met Philips. Ja, daar zijn ze wel gauw bij natuurlijk. Dat moet ook wel want anders zie je het 's morgens in de krant en denk je: ‘Verrek, hoe kan dat?’ Met zulke dingen moeten ze er wel gauw bij zijn want anders denken de werknemers: ‘Nou dat is ook mooi, wij staan er weer mooi buiten en weten van niks.’ Daar zijn ze eerlijk wel gauw bij, bij zulke dingen. De leiding is vlug met het op de hoogte stellen van de werknemers als er wat besproken is. Maar daar hebben wij natuurlijk niks over te zeggen. Dat bespreken de hoge heren allemaal, of 't verkocht zal worden daar bemoeien we ons eigenlijk niet mee. Wij zorgen dat de zaak blijft lopen. Verder komen wij er niet aan te pas, dat horen wij weer later. En misschien dat 't wel besproken wordt in de ondernemingsraad. Dat die bij elkaar geroepen wordt of zo. Dat

bespreken ze en naderhand als de mensen denken: ‘Dat is het beste voor de arbeiders,’ dan krijgt de ondernemingsraad van het bedrijf, een brief thuis dat er vergadering is. Dan krijgen ze de standpunten die de directie besproken heeft ook te horen. Dus zij horen dat eigenlijk voor het hele bedrijf. Als het hele bedrijf op zo'n vergadering komt, dat kan natuurlijk niet, dat is ergens logisch ook. Daarvoor zijn die mensen. Omdat wijzelf die mensen hebben gekozen. Ik heb op geen één gekozen, ik was er toen niet. Ik zat in de nachtdienst. Ik kon eigenlijk niet.

Ik was een jaar of vijftien toen ben ik naar de fabriek gegaan. Ik had er eigenlijk geen zin in, in school. Ik heb liever wat om handen, dat leren, ik ben geen goede en geen slechte, ik zit er tussenin. Wat werken betreft kan ik aardig goed m'n handen roeren, ik kom niet veel problemen tegen. Dat rommelt allemaal wel.

Er was hier een school voor kabelvakman. Ik denk: ‘Kijk alles wat je nog leert is meegenomen.’ Toen vroegen ze of ik op die school wou. Die duurt twee jaar en dan krijg je gewoon leren: nederlandse taal, rekenen, algebra en al dat soort dingen. Dan ga je een dag of een halve dag de fabriek in, dan ga je eens bij die machine staan of zo. Maar ik bedoel met die kennis, daar kun je nergens mee naar toe, alleen op het bedrijf zelf dan. Je hebt ook wel jongens die eruit springen, dat moet ik wel toegeven. Die meneer die voor de klas staat en die ziet dat zo'n jongen eruit springt, zegt: ‘Jongen waarom zit jij op zo'n fabriek, je bent goed voor kantoor.’ Kijk, dat zoeken ze ook weer uit. Want als ze gauw in de smiezen krijgen dat zo'n jongen goed kan leren, dan zeggen ze: ‘Nou je kan op kantoor komen bij ons.’ Dat doen ze wel. Maar daar houd ik niet van. Ik ben een jongen van de vrijheid. Het werk wat ik nou doe, ik ben natuurlijk wel aan regels gebonden, maar zo gauw als ik aan de machine zit ben ik eigen baas. Dus ik kan zeggen: ik kan die eens nemen, dat is gemakkelijker als die machine blijft draaien want dan hoef je dat spoel niet te verwisselen. Kijk, dat kan ik zelf uitmaken.

Mijn vader werkte op een fabriek. In het begin zei die altijd: ‘Je moet goed bij een baas blijven en zo.’ Wij namen dat nogal aan, we kunnen allemaal goed met onze ouders opschieten, dus wij namen dat aan. Toen zei hij: ‘Bij een baas blijven, goed je best doen.’ Maar 't kwam hier op neer: hij werkte zich de klere en dan wordt er ineens na vijftien jaar gezegd, ze komen 's morgens op het werk en 's middags om twaalf uur

was hij weer thuis. Toen hadden ze het bedrijf gesloten. Nou die man heeft er goed van moeten leren. Ze komen 's morgens op het werk en zo ineens: het bedrijf gaat dicht. 'Hier hebben jullie zoveel geld. Jullie zoeken het maar uit.' Hij was gewoon als werkmansgekomen, maar die heeft wel veel moeten leren. Hij is geloof ik afdelingschef geworden. Maar hij heeft iedere avond ervoor moeten leren: kennis van rubber enzo. Dat moest hij allemaal kennen op dat bedrijf. Hij zat bij de *General*, die bandenfabriek. Dat werd opeens gesloten en ze stonden op straat. Ik denk een jaar of drie terug.

Je denkt er natuurlijk wel eens aan, dat je bij je eigen denkt: 'Dat kan ons ook wel eens overkomen.' Maar ik ben niet zo'n jongen, ik blijf er niet bij stilstaan. Als 't bij wijze van spreken dicht gaat, ik hoop het natuurlijk niet, maar ik kom evengoed wel uit de voeten. Ze kunnen mij overal voor gebruiken, niet natuurlijk voor klungeldingetjes, maar ik bedoel voor mij is er altijd wel werk. Als er iets met het bedrijf gebeurt, want ze vliegen dicht tegenwoordig, maar dan stap ik op een vrachtwagen, dat doet me niets. Ik zit net zo lief op zo'n ding als hier, als het maar geld opbrengt.

Het wordt van het jaar twee jaar dat ik getrouwd ben. Ik ben nou vierentwintig. Ik heb één zoon, die is in maart geboren. Alles wat ik hebben wil dat heb ik. Kan ik 't niet kopen dan wacht ik een tijdje, dan spaar ik ervoor. Ik ga niets kopen waar ik maanden voor krom moet liggen, daar begin ik niet aan. Alles wat ik hebben wil, het kan wel dat ik zeg: 'Nou dat wil ik nog hebben.' Dan zeg ik tegen m'n vrouw: 'We gaan daar voor sparen.' En dan komt het er ook wel. Het kan misschien wel een half jaar duren, maar het kan ook dat je het eerder hebt.

Mijn vrouw werkt niet. Ze heeft op een atelier gezeten, hoe noem je dat, modinette is ze, geloof ik. Ze moet nou op het kind passen. Ze is gewoon thuis.

Laat ik het zo zeggen: wat je verdient is eigenlijk nooit genoeg hè! Je moet altijd kijken dat je meer kan verdienen. Nou goed betaald, het kan natuurlijk altijd beter. Slecht betalen doet het ook niet. Ik verdien zo'n achthonderdvijftig in de maand, schoon. Daar zit ploegentoeslag bij en de premie. Ja, je staat allemaal te werken om meer centen te verdienen, dus als ik hogerop kan, waarom zou ik niet hogerop gaan! Ik zou het om het geld doen hè, want ik ben gek op geld. Daar kan je dan nog eens een dingetje voor kopen, wat je eens zo ziet en wat je wilt hebben. Nou, een aardige motorboot, zou ik nog wel willen

hebben, en dat kan ik nou wel, maar ik moet er nou langer over sparen en als ik een beetje hogerop ga, ga ik meer verdienen dus dan duurt het weer korter. Die motorboot, nou dan ben ik er wel zo'n beetje. Ik heb al een auto. Misschien nog een nieuwe auto.

Maar als er iets kon veranderen zou ik toch zeggen: werktijd maar verkorten, als je de nachtdienst hebt dat is wel een heel verschrikkelijk eind. Die anderen staan overdag en die maken wel langere uren, maar wij staan er meer dagen voor. Wij beginnen al 's zondags avonds en scheiden er 's zaterdags 's morgens mee uit en die anderen beginnen 's maandags 's morgens en scheiden vrijdagsavonds uit. Wij zijn dus ergens nog langer in de weer als die anderen.

Als je met die lonen aan de gang blijft, dus steeds omhoog gooien, dat schiet ook niks op. Want ik bedoel: als alle lonen omhoog gaan, dan gaan de prijzen in de winkels ook omhoog, dus daar heb je eigenlijk ook geen baat bij. Dus ik zou liever zeggen: 'Ik werk misschien een half uurtje korter of een kwartiertje' dan zeggen: 'Nou die lonen weer omhoog.' Kijk dat is natuurlijk altijd meegenomen als het omhoog gaat, maar ergens schiet je er niks mee op want de rest gaat ook omhoog.

En ik dacht toch ook wel, dat sommigen niet omhoog konden wat loongroep betreft. Je kunt een winder natuurlijk niet zeggen: 'Jij werkt zo hard, jij gaat in dezelfde loongroep als de strandveerder.' Dat kan natuurlijk niet. En je kan natuurlijk ook niet een te groot verschil maken. Want dan denken de jongens: 'Daar sta ik me eigen een beroerte voor te werken en hij heeft zoveel meer dan ik.' Hij moet ook leveren anders kunnen wij niet draaien.

Ik wil niet zeggen dat ik me naar baas toewerk. Maar je doet altijd zo goed mogelijk je best om toch weer hogerop te komen. Misschien duurt 't wel tot je vijftig bent voor ze je baas maken, maar je moet toch eerst die school doorlopen voordat je baas kan worden. Maar niet iedereen kan baas worden, want die hebben er bij wijze van spreken niet 't karakter voor. Die is misschien te aggressief of kan niet met de mensen opschieten. Dat scheelt, dat is ook een heleboel wat aan je eigen ligt. Zoals 't bij ons in het bedrijf ligt, dacht ik dat ze de mensen te laat baas maken die er wel capaciteiten voor hebben. Niet iedereen heeft die, maar volgens mij kan je jongere mensen ook baas maken. Als je denkt dat ze er de capaciteiten voor hebben, kan dat natuurlijk. En dan hoef je ook niet te wachten tot ze bijna met pensioen gaan. Maar als je een

redelijke leeftijd neemt van, zeg maar, in de veertig, die man kan nog een jaar of twintig mee. En dan leer je vanzelf wel met die man werken. Als je er één maakt die nog een jaar of drie moet, dat kan niet. Ik zou wel baas willen zijn als ik de capaciteiten had. Dat weet ik zelf niet, natuurlijk, dat moet je altijd nog afwachten. Maar als ik de capaciteiten ervoor heb, waarom niet? Het is gewoon een kwestie van goed met de mensen op kunnen schieten en ook zorgen dat je alles kan wat er op je afdeling gebeurt. Kijk je moet me niet chef maken op een afdeling als ik niks kan. Als je dan bij die mensen komt van: 'Je moet 't zo doen,' dan zeggen zij: 'Doe 't effe voor!'

Maar als je baas bent van een fabriek dan moet je je toch aan bepaalde regels houden. Dus dat zal wel moeilijk wezen. En als je baas bent van die fabriek dan heb je het ook niet alleen te vertellen. Je hebt nog meer mensen waar je mee moet varen. Als je directeur bent van die fabriek ook, dan heb je nog wel die nog hoger staan als hij. Als er wat aan de hand is om één of andere reden, zal hij het wel door moeten geven aan de hogere mensen. Want wij draaien wel op ons eigen, maar wij zijn toch ergens nog een onderdeel van Philips. Dus bij Philips zitten wel ergens de hogere jongens.

Philips die heeft 'm toen gekocht. Dus die zal er wel wat over te zeggen hebben, maar ik dacht dat ze toen overeen gekomen waren dat het gewoon zelfstandig bleef draaien, al die fabrieken. Ik meen dat Philips toen al die aandelen opgekocht heeft; dat zal ook wel voor een knap happie geweest zijn. En Philips zal wel van Philips wezen, dat weet ik ook niet. Ik weet niet van wie Philips is, al sla je me dood. Nee, dat weet ik niet. Er wordt wel winst gemaakt. Ik denk dat een gedeelte van die winst onder de arbeiders verdeeld wordt, die er op het bedrijf werken. Het andere gedeelte hebben ze zelf nodig, natuurlijk, voor investering van nieuwe machines, nieuwe proeven voor een nieuw soort kabel. Daar moet je ook even rekening mee houden. De fabriek ging natuurlijk wel goed omhoog met z'n aandelen anders zou Philips 'm niet gekocht hebben. Ze zijn nou weer bezig met een nieuwe fabriek in Indonesië. En dat moet toch ook betaald worden. Ik geloof dat dit bedrijf nog wel in goede handen is. En wat die overige winst betreft, ik geloof dat die er is om het bedrijf in stand te houden. Want je hebt een periode in het bedrijf dat er veel te doen is en je hebt ook een periode dat je minder te doen hebt. Dus je moet altijd zorgen dat 't bedrijf er een beetje tussendoor kan zwemmen, om niet te hoeven zeggen: 't

Gaat nou minder, ik zal er even een zootje op straat zetten.' Daarvoor dacht ik dat ze die overige winst vasthielden. Als 't een beetje slechter gaat kunnen ze zeggen: 'We hebben nog zoveel op de bank staan, daar kunnen we die mensen van betalen, zodat ze niet weg hoeven.' Wat een directeur verdient weet ik niet. Maar die heeft er al wat jaren studie op zitten voor dat werk wat hij daar doet. En hij moet ook zorgen dat het bedrijf goed blijft draaien ook. Want als hij niet genoeg verdient, zegt ie bij z'n eigen: 'Laat 't bedrijf 't zelf maar doen.'

Hij moet zorg dragen voor, de meeste mensen in het bedrijf zijn getrouwd, en zeg dat er duizend man werken, dan moet ie zorgen dat die aan het eten blijven. Voor de rest heeft ie er z'n mannetjes voor, die is vertegenwoordiger en die weet kabels te bekijken en die mensen moeten ook allemaal leven.

Met aandeelhouders ben ik eigenlijk nooit mee geconfronteerd, want je ziet die mensen haast nooit, en spreken doe je ze ook haast nooit. Je ziet ze zelden eens een keer door de fabriek heen lopen.

Er lopen natuurlijk mensen rond die hebben ervoor geleerd. En wat ik dan geleerd heb is feitelijk niks. Een jaar of tien hebben ze ervoor geleerd, voor dat werk wat ze doen. En ik zit er misschien twee jaar en dan nog door zelf aan de machine te leren; in de praktijk doen wij 't ergens. En zij hebben er dan al een jaar of tien theoretisch opzitten. Kijk, een verschil is er altijd, want anders zetten ze niet die plaatjes onder die luifel neer voor de directie-auto's. Nou zal ik evengoed mijn auto parkeren op die directie-parkeerplaats. Als het niet mag dan moeten ze meer parkeerruimte maken hè. Ze willen dat we naar ons werk toe komen, dus ze moeten zorgen dat we onze auto kwijt kunnen ook. Kijk is er andere plaats dan zet ik 'm er natuurlijk niet neer, maar als er geen plaats is dan zet ik 'm er wel neer. Ik heb er nog steeds niks van gehoord, dus dat zal wel goed gaan. Misschien dat er wel een paar mensen rijk worden aan die fabriek. Als ik de kans kreeg, werd ik er ook rijk van. En dat doen zij ook. Ik heb 't ook liever in m'n eigen zak. Maar daar kun je toch niks aan doen. Er zijn een heleboel rijke mensen. Zoals ik in de krant las zijn er wel weer een paar bijgekomen. Misschien door 't een beetje goochemer te bekijken als ik. Ik word er nog steeds niet rijk van, misschien ben ik een domme jongen op dat gebied. Je hebt altijd mensen die van een dubbeltje duizend gulden maken, dat moet je ook kunnen. Ik dacht dat ze eigen baas waren, die een bedrijfje hebben. Die kunnen er wel mee vooruit. Als je een groot bedrijf hebt,

word je wel rijk. Maar dan moet je 't ook alleen hebben. Zoals 't nou is met al die aandeelhouders, ze zullen er niet armer op worden, die aandeelhouders. Maar die hebben ook de verantwoording.

Als je een bedrijfje begint moet je altijd zorgen dat je een beetje vooruit kijkt, dat je denkt: 'Dat gaat nog een jaar of dertig mee.' Ik noem maar wat een loodgietersbedrijf. Zodat als 't goed loopt, je in dienst komt bij een groot bedrijf, maar evengoed zelfstandig blijft. Zodat als er wat pech is ze zeggen: 'Ik zal even dat zaakje opbellen, die komen meteen.' Ik heb er natuurlijk wel eens over zitten prakkizeren om zelf te beginnen. Maar voor een jonge man dan moet je toch al een beetje geld hebben, anders begin je niks. Je kan misschien wel wat gaan lenen of zo, maar dan moet je toch weer terugbetalen en dat houdt ook tegen. Loopt 't goed dan heb je geen pijn, maar dat moet je maar afwachten. Je moet een brutale stap nemen en zeggen: 'Ik ga een bedrijfje voor m'n eigen beginnen.' Je moet al een beetje geld hebben anders begin je nog niks. Eigenlijk moet je al een heleboel geld verdienen voor wat te proberen. En met het geld dat je nou hebt moet je ook nog van leven. Je kan er wel wat van wegleggen maar voordat je een stapel geld hebt om zelf te beginnen, dan ben je haast tachtig. Meestal gaat het geld daarheen waar al geld zit. Iemand die al geld heeft krijgt er geld bij, dat gaat nou altijd zo. Voorlopig moet ik er nog steeds voor werken. Dus ik moet maar afwachten totdat ik een pool win.

Om nou te zeggen: ik ben voor die partij of die partij...om nou te zeggen: 'Godverdomme, ik zal effe op die partij stemmen,' nee, dat doet mij niks. Het interesseert me eigenlijk niet zoveel, want dat is toch allemaal één pot nat. Of je nou de één hoort of de ander, ze staan elkaar toch alleen maar zwart te maken in de politiek en daarna geven ze mekaar een hand en zeggen ze: 'Jongens dat hebben we weer goed voor mekaar gebracht.' Ik houd 't evengoed wel in de gaten. Ik kijk wel hoe of wat. Als ik 't zo bekijk van de laatste jaren dan heeft 't ook niet veel ingehouden want inplaats dat er meer woningen gebouwd zijn, zijn er nog minder gebouwd dan in een vorige periode. Dus je moet maar afwachten wat 't wordt.

Ze komen hier en daar een paaltje in de grond slaan en voor de rest zie je ze nooit meer.

Wat een ander doet kan me niet schelen, dat interesseert me niet. Wat een ander doet moet ie zelf weten. Ik leef gewoon m'n eigen gangetje. Wat een ander doet daar bemoei ik me niet mee. Je hebt er bij van één

dag werken, één dag ziek, dat interesseert me niet. Ik maak er alleen een geintje mee als hij komt, maar om er naar toe te rennen en te zeggen dat ie voor noppes thuis blijft, dat interesseert me niet. Ze kunnen mij misschien wel verraden maar ik zal een ander niet verraden. Daar heb ik geen baat bij en 't interesseert me ook niet. Als ik er nou wat mee kon verdienen, maar ik verdien er ook niks mee. Ik heb nergens mee te maken. Natuurlijk heb ik ergens wel mee te maken omdat ik op dat bedrijf zit. Maar buiten het bedrijf heb ik met niemand wat te maken en doe ik gewoon waar ikzelf zin in heb. De familie, daar heb ik natuurlijk wel wat mee te maken, wij hebben een echte goede familieband. Je houdt je ergens aan de regels van de familie, dus is er één jarig dan ga je er naar toe. Maar buiten die soort dingen zeg ik: ‘Wat ik zelf wil, doe ik.’

Plaatperser

't Werk van mij is in het grootmetaal: persen, uit platen produkten persen. 't Zijn gewoon allemaal platen die komen over verschillende persen heen. Eerst is er een trekbewerking zodat die profielen er een beetje in komen, de tweede pers maakt een beetje meer profiel erin, de plaat krijgt dan een stempel en dan wordt ie gesneden, 't afval eraf gesneden en 't goeie blijft over, dan krijg je nog nabewerkingen op die grote persen allemaal. 't Is meestal vijf persen, vijf bewerkingen die de plaat krijgt voor ie klaar is.

Mijn werk is dan meestal aan de tweede pers, 't uitpakken. Als de pers weer omhoog gaat, zodat wij met de handen eraan kunnen dat we 't produkt eruit kunnen trekken.

Ik werk met nog één man. Dus met twee man werken we bij 't uitpakken. We pakken telkens de plaat eruit en leggen 'm op de band voor de volgende man. Die leggen 'm dan weer in de volgende pers. Die leggen 'm weer op de transportband voor de volgende pers.

Hoeveel moet U nou per dag maken?

Dat ligt er helemaal aan. We hebben produkten daar kunnen we van maken: tweeëndertig honderd per dag, per dienst, D'r zijn er ook bij, daar maken we maar vierentwintig honderd, 't maximum dat ik dan weet is twee-drieëndertig honderd.

En wie stelt dat nou vast die aantallen?

Ja dat is een tijdopnemer. Die komen dan tijd opnemen, die hebben dan een stopwatch in de hand en dan gaan ze opnemen hoeveel je kunt maken per uur dan. Dat gaat allemaal per uur, 't aantal. Dat wordt van bovenaf vastgesteld. Het is zo: dat aantal is wel te halen, maar dan moet alles meezitten. En als er iets tegenzit, als er iets aan een stempel is, dan haal je 't niet. Er zijn produkten daar kun je wel meer halen, maar dan moeten we flink van katoen geven. Dus: wat de eerste man doet, dat doen we allemaal. Dus: als de eerste man drieduizend platen in zijn handen heeft gehad, krijgt de tweede, de derde, de vierde man ook. Meestal gaat 't ook wel want de eerste pers is het makkelijkste werk. Tenminste wat ik vind, ik weet niet hoe hun er tegenover staan. 't Is de

gemakkelijkste pers, de eerste pers. Dus hij heeft wel ietsje meer verantwoordelijkheid. Want als er iets kapot is, als het produkt scheurt, dan moet hij weten wat ie moet doen. Meestal is er wel een steller bij die regelt dat dan. Meestal is 't iets bijstellen. Maar volgens mij heeft hij het gemakkelijkste werk: hij hoeft de plaat maar in te leggen. De tweede pers die heeft 't profiel erin, volgens mij is dat moeilijker om 't in te leggen als bij de eerste. Bij de derde pers, dat is meestal de snijstempel, de snijders, die het schroot eraf snijdt, die moeten maar uitkijken dat ze 't goed erin leggen. Dat is moeilijker dan bij de eerste. Ja, we moeten ons er maar aan aanpassen, aan 't tempo. Er zijn dingen daar ligt 't veel te hoog en dan zijn ze ook aan 't mopperen de bazen. Dus de produktie moest opgevoerd worden. Ik, volgens mij, ik doe altijd goed mijn best. En we willen ook werken en we doen ook moeite ervoor, echt. Want het is wel eens zo: dan is het maximum driehonderdvijfentachtig per uur, dat zijn die binnenzijwandjes, en we hebben 't gedraaid dat we vijfhonderd per uur maakten. Nou, dat gaat goed. De hele dienst houd je dat niet vol. Maar dan zeggen ze: 'Jullie hebben er toen vijfhonderd, nou maak nu nog eens een paar uur van vijfhonderd.' Dat hebben ze nou nog niet gezegd maar dat kunnen ze gaan zeggen. En dan zeg ik maar zo: 'Je kunt eens een uitschieter hebben, een uur dat je er honderd meer maakt, ook wel twee uur, drie uur, maar om dat een hele dienst vol te houden, nee dat bestaat nooit. Dat kan er bij mij niet in.' Als ik wielkasten heb, dat is een zwaar produkt voor mij. Wij moeten die wielkasten uitdraaien, dat zijn grote dingen, dat zijn twee produkten aan mekaar. Bij de laatste stempel worden die gesplitst, dan sta je links en rechts. Nou moeten we die eruit trekken met twee man, we moeten die over de kop gooien en dan nog een kwartslag naar voren draaien. Dus dat is een heel zwaar werk, als je dat een halve dienst hebt gedaan, voel je je armen en ook je rug voel je. Want vroeger heb ik het altijd een hele dienst moeten doen. Pas de laatste drie keer dat we 't gedaan hebben, hebben we geruild met die mensen voorin. Toen heb ik ook gezegd, ik zeg: 'Ik doe dat niet meer.' De hele dienst, dat bestaat niet, daar ga je kapot aan. En nou, die mensen hebben dat goed gevonden. Maar eerst wilden ze nooit ruilen. Ik heb bij de werkmeester gevraagd daarvoor en die heeft met die jongens gesproken en toen hebben ze dan geruild met ons. Dus twee en een half uur voor het schaften gingen zij inleggen en het laatste uur deden wij het inleggen, dus dan valt het wel mee. Want die hebben het mooiste werk, die

voorin inleggen, je hoeft maar dat ding op te pakken en te schuiven. Wij moeten 't eruit pakken, over de kop gooien en meteen een slag draaien. En dat zijn nogal zware klungelen.

In deze straat kan ik wel met allemaal opschieten. Maar toch zijn er mensen bij die...je vertrouwt ze niet helemaal. Het zijn vriendjes van bazen. Zo beschouw ik het. Er zijn hier mensen bij, die zijn later begonnen als mij, die hebben meer loon als mij. En dat kan er bij mij nergens in. In het begin ben ik hier gekomen, toen was ik zes weken hier, kreeg ik omscholing die zes weken. Daarna, na de omscholing kreeg ik er vijftien cent per uur bij. Trouwens dat kregen ze allemaal daar. Als je zes weken of twee maanden erbij bent, krijg je er zestien of vijftien cent bij. Dus dan is die omscholing afgelopen. Toen wij daar kwamen zeiden ze: 'Ja jongens 't spijt ons, er zijn te weinig jongens aan de pers.' Dus we moesten direct aan de volle produktie. Dus ik kreeg vijftien cent erbij. Toen was het drie maanden daarna toen kreeg ik vier cent erbij. Met een man of vier kregen we vier cent erbij. Sinds dat jaar, sinds die tijd ben ik niet meer omhoog gegaan tot dit jaar januari. Toen hebben ze me zeven cent per uur erbij gegeven. Buiten de landelijke loonsverhoging, de CAO.

We waren met z'n drieën die eerst bij de mijnen zijn geweest. Met z'n drieën stonden we 't laagste in loon, alle drie hetzelfde. En iedere keer als de beoordeling kwam was 't knotteren. En die twee anderen zijn inmiddels verdwenen, hebben ontslag genomen. Eén is bij een slager gaan werken, de ander is bij een grondverzetbedrijf gaan werken. En één die is al weggegaan, was ook veel ziek, is naar een andere afdeling gegaan, ander werk wat hem wel beter bevalt ook weer. Nou is de andere man alleen, nou zitten de bazen allemaal op 'm. En nou, nou kan ik het woord 'jagen' wel gebruiken: 'Toen hebben jullie met z'n tweeën zoveel gedaan, zeg maar met z'n tweeën tweehonderd gedaan per dienst, en nou maak je er maar honderdvijftig.' Maar daar staat tegenover dat een nieuweling die hij nog moet aanleren bij 'm werkt. Dus dat bestaat niet dat je dan ook dat aantal kunt halen.

Die man die kan zich slecht verdedigen. Dan had hij dat aantal niet gehaald en dan kwamen ze bij 'm aan het eind van de dienst en vroegen: 'Hoeveel heb je nou gehaald?' 'Ik heb er honderdvijftig gemaakt' zegt hij. Nou staat dat ongeveer als maximum. Maar vóór die tijd zijn ze ook zo gek geweest en hebben ze nog teveel gemaakt met z'n tweeën. En nou had hij dan honderdvijftig gemaakt en toen had die man gezegd:

‘Nou, je bent lui geweest.’ Had hij gezegd: ‘Dat laat ik me niet zeggen.’ Een beetje herrie over mekaar gehad, komt de grotere baas erbij en aldoor kreeg die man de schuld. Die man heeft gezegd: ‘Dan maken we een papier klaar dan kan hij vlug weg.’ Maar hij is momenteel ziek, hij heeft twee keer achter mekaar gevierd, en nou heeft hij twee, drie dagen gewerkt, weer last van de maag, is weer ziek en nou heb ik van een andere kameraad gehoord: hij had een maagzweer. De één slaat het op de maag. Het zijn zenuwen volgens mij.

Dat vind ik ook juist het gekke hier. Ik ben eerst in een mijnbedrijf geweest en daar hadden we een vertrouwensman. Dus als wij moeilijkheden hadden en we kwamen met de bazen niet klaar dan konden we met die vertrouwensman gaan spreken en die kon dan veel doen. En dat hebben we hier niet, dat moesten ze hier ook hebben. Als wij moeilijkheden hadden moesten die worden opgelost door een persoon die ervoor is aangesteld, die door ons is gekozen uit de werknemers in iedere afdeling. Die zou die man kunnen helpen. Ja je staat machteloos. Als je een beetje, een beetje recht wil spreken, dan lig je d'r helemaal uit. Als je een beetje een grote mond hebt, dus je praat van je af een beetje, dan hoef je helemaal niet te komen. Dan proberen ze je op allerlei manieren te neppen. Achter je rug om, bijvoorbeeld zo, ja ik weet niet of ik het kan zeggen, maar ik zal 't zeggen: Er zijn erbij, de laatste tijd valt 't mee met overwerken...je moet overwerken. Om vijf uur ben je klaar, van vijf tot half zes ga je schaften. Warm eten kun je krijgen in de kantine, je gaat iets eten. Van half zes tot half tien moet je dan weer werken. Dan komen ze één, twee, drie keer in de week. Maar er zijn mensen bij die kunnen dat niet, die willen dat niet, want ontzettend veel belasting moet je daarvan betalen. Toen zeiden ze: ‘Nou, dat zul je dan wel aan je beoordeling merken.’ Dat zit mij toch hoog.

Zo 'n beoordeling, maakt dat iets uit?

Je krijgt punten voor: kwaliteit, kwantiteit, correctheid. Als je een vier hebt is 't voldoende, dus voor kwaliteit, een vier is qua resultaten voldoende, kwantiteit, het verrichte werk, was voldoende, correctheid, zijn gedrag, was voldoende. Hij gedroeg zich in het algemeen naar de geldende regels en normen.

't Is net als een rapport. Daar krijg je de uurloonverhoging dan bij. Naar gelang van die punten krijg je zoveel cent per uur erbij, naar gelang die punten goed zijn.

Ik sta op vijf gulden per uur. Die man die vooraan staat in te leggen staat op vijf gulden vierentwintig. Die man die voor mij aan het inleggen is waar ik aan het uitpakken ben, die staat vijf gulden negen en die man naast hem staat vijf gulden achttiën.

Waarvoor zijn die verschillen?

Ja dat zou ik ook wel eens willen weten waarvoor die verschillen zijn. Er zijn erbij die er langer zijn dan mij maar er zijn erbij die later als mij zijn gekomen en die staan op vijf gulden negen. Die hier achter mij staat in te leggen aan de pers, die staat op vijf gulden achttien. Die is gelijk met mij begonnen. In januari heb ik gezegd toen kreeg ik het beoordelingskaartje en toen vroeg de baas: 'Ben je tevreden?' ik zeg: 'Nee.' Hij zegt: 'Maar ik heb je zeven cent erbij gegeven.' Ik zeg: 'Maar die had ik al een jaar terug moeten hebben, die zeven cent,' ik zeg: 'Hoe kan dat, hij staat vijf gulden achttien en hij is tegelijk met mij begonnen?' 'Ja maar die is eerste perser' zeiden ze toen. 'Maar die is al een jaar eerste perser,' zeg ik 'en die krijgt steeds centen erbij.' 'Ja maar jij hebt er nou ook zeven centen bij.' 'Maar die heb ik een jaar te laat gekregen.' Dus ik wil maar zeggen, die verschillen moesten ze niet maken. Allemaal hetzelfde werk, waarom dan niet hetzelfde loon? Waarom moet er zoveel verschil in zitten? Ik weet 't niet. Ik voor mij, ik zie het zo: als je een beetje bevriend bent, een beetje spraakzaam bent tegen een baas, dat je dan wel een beetje resultaten hebt.

Ja op die manier gaan er ook veel lopen hier. Pakken zich ontslag, zoeken zich ander werk. Ik zal 't eerlijk zeggen: ik heb ook al anderhalf jaar uitgekeken naar ander werk. Nou ja, ik zal dit zeggen: als ik vergelijking maak met de andere bedrijven, zoals ik gehoord heb al, dan sta ik niet slecht in het loon. Tenminste omdat ik die nachtdienst maak, want als ik die nachtdienst niet maakte dan verdiende ik ook niks. Die nachtdienst die maakt de lonen. Zesentwintig procent extra voor een week nachtdienst, dus gemiddeld kom ik nou op honderdnegenentig gulden per week. Kleine honderdnegenentig schoon.

Die bazen, staan die aan de kant van het volk of van 't bedrijf?

Sommige bazen staan aan de kant van het bedrijf. Er zijn ook bazen die staan aan onze kant, maar die worden weer opgehitst door andere bazen. En zo kuren ze zich weer op ons uit. Maar als 't goed draait, als wij er vierhonderd vijftig maken terwijl we aan driehonderd genoeg hebben, dan heeft men wel goede zin. Dan hebben we zoveel uur over en de andere dag krijgen we een produkt dat niet zo goed gaat, wat

eigenlijk helemaal niet onze schuld is en dan zegt ie tegen ons: ‘Ja maar ik kom niet klaar, ik moet zoveel op de teller hebben staan.’ Dan is ie weer tegen ons, dan is ie op ons aan het schelden.

Als je soms moeilijkheden zou hebben dan kun je terecht bij de baas en als die je kent zal ie de moeilijkheden oplossen. Maar ja die baas krijgt ook weer van hogerhand z'n opdracht: zo en zo, dus hoe 't precies gebeurt kom je nooit achter. Ze zijn zo, als je moeilijkheden hebt dan helpen ze je, maar ja op de produktie, ik noem 't jagen. Als 't goed loopt is het goed anders hebben ze een lang gezicht en dan is 't maar: ‘Ik kom niet klaar, ik moet zoveel produkten hebben.’ En dan zitten ze in zorgen en ons achter de veren. Als wij 's ochtends om acht uur beginnen en dan tegen een uur of half tien, dan willen we een boterham eten, dat krijg je ook dus je gaat een kopje koffie halen en naar de w.c. en dan eet je die boterham op. Maar ik heb 't wel gehad dat ik naar de w.c. was geweest, ik ga zitten, neem de eerste hap en dan kwam de baas al: ‘Kom jongens we gaan weer draaien.’ Ik zeg: ‘Ik heb net een hap gedaan.’ Ja, maar dat is maar een gunst die je krijgt om een boterham te eten. Enigszins hebben ze gelijk: we krijgen doorbetaald, maar God als we toch twee uur gedraaid hebben, dan mag je toch tien minuten hebben. Als die tien minuten er niet af kunnen dan weet ik het ook niet meer. Ik heb 't zo gedaan, en dat doen er veel, die krijgen de tijd niet om die boterham te eten, die gaan dan niet naar de w.c., die pakken hun koffie en eten hun boterham op. En als ze een half uur draaien roepen ze de baas: ‘Ik moet een man hebben om me af te lossen, ik moet naar de w.c.’ Maar er zijn tijden dat dat niet gaat, dan roepen ze: ‘Je had net naar de w.c. kunnen gaan.’ Dan zegt die man weer: ‘Dan heb ik geen tijd om de boterham te eten.’

Wie is nou eigenlijk de hoogste baas in zo 'n fabriek?

Bij ons op de afdeling? Dat is de chef.

Van het hele bedrijf?

Van het hele bedrijf, dat is de directeur, die deelt de lakens uit. Het is van een familie, broers. Het zijn twee broers geweest die de fabriek gesticht hebben. Die hebben zich zo opgewerkt en uitgebreid. Ik geloof dat in het bedrijf hier de staatsmijnen ook zitten om de fabriek hier te vestigen en de arbeiders om te scholen.

We krijgen winstdeling, dus daar delen we in mee. Maar wat ze voor winst maken weet ik ook niet. Een deel krijgen we, hoeveel procent is dat nou nog eens? Ik vermoed een honderddertig, honderdveertig

gulden krijgen we ervan per jaar.

De rest...Er wordt wel veel bijgebouwd op het ogenblik, ook hier. In België hebben ze een fabriek staan, daar zijn ze ook aan het bijbouwen. In Eindhoven zijn ze ook een beetje aan het uitbreiden. Ik denk dat daar ook wel geld in gaat zitten.

Het gaat dus nogal goed?

Ja, ze kunnen 't tenminste niet bijhouden met werk. Dus ze komen altijd een hoop arbeiders tekort ook. Er komen wel veel, maar er gaan er ook veel lopen. Die willen ander werk. Tja, de mentaliteit van die bazen laat ook veel te wensen over.

Er zijn een hoop oude opzichters uit de mijn. Dan was je een beetje ruw in de mijn, en ik vind in zo'n bedrijf moet je wel een beetje rekening houden met hoe de omstandigheden zijn. Die zijn hier heel anders. Dus moet je andere methoden gebruiken, niet die van de mijn. Op de mijn kon je schelden op mekaar want als je bovengronds kwam was je alles weer vergeten. Op zo'n bedrijf moet dat niet gebeuren. Dat jagen. Dat waren ze op de mijn gewend en dat willen ze daar ook. Dan komen ze opnemen met een stopwatch en dan staan ze een half uur achter die pers. Dan schrijven ze op: zoveel per tien minuten gemaakt en dan vermenigvuldigen ze dat op het uur. En dan zeggen ze hoeveel je per uur kunt halen. Maar ze rekenen er niet bij als je naar de w.c. moet, of als er pech is. Dus dat tempo moet je de hele dienst draaien, dat bestaat niet.

Als U nou zo'n tijdopnemer ziet aankomen?

Ik zou zeggen: 'Doe 't even rustig aan, gewoon normaal, heel rustig aan.' Maar er zijn er meer als ik alleen aan het werken en de één hitst de ander een beetje op en dan krijg je dat hè. 't Gaat altijd ietsje vlugger als er één bijstaat. Zenuwen en zo. Ze zijn een beetje bang voor die tijdopnemer.

Is het gevaarlijk werk?

Ja als je niet oppast wel. Dus je moet je ogen de kost geven. Want je hebt 't zo te pakken, een verkeerde greep en je hebt je handen open. Het is gevaarlijk met snijwonden. Die persen zijn wel driedubbel beveiligd maar je kunt er toch nooit van op aan. Want 't is wel eens gebeurd dat ie door de veiligheid heenging. Zware ongelukken gebeuren er niet. Alleen met snijwonden, misschien een breuk van een hand of vingers, geen grote ongevallen. Het is erg lawaaiïg. Je raakt er wel aan gewend, maar toch als je er eens in hebt gezeten heb je veel last van

hoofdpijn, tenminste ik wel. En dat ik duizelig word, zeg maar met bukken. Als ik me buk en weer overeind kom word ik weer duizelig, dan wordt 't me zwart voor de ogen. Dat is maar een moment en dan loopt mijn neus teveel. Dat heb ik sinds ik hier werk. Een keer of zes zeven heb ik dat gehad, om de zoveel tijd komt dat terug. Dan heb ik weken achter mekaar hoofdpijn. En dat heb ik de jongens ook horen vertellen, dat hebben er meer. Volgens mij is 't van het lawaai. Met een man of drie heb ik daarover gesproken, die hebben dat ook gehad. Bij tijden krijg je dat terug. En dan zeggen ze wel: 'Watjes in de oren,' maar daar kan ik helemaal niet tegen. Want dan hoor je dat doffe geluid dat in je zit. Je krijgt ook wel eens een orentest om de zoveel tijd. Ik heb er laatst een gehad. Maar ja, dat zegt niet veel. Want waar je die orentest krijgt, bij het ketelhuis, is veel lawaai. Je krijgt die koptelefoon om en dan moet je je handen opsteken of dichtknijpen, als je wat hoort. Maar je denkt: 'O nee, dat is het ketelhuis,' en dan ben je te laat. Dan zeggen ze: 'Je oren zijn slecht, ze hebben veel geleden in de mijnen,' zeggen ze dan.

Ik heb eerst altijd in de mijn gewerkt. Ik heb een half jaar in zesenvijftig, zevenenvijftig in de textiel gewerkt in Arnhem. Daarna ben ik weer naar de mijn gekomen, ben ik ondergronds gegaan. Tot negenezestig. Ik heb dertien jaar ondergronds gewerkt. In het begin was 't zwaar, je moest je aanpassen. Ik dacht, dat houd ik nooit vol, maar als je eenmaal houwer bent, valt 't wel weer mee, dan ben je eraan gewend. Als je een goede afdeling hebt, heb je plezier in je werk. Maar als je een slechte afdeling hebt, krijg je er de brui aan. Het verdiende wel goed, maar voor het werk dat je moest doen vond ik 't wat te weinig. Maar daar tegenover, wat ik nou verdienen is veel minder. Ik ben eigenlijk wat te vroeg gegaan. Ze hadden me al een paar keer opgeroepen op de mijn voor de omscholing. Ik had al een paar keer geweigerd. Maar ik moest er toch ene keer aan, want ik zat net in de leeftijd dat ik eruit moest. Toen heb ik het maar gedaan. Maar als ik nou even had gewacht had ik misschien een beter aanbod kunnen krijgen. Maar je kunt niet weten, misschien ook slechter.

Is er nou goed gezorgd voor de belangen van de mijnwerker?

Goed gezorgd kan ik niet zeggen. Ze hadden 't beter kunnen doen. Ik heb dertien jaar ondergronds gewerkt, anderen meer, ik heb toch hard moeten werken. Ze hadden 't ons toch wel iets beter kunnen geven, een betere tegemoetkoming. Een jaar heb ik bijbetaling gekregen van om

en om de tweehonderd gulden in de maand. En ik heb een extra uitkering gekregen van elfhonderd gulden. Toen waren ze me kwijt, toen waren ze van me af. Nou moet ik m'n eigen boontjes doppen.

Had U vermoed dat de mijnen gingen sluiten van te voren?

Ja in zesenzestig, toen ging het er wel op lijken, want toen ben ik al geweest voor ander werk.

Hadden de mijnwerkers wat te vertellen over wat er zou gebeuren?

Nee. Die hadden niks te vertellen, die mijnwerkers. Dat kwam van hogerhand af: 'We gaan sluiten.' Daar was 't mee af. En de bonden, die zitten er wel ietskes tussen, maar volgens mij ligt 't allemaal onder ene deken. Mag ik een naam noemen? De NKV of de katholieke mijnwerkersbond, die hebben allemaal onder een deken gelegen volgens mij, met de mijn. Af en toe wat tegenstribbelen, maar dat moet je om een beetje schijn te wekken. Want ik zal U vertellen: er zijn een hoop werkers die hier werken en die zich uit de bond hebben laten schrappen want die zeggen: 'Ze doen toch niks voor je, die hebben ons nou nog in de put geholpen.' Daar ben ik 't mee eens. Ik ben nooit in die bond geweest, ik moet niks van die bond hebben want 't is allemaal huichelarij.

U bent boos eigenlijk?

Ja ik wel, ik ben zeker boos. Want als je 't goed nagaat is het een hele grote bond, heel machtig. Je moet zeven gulden contributie betalen, dat is geen kleinigheid. Nu misschien nog wel meer. En als ze dán nog niks voor je kunnen doen, dat vind ik toch wel diep treurig. Als ze willen hebben ze macht, want het is de grootste bond die er is, de NKV. Dat wil niet zeggen dat ze de mijnen open hadden moeten laten, want dat kan toch niet nou dat we gas hebben. Die kolen zijn overbodig. Maar ze hadden het veel beter aan kunnen passen, zo dat we veel beter werk kregen en een veel betere betaling, zodat we niet zoveel schade hadden. Maar dat hebben ze gewoon niet gedaan. Ik zit in het ABW de Algemene Bond van Werknemers. Ik heb nog geen moeilijkheden gehad maar ja, die bond is niet zo groot, dus die is nou ook niet zo machtig. Maar als die mij nou met iets of wat in de steek laat, zou ik er direct uitgaan. Maar ze hebben altijd nog voor ons gesproken, maar ze zijn niet machtig genoeg.

Dus zo'n bond moet vechten?

Ja die moet vechten, tot het uiterste. Zoals die kartonfabriek in Oost-Groningen. Ik vind dat goed werk wat ze daar doen. En dat moet

overal gebeuren. In Rotterdam ook, daar is ook goed werk verricht. Ze krijgen 't toch maar voor mekaar dat zie je wel. Ze moeten achter de tafel vechten, de heren van de bond, met de bedrijfsleiding. Niet met de vuist maar met praten. Ze moeten zien dat ze overeen komen met elkaar.

Ja, staken, staken...Als er gestaakt moet worden moet het in het voordeel zijn van de arbeiders, en in het nadeel van het bedrijfsleven. Net zoals op de Ford fabrieken in Engeland. Die heeft grote schade gehad, zo moet 't gaan, net zoals laatst dat uur dat we gestaakt hebben, met die loonbeweging. Voor mij hadden ze de hele dag kunnen staken. Toen hebben ze al gedreigd, de werkgevers om dat uur niet te betalen. Want een hoop mensen hebben daarvoor niet gestaakt omdat de fabrieken hebben gedreigd: 'We betalen dat uur niet.' En als de bond nou had gezegd: 'Om dat uur tegemoet te komen of desnoods twee uur, hoeven jullie deze maand geen contributie te betalen,' dan hadden ze veel meer mensen achter zich staan.

De mensen zijn een beetje bang ja. Bang voor een beetje onkosten. Daar ben ik helemaal niet bang voor. Al moest ik een week staken, ik ben georganiseerd, als de bond 't uitgeeft: staken, dan krijg ik wel betaald. Nou dan eet ik die week alleen maar aardappelen, die zijn goedkoop, dan maar geen vlees of geen eitje. Dan eten we maar droog brood, daar gaan we heus niet van dood.

En Uw collega's?

Ja, dat is heel wisselvallig. Die praat zo en die praat zo. Je krijgt er eigenlijk geen hoogte van want je moet nog voorzichtig zijn ook. Want ze willen gauw zeggen: 'Dat is een oproerkraaijer,' je collega's. Je moet toch oppassen met het over iets te hebben met een arbeider want achteraf wordt 't doorverteld en komt de baas het te weten. Voor jaren terug zat er meer eenheid in als nou. We beginnen iedere keer meer van mekaar te vervreemden, dat zie ik erin. Zo'n man met meer centen wil er ook meer voor doen. Ik ben er kwaad over, want ik moet dat werk ook doen, maar voor die centen minder. Zo krijg je de verschillen, onenigheden met elkaar. Dat houdt ze ook een beetje verdeeld.

Gelooft U dat de mensen op het bedrijf ook bang zijn?

Er zijn erbij, die zijn bang, echt. Dat ze slechter werk zullen krijgen, minder loon misschien, dat ze geen verhoging meer krijgen. Dan kun je wel zeggen: 'Nou, dan ga ik weg,' maar als je een leeftijd hebt bereikt van boven de veertig, dat zijn er een hoop, waar kunnen die nog

terecht? Nergens meer. Dus die zijn verplicht om een beetje vastigheid te houden daar. Als ik een goed aanbod kreeg, ging ik direct weg, want daar bereik ik toch niks. Ruim twee jaar ben ik nou hier. Direct van de eerste dag af moest ik er al aan. We zouden omscholing krijgen, zes weken. We kwamen daar, werden gekeurd en konden een rondgang maken door de afdeling waar we kwamen te werken. We hebben met die bazen gesproken. Wij zagen dat werk. Dat was flink hard werken, vlug doen, vlug in-en uitpakken. We begonnen al te zweten toen we dat zagen. Die baas zegt: ‘Zo erg is het niet, jullie beginnen rustig aan. Eerst eens een uur uitpakken, een uur laden, een uur doe je smeren, dus rustig aan.’ Dat wordt je allemaal verteld. Maar toen we kwamen de eerste dag, weet ik niet meer precies, maar de tweede dag waren we zeker aan de pers, aan de volle produktie. Je bent een paar dagen daar dus je weet 't nog niet zo goed. Als je in de lichtstraal staat van die pers, dat is de veiligheid, dan werkt ie niet. Dus dan begonnen ze te schelden, je mede-arbeiders. Er werd niet gezegd: dat moet je zo doen, hoe je het gemakkelijkst werkt. Daar moet je allemaal zelf zien achter te komen. Ze hebben ons niks verteld hoe je het gemakkelijkst kon werken, 't voordeligste.

Ik had ongeveer een jaar lang gewerkt, toen kwam in januari zeventig de beoordeling. Toen moesten we allemaal bij de baas komen aan een bureautje daar kregen we de beoordelingskaart. Maar ik had al een vermoeden en die twee andere mannen die bij mij aan de pers werkten, waar ik 't toen straks al over had, ook: ‘Wij krijgen niks erbij.’ Ik kwam in het kantoortje aan het bureautje en hij zocht de kaart uit van mij, legt die kaart neer en ik had 't al gezien. Ik wou die kaart pakken, hij draait die kaart om. ‘Wacht eens even’ zegt ie. Hij zegt: ‘Wat denk je van je eigen?’ Ik zeg: ‘Ja wat denk ik van me eigen, ik denk goed van me eigen. Ik weet niet beter of ik heb altijd m'n best gedaan.’ Hij zegt: ‘Dat denken anderen er niet over.’ ‘Wie?’ ‘Wij werkmeesters.’ Ik zeg: ‘Dan weet ik niet wat ik verkeerd heb gedaan.’ ‘Je bent tegengevallen,’ zegt ie toen tegen mij, ‘ik had wat anders van je verwacht, ik ken je van de mijn, ik weet dat je werken kunt. Denk aan de toekomst, dat je ook werkt als er niet geperst wordt.’ Wat hij daarmee bedoelt, weet ik niet. Maar in ieder geval als er even storing is, staan de anderen ook, blij dat ze even kunnen staan. Zou ik dan een bezem pakken en gaan poetsen? Als 't nou een beetje lang stop staat zou ik zeggen: ‘Ja hoor...’ Maar als het nou even gebeurt vind ik het waanzinnig. En

toen zegt-ie ook: 'Je moet je niet teveel aanpassen bij de mensen die bij je werken, ze moeten zich aan jou aanpassen.' Er werken ongeveer vier mensen aan de laatste pers. Ik zeg: 'Hoe kan dat nou, die mensen die hier al veel langer werken als ik.' Ik kan slecht zeggen: 'Hé jongens laat gaan' en gaan jagen, dat kan ik niet gaan doen. Ik moet me aanpassen aan drie man en niet drie aan mij. Ik kreeg geen centen erbij. Maar die andere twee hadden ook niks erbij gekregen. Wat we vermoedden was uitgekomen.

Met einde dienst, dat vind ik ook kinderachtig. De mensen zijn niet bang om een minuut langer te werken, als er iets is, proefgedraaid moet worden of dat er iets kapot is gegaan en dat je als de sirene gaat om vijf uur die plaat afmaakt en niet zo wegloopt. Maar dan moeten zij ook niet kinderachtig zijn, als we een minuut voor vijf stoppen...Het is geweest dat ik me omdraaide en dat ik naar de kist toe liep om mijn handschoenen weg te doen en terwijl ik liep ging de sirene en 't was vijf uur. Dan nog zei die werkmeester: 'Je bent veel te vroeg opgehouden.' Dat vind ik waanzin. Als zij nou een beetje meewerken, zeg maar dat we tijd krijgen om die handschoenen weg te doen, dan zijn wij ook niet zo beroerd. Maar als de chef in de buurt is, dan is het: 'Pas op daar komt de chef.' Zij vinden dat het gunst is als je vijf minuten krijgt om je boterham te eten. Die hoeven ze je niet te geven, die kunnen ze je afpakken. Het kan ook wel eens zijn dat je niet goed in orde bent en een keer of drie naar de w.c. moet. Maar de tweede keer als je afgelost moet worden hebben ze al een grote mond: 'Jij moet altijd naar de w.c.' Er zijn mensen die geregeld gaan: voor het schaften een keer, na het schaften een keer. Die krijgen daar moeilijkheden mee. 'Hij moet weer naar de w.c.' zeggen die stellers dan. En dan probeert de één het op de ander te schuiven: 'Laat die hem maar aflossen, of die.' Ik heb wel gezien dat iemand al twintig minuten had gewacht en die was maar aan het roepen en die werkmeester luisterde niet. De stellers die 'm moesten aflossen kwamen niet en die man moest naar de w.c. Hij ging toen gewoon weg bij de pers. Dus die stond stop. Toen kwam de werkmeester op hoge pootjes aanlopen: 'Wat doet die man?' 'Naar de w.c.' 'Hoe kan die dan zomaar weglopen?' 'Hij heeft al twintig minuten staan roepen en schreeuwen maar er komt toch niemand.' Moet die man het soms in z'n broek doen?

Daarom. Het zijn volwassen mensen. Als ze een beetje fatsoenlijk behandeld werden kregen ze ook meer arbeiders. Dan kreeg je

tenminste een beetje plezier in je werk, als ze een beetje anders waren tegen de arbeiders. Want als een oude collega uit de mijn je vraagt: 'Waar werk je nou?' 'Pff,' zeggen ze dan, 'nog niet voor honderdduizend gulden.' Die hebben van andere mensen horen vertellen hoe het daar is, hoe de omstandigheden daar zijn, hoe het klimaat daar is. Als dat beter was kregen ze die mensen ook.

Ik weet niet of het er iets mee te maken heeft. Ze zijn altijd onderdrukt geweest, dat zit er wel in, ze hebben zich altijd de wetten voor laten schrijven. Daar moet je nog altijd voor boeten.

Heeft 't iets te maken met de kerk?

De kerk, dat is er helemaal uit hier, tenminste voor zover ik weet. Vroeger had de kerk meer invloed op de arbeiders vooral op de mijnen. Tegenwoordig gelukkig niet meer zo erg. Vroeger als je op de mijn iets had, dan moest je goed met de pastoor kunnen praten en de pastoor die kon het dan wel voor mekaar maken, anders was je verloren, stond je op straat. Die kon zorgen dat je werk kreeg, de pastoor.

Het kapitaal was toch wel het voornaamste voor de kerk. Ze deden toch het meeste voor de middenstanders en de betere, de intellectuelen. Op huisbezoek kwamen ze wel bij bazen, opzichters en die kregen ook wel wat, als ze wat te kort kwamen. Maar gewone arbeiders dat was er niet bij, daar kon niet veel voor af. Tegenwoordig is dat niet meer zo en dat is maar goed ook.

Het doet me niet veel meer de kerk. Als ik geloof, kan ik dat ook thuis doen; daarvoor hoef ik niet naar de kerk. Die methodes die er in de kerk worden toegepast: ik vind het allemaal flauwekul. Ieder z'n eigen mening.

Dat is met die huizen kopen ook: waarom kunnen ze 't niet voordelig doen voor ons, de arbeider? Zo'n gemeente...als ze hier nou bezig zijn met zo'n nieuwe wijk, ik ben er geweest want ik wil er hier uit, ik zeg tegen een man van huisvesting: 'Kan ik daarvoor in aanmerking komen om daar een woning te krijgen?' 'Ja zeker,' zegt ie, 'maar je moet niet schrikken van de huur.' 'Wat gaat die dan worden?' 'Nou die gaan op driehonderd gulden per maand komen.' Als ze dat nou deden en je 't na zoveel tijd in eigendom gaven, want wat hebben ze dan niet een geld verdiend! Dat was nog redelijk. Driehonderd gulden per maand, dat kan ik niet opbrengen, ik kan nog geen tweehonderd per maand opbrengen. Ze moesten iedereen de kans geven om een huisje te

kunnen kopen: gewoon een behoorlijk huurtje betalen en dat 't na zoveel tijd hun eigendom was. Dan hadden ze er toch geld aan verdiend.

Natuurlijk als iemand geleerd heeft mag ie zeker wat meer verdienen maar waarom moet dat verschil zo groot zijn? Dat vind ik raar. Neem nou een minister, wat verdient die? En je bent kamerlid, ik weet niet wat die precies hebben. Veel voeren ze niet uit en meestal nog een bijbaantje. Zoals een wethouder hier, wat verdient die niet? En waarvoor, wat doen ze, niets doen ze ervoor. Eén of twee avonden in de week hebben ze een vergadering en dan hebben ze het werk gedaan. Daar hebben ze dan twaalf-dertien duizend gulden per jaar voor, dat is een bijbaantje voor hun. Voor mij is het een heel jaar hard werken. Die hebben het voor twee avonden in de week dat geld, waarvoor is dat? Dat kunnen ze beter verdelen dat geld.

En hoe zit het met de fabrieksdirecteuren?

Dat weet ik niet maar die zullen ook wel een flink inkomen hebben. Maar daar komen wij toch nooit achter.

En die aandeelhouders?

Dat weet ik ook niet daar kom je ook niet achter.

Die hele autofabriek is van één familie.

Van één familie. Daar komt wat binnen. Want zo'n ding, de laatste auto kost zo'n achtduizend. En wat hebben wij ervan, van die centen? Dat is niet veel. En wat blijft er dan over? En ze konden 'm nog veel goedkoper maken.

Ik zeg zo: ik kan 't mis hebben, maar ik geloof nooit dat het lang blijft bestaan die fabriek. Want waar moeten die wagens allemaal heen? Ze hebben nou nog een goede afzet, ze kunnen 't niet bijhouden met werken. Maar over een paar jaar: waar moeten die wagens allemaal heen? De arbeider kan zich haast geen wagen meer lijsten, die kan 't niet meer doen. Benzine wordt duur, belasting gaat omhoog, de reparaties. Breng maar eens een wagen naar de garage: voor een klein uurtje ben je een honderd, honderdvijftig gulden kwijt. Dus volgens mij blijft dat nooit goed draaien. Dan moeten we maar zien wat we dan doen. Ik vrees toch dat we dan met pensioen gaan.

Of 't zo zal doordraaien zoals het nou draait, daar vrees ik voor. Of ze moeten met iets anders beginnen, ander produkt, of we moeten een heel goede regering krijgen. Anders zie ik 't toch somber in de toekomst. Voor de oorlog was er armoe, na de oorlog is het heel

langzaam opgegaan, ze zeggen de welvaart is omhoog gegaan. Dat is ook zo. Maar kijk, hij is nu al lang weer aan 't naar beneden gaan, zeker vier, vijf jaar dat hij naar beneden is gegaan. Het hoogste punt hebben we al gehad. We zijn nou weer verder aan het afzakken. Zo zie ik 't in mijn ogen, de toekomst. Dat de welvaart verder naar beneden gaat. De mijnsluiting heb ik meegemaakt. Waar we nou zitten moeten we maar afwachten. Volgens mij zit 't er wel in. Of we moeten overstappen naar iets anders te fabriceren. Misschien eerdaags nog oorlogstuig.

Ja en wij moeten werken voor ons brood. Maar ergens vind ik dat flauwekul, oorlogstuig maken. Ze zeggen hier wel: we moeten een leger hebben. Waarom moeten we een leger hebben? Ze zijn aan het praten over ontwapening, maar er begint niemand mee. Dan zeg ik op mijn manier: dan moeten wij er eens mee beginnen en België bijvoorbeeld, die kleine landen, die moeten ermee beginnen. Die grote beginnen er toch niet mee. Waarom moeten we miljarden uitgeven aan defensie? Allemaal weggegooid geld. En wat precies ontwikkelingshulp is, ik weet 't niet hoor. Ik heb altijd gedacht dat ze zoveel geld aan die staat schenken om iets aan te kunnen schaffen, landbouwmachines of zo. Maar die persoon zegt tegen me: 'Nee dat is geen ontwikkelingshulp.' Ontwikkelingshulp is zo: bijvoorbeeld Philips heeft televisies teveel, overproductie en dan geeft de staat geld aan Philips met: 'Je moet aan dat en dat land televisies leveren.' Is dat ontwikkelingshulp? Meestal worden er voor het geld wapens gekocht; in die ontwikkelingslanden is niet anders dan oorlog en rellen. Daar moeten ze dan ook nog zoveel miljoen ontwikkelingshulp voor geven, dat vind ik kwatsch. Dat kunnen ze beter sparen die centen, en ons een beetje beter laten leven. Ze komen zoveel te kort...ontwikkelingshulp en defensie dat moet weg.

Kunt U daar nou wat aan doen?

Ik kan er niks aan doen. Daar zijn wij machteloos tegen. We kunnen ooit stemmen als er een partij voor is, maar wie is dat nog? Alleen de PSP is dat dan. De PVDA is een grote partij, de KVP, maar die willen allemaal de NATO en dat leger.

Heeft U nou wat te vertellen in de gemeente-politiek, kunt U daarwat uitrichten?

Nee daar heb ik ook niks te vertellen. Daar ben ik veel te klein voor. Je moet daarvoor een beetje spraakzaam zijn en een hoge persoon moet je zijn.

Wie is dat?

Nou een middenstander of opzichter. Iemand met geld meestal, die heeft wat te vertellen. Een gewone arbeider komt er haast niet aan te pas. Het is een geluk als een gewone arbeider erin zit. Misschien is hij er met huichelarij ingekomen. In de gemeenteraad en zo daar kom je nog wat over te horen. Dat is maar goed dat het een vrij land is! Maar over zo'n bedrijf daar hoor je niks over, dat gebeurt altijd in gesloten bijeenkomsten. Natuurlijk zijn er wel dingen van de ondernemingsraad, dat staat iedere keer in het blaadje wat er besproken is en wat ze aangenomen hebben. Maar wat de grote heren beslissen, directeuren en commissarissen, daar kom je nooit achter.

De ondernemingsraad heeft die wat te vertellen?

Dat weet ik ook niet precies. D'r wordt een motie ingediend en dan gaan ze dat bespreken en dat wordt goedgekeurd of afgekeurd. Er zijn arbeiders bij, beampten. Maar dat zijn toch nooit grote dingen die belangrijk voor ons zijn. Het gaat over koffie: daar moest je eerst bonnetjes voor geven, een kop koffie kostte vijf cent, soep kost ons ongeveer zestien, zeventien cent. Dat hebben ze dan ook ingediend. De koffie krijgen we nou gratis, in de kantine dan en de soep kost nu een dubbeltje. Dat zijn voordelen voor ons natuurlijk. Maar daar gaat het echt niet om.

En als het er echt om gaat, als ze gaan sluiten?

Ik geloof niet dat ze er iets over te zeggen hadden, dat de ondernemingsraad dat tegenhouden kan. Zover hebben ze niks te beslissen. Over de lonen ook niet. Dat is voor de heren, de bazen. Die beoordelen en daar krijg je beloning over. Ik geloof niet dat er in de ondernemingsraad over lonen gesproken wordt. Ze hebben goede punten. Ik moet ook een paar goede punten aanhalen van het bedrijf zoals de kinderen tussen zes en twaalf jaar krijgen een uitstapje, ieder jaar, met Sinterklaas een kadootje, wij arbeiders krijgen met Sinterklaas een surprise: een paraplu of een setje voor op de kast. Toen de honderdduizendste wagen van de band liep hebben we allemaal een zakmes gekregen en een flesje bier of limonade. Dat is wel leuk.

Kan 't U eigenlijk iets schelen wat U maakt, welk produkt?

Dat blijft mij hetzelfde, tenminste hoe gemakkelijker hoe liever.

U zegt: 'Ik vind het niet leuk om wapentuig te maken.'

Niet leuk, niet leuk. Ik vind het waardeloos, 't is geld weggooien. Natuurlijk ze moeten de economie omhoog houden dat er werk is, daar

moeten ze voor zorgen. Maar er zijn genoeg dingen. Neem de gastarbeiders, hoeveel] gastarbeiders zijn er hier? Hoeveel werklozen zijn er hier? Als ze die gastarbeiders allemaal in eigen land laten, kunnen de werklozen hier werken. Er zijn ook een hoop werklozen die loeren erop om werkloos te blijven. Ik zeg zo over gastarbeiders: als ze die mensen werk willen geven, misschien is dat echt ontwikkelingshulp, laten ze dan een fabriek neerzetten op de plaats waar ze vandaan komen. Ze laten ze hierheen komen, dat kost hun veel meer geld. Want ze maken mij niet wijs dat het goedkoper is dan onze eigen arbeiders. Als die op reis gaan moeten ze ook reisgeld betalen, ze moeten zorgen dat ze huisvesting hebben, noem maar op. Dus dan kunnen ze beter daar een fabriek opzetten, dat ze daar werk hebben. En dan hebben hier de werklozen werk.

Vindt U het leuk om auto's te maken?

Daar geef ik niks om. Het doet er niet toe wat ik maak, als ik maar werk heb. Als ik iets maak en het wordt goed, nou dan krijg je er een beetje plezier in. Met die produkten die wij maken: als 't goed loopt en 't is goed dan werk je lichter en plezieriger als wanneer er veel kapot is en schade.

Ik denk wel als ik zo'n wagen zie rijden: kijk daar gaat die wagen daar zit ook wat dat ik in handen heb gehad. Dat denk je dan wel eens. Zo kan 't ook wel zijn dat je een wagen ziet en denkt: 'God ik kan alles wel in me handen hebben gehad, het dak, de zijwanden en de deuren.'

Zou 't leuk zijn om meer aan zo'n produkt te doen?

Ja dat zou ik wel eens willen doen zodat je afwisselend werk had. Zoals wij aan die persen, ik ben altijd aan het uitpakken en dat we vaker dingen ruilen. Dan zouden we ook eens in leggen, dat je iets anders kon doen. Dus een andere gang, een andere methode van werken. Of een keer in een andere afdeling werken.

Wat geperst is gaat naar een volgende afdeling. Dan is het klaar voor puntlassen en zo. Daar zit wel wat in dat je denkt: 'God kon ik dat maar afmaken dat stuk.' Maar ja het gaat niet, maar 't zou wel eens fijn zijn. *Als het ware een Boonmobiel!*

Ja, inplaats van 'Dat en dat,' 'Boonmobiel.' Als ik zo'n ding zag rijden kon ik zeggen: 'Nou die heb ik in mekaar gezet.' Nu heb je alleen de onderdelen geperst, zeg maar zijwanden, daken en vloeren, maar dan heb je het nog niet in mekaar gezet, dat heeft weer een ander gedaan. Die kan natuurlijk zeggen: 'Kijk dat ding heb ik in mekaar gezet.'

Het werk is heel eentonig ja. De hele dienst maak je dezelfde beweging, een stap naar links, naar rechts of naar voren. En je grijpt iedere keer naar dezelfde dingen, iedere keer met je hand, je pakt iedere keer hetzelfde vast. Daar word je moe van. Daar krijg je 't van in je rug al is het niet zwaar. Toch krijg je het ervan in je rug en in de armen, alleen door diezelfde beweging. Als je dan eens even vijf minuten pauze hebt dan ben je blij!

Ik ben geboren op twaalf januari negentienhonderd en drieëndertig te Heerlen. Ik ben nu achtendertig. Ik ben nou vijftien jaar getrouwd, ja, een hele tijd. Drie kinderen twee meisjes en ene jongen. De jongste is drie jaar, de oudste is veertien jaar. Ik heb de lagere school bezocht, daarna ben ik naar de ambachtschool gegaan. Daar heb ik een jaar gezeten en nog een trimester tot na kerstmis. Toen had ik geen zin meer om te leren vanwege m'n vrienden die waren al op de mijn, de OVS, de Ondergrondse Vakschool, en die verdienden centjes en die konden een beetje uitgaan. Ik was inmiddels ook bijna zestien.

Mijn vader heeft me alles gegeven en gezegd: 'Blijf op de ambachtschool.' Ik heb een gitaar gekregen, die wou ik graag hebben, ik heb een fiets gekregen. Alleen om me op school te houden. Om me iets bij te brengen, dat ik een vak zou leren; dat ik niet net als hij gewoon arbeider moest gaan worden. Vanwege dat je weinig zou verdienen. 'Als je een vakman bent, kun je altijd meer verdienen,' zei hij. 'Je kunt beter ergens terecht komen, misschien hoef je dan de put niet in.' De mijn dus. Ik heb me toen over laten halen door mijn vrienden en ben ook naar de OVS gegaan. Daar heb ik een jaar gezeten totdat ik eens in de week een jaar ondergronds moest werken. Naderhand werd 't twee dagen. Als je zeventien was ging je een dag in de week ondergronds drie maanden lang, enzovoorts, dan twee dagen enzovoorts. Totdat je achttien was, dan ging je vast ondergronds. Ik heb 't maar volgehouden tot twee dagen ondergronds, toen was ik 't zo moe: thuis moest ik huilen, ik had pijn aan mijn ogen van het stof en het was behoorlijk hard werken. Toen is mijn vader naar de mijn gegaan en heeft gevraagd of ik bovengronds kon werken. Zo heb ik gewerkt tot negentiendrieënvijftig, eind dat jaar moest ik in dienst. In militaire dienst heb ik mijn vrouw leren kennen. Toen ik uit militaire dienst kwam heb ik een half jaar in Arnhem gewerkt, op een textiel fabriek. Na dat half jaar, we hadden daar geen woning, toen zijn we maar hierheen getrokken, naar

de mijn. Toen ben ik een half jaar bovengronds gaan werken en daarna toch ondergronds tot negenenzestig. Dat was voor de centen. Zo kon je het meeste verdienen en ik had het wel nodig. In het begin was het natuurlijk nog wel hard maar ik was ouder, een beetje verstandiger en ik heb toen door een zure appel heen moeten bijten.

Uw zoon is veertien?

Ja. Die staat nu ook weer op hetzelfde punt maar die heeft geen zin om te leren. Nou leert hij ook wel wat moeilijk. Ik heb met die leraar gesproken, maar ja vlijt, dat is al slecht, dus dat is een teken dat ie niet wil. Teken en kan ie heel goed. Hij tekent een wagen alsof het echt is.

Hij wil nou zelf van school af. Ik heb 'm proberen tegen te houden maar hij moet 't zelf weten. Ik zit altijd achter hem aan maar tegenwoordig, je kunt niet veel tegen die jongens inbrengen. Van mij mag ie doorleren tot z'n twee-drieëntwintigste.

Geloof U dat de zaken er anders uit hadden gezien als U had doorgeleerd? Had dat iets uitgemaakt?

't Had misschien wel verschil uitgemaakt maar veel toch niet. Ze staan er nu wat beter voor met die diploma's. Maar op de mijnen kon je ook een diploma halen, vroeger. Dan was je ook iets meer geschoold.

In het loon is het niet zo heel veel verschil, geloof ik, want een goeie vakman krijgt ook niet veel betaald in het bedrijf. Maar wat werken betreft: ze hebben beter werk, dat is een ding wat zeker is.

Had U het leuk gevonden om nog wat te leren?

Ja, economie. Dat vind ik wel een voornaam ding. Dat had ik wel graag willen weten. Want ik weet wel een beetje wat economie is, maar zo heel veel weet ik er niet van. Dat is toch wel een belangrijk punt wat een mens moet weten, een arbeider vooral. Dan komen er soms van die termen op de tv of wat dan ook en dan vertellen ze iets zoals in de kamerdebatten, dan sta je soms met je oren te klapperen en je weet niet wat het betekent. Waarom ze dan niet een gewone uitdrukking gebruiken zodat iedereen 't kan begrijpen. Dan komen ze allemaal met die geleerde woorden. Daar moeten ze een uitleg bij geven wat 't eigenlijk precies inhoudt.

Zou U het nou leuk vinden als U meer verantwoordelijkheid kreeg?

Ik zou het wel willen, verantwoordelijkheid. We hebben 't nou ook, een beetje. Iets meer verantwoordelijkheid zeker. Zodat het misschien beter betaalt ook nog, alle geld is welkom. De mensen die vóór inleggen, die hebben zogenaamd een beetje meer verantwoordelijk-

heid. Maar wij, die uitpakken, hebben ook verantwoordelijkheid. We moeten zorgen dat we het goed uitpakken, dat we niet met dat produkt stoten, dat er bukkeltjes opkomen of deuken inkomen. Dus dat is toch ook een verantwoordelijkheid.

Natuurlijk, dat verantwoordelijkheidsgevoel hebben we allemaal wel. Als 't erop aankomt als er iets is, dan moet de baas beslissen. Als er iets kapot is aan de stempel, dat ie gerepareerd moet worden. Er zijn controleurs die dat controleren of er iets kapot is aan het produkt, dat weten wij allemaal niet, daar kunnen we niet over beslissen hoe dat gaat. Dus daar moet de controle en de bazen over beslissen. Dat kunnen de mensen niet zelf doen, nee, want er zijn dingen bij die wij niet zien. *Heeft U er ooit over gedacht om zelf voorman te worden?*

Nee dat zou ik niet willen worden, ik zou dat niet kunnen. Dan krijg ik van hogerhand weer: 'Je moet die mensen zo en zo aanpakken,' en dat ligt mij niet. Ik weet zelf wat werken is en ik zou ze dan moeten gaan commanderen en jagen, dat kan ik niet. Ik kan 't misschien wel doen maar dan zou ik ze gewoon beschouwen als mijn collega's, dus ik zou meewerken, een voorman moet ook wel meewerken, maar net zo hard als zij. Maar ik zal niet achter de rug gaan kletsen met de baas: 'Die en die is niks, die wil ik niet meer of die doet niet zo z'n best.' Dat zou ik niet over m'n hart krijgen. Of 't moest een bruuft zijn dan zou ik misschien wel durven zeggen hoe of wat, maar normaal zou ik 't niet klaar krijgen, daar ben ik geen persoon voor.

Heeft U het wel eens geprobeerd?

Nee nooit. Ik wil het ook niet. Als ze mij behoorlijk werk geven, afwisselend werk en ik heb een beetje loon, daar ben ik tevreden mee. Ze mogen me werk geven wat verantwoordelijk is, dat wil ik wel aannemen, maar baas spelen over andere mensen, dat wil ik niet.

Zou 't nou kunnen dat de arbeiders die aan een pers staan zelf beslissen hoe ze dat werk doen?

Als er eenheid is onder de arbeiders zou dat zeker kunnen, als ze elkaar goed verstaan. Maar dat heb je meestal niet. Want als dat zou gebeuren, als ze zouden zeggen: 'Nou regelen jullie de zaak maar,' dan zouden dezelfde toch die het mooiste werk nu hebben, 't dan ook hebben. Dat hebben we nu, maar dat zie ik er dan ook in. Of er moest meer eenheid komen: 'Morgen ga jij hier staan en overmorgen ga ik hier staan.' Dan zouden de arbeiders wel lichter werk hebben, dat zie ik wel in, en 't zou ook meer plezierig zijn.

Wat zou U graag veranderd zien?

Bezitsvorming, daar moesten ze naar streven. Voor jaren en jaren terug hebben ze over bezitsvorming gesproken, dat moesten ze meer uitbreiden. Maar je ziet er nou niks van. Dus ik zou voorstellen als er een regering komt van de arbeiders dat die 't mogelijk maakte dat iedereen een eigen huisje kreeg. Wat neemt dat weg? Je hebt een woning gehuurd van de gemeente, je moet huur betalen. Dat is allemaal niet erg, maar oorspronkelijk is 't toch je eigen geld, je hoort toch bij die gemeenschap? Waarom kan die woning niet van jou worden? Dus laten we huur betalen, maar na zoveel jaar is die woning van jou. En onderhoud en alle kosten komen ten koste van jou.

En verder de verschillen een beetje weghalen, gelijke lonen. En natuurlijk mag een vakman die ervoor gestudeerd heeft wat meer verdienen. Maar niet het verschil te groot maken. Dus een beetje optrekken naar een gelijk niveau, alle arbeiders die niet gestudeerd hebben, eenzelfde loon. Geen verschil maken. Ik wil niet zeggen dat een arbeider die begint op een bedrijf niet de eerste paar maanden of half jaar niet wat minder mag verdienen, dat is nogal logisch omdat hij nog aangeleerd moet worden. Maar naderhand dan moet-ie het volle loon hebben, dat moet er gebeuren. En er moet een beetje meer medezeggenschap komen in het bedrijf. Dat we een ondernemingsraad kiezen, die is er nou wel, maar dat die ieder jaar gekozen zou moeten worden. Dat iedereen er zich kandidaat voor kon stellen. En dat die dan de zaak moest uitmaken, die ondernemingsraad. Ze zouden hoger moeten zijn als een directeur, meer zeggenschap hebben als een directeur. Dus in die ondernemingsraad moesten net als nou, ook beambten in zitten en arbeiders met elkaar. En de meeste stemmen gelden. Het zou de moeite waard zijn om daar voor te strijden maar dat komt er toch nooit van. Of we moeten een andere regering hebben, die puntje bij paaltje houdt, die één en al van de arbeiders is. Dan zou er kans zijn dat zoiets gebeurt.

Sommige studenten zijn erg bezig met deze dingen of moet U daar niets van weten? Dat is een moeilijke vraag. Studenten, hoe staan wij tegenover studenten, dat is ook weer een heel probleem. Het zijn meer jongere knapen, ze hebben wel geleerd natuurlijk maar hoe staan we er tegenover? Of we ze vertrouwen kunnen? Ik weet 't niet. Er zijn heethoofden bij, die heb je overal tussen. Als je 't goed nagaat, die

studenten zijn de mensen met geleerde bolletjes, dus die worden later, die kunnen ook aan de regering komen, dus dan is het ook weer voor hun eigen voordeel. Daar kun je dus eigenlijk ook niet van op aan. Nou praten ze wel zo, maar over zoveel jaren als ze een goede baan hebben, hoe zijn ze dan? Zijn ze dan ook voor de arbeiders? Dat is de vraag. Nee, ik geloof niet dat ik, als de studenten voor de poort stonden, dat ik dan mee zou werken. Daar zag ik toch niet veel heil in.

En als ze nou eerst eens een tijd aan de band zouden werken?

Dus als ze mee zouden werken aan de band? Nou, dan zag 't er al heel anders uit. Dus als ze wisten hoe of wat wij voor werk deden, dan zat er misschien wel wat in. Normaal komen ze haast nooit op het werk, maar dan wisten ze het. Dan zou er misschien wel een kansje inzitten.

Een boterham met tevredenheid

In de kwart eeuw sinds de oorlog hebben ook de fabrieksarbeiders in Nederland een kleine welstand bereikt. Het arbeidsrecht beschermt ze tegen de meest onredelijke uitbuiting; collectieve verzekeringen matigen de gevolgen van ziekte, ouderdom, invaliditeit en werkloosheid; zolang er volledige werkgelegenheid voortduurt hoeft een arbeider zich niet bij elke vernedering en willekeur neer te leggen.

Het probleem is niet langer de verpaupering van de industrie-arbeiders en ook niet zozeer hun lichamelijke uitbuiting. Die gaat voort, ver van huis, buiten het gezichtsveld van de witte welvaarts wereld van het westen, want hier wordt geprofiteerd van de ellende daarginds, zonder dat het zelfs maar tot het bewustzijn doordringt.

De fabrieksarbeiders in het westen verdienen een loon waarmee rond te komen is, al valt het niet mee om van zeven- of achthonderd gulden schoon in de maand een gezin te onderhouden; toeslagen voor overwerk, nachtwerk, ploegendienst en prestatiepremies zijn dan ook meestal onmisbaar. Industrialisering van de productie heeft het mogelijk gemaakt, ook voor de fabrieksarbeider, om in zijn eerste levensbehoeften te voorzien en zich daarbij nog allerlei apparaten aan te schaffen; een stelsel van sociale verzekeringen verzacht de ontberingen van zieken, bejaarden en werklozen en vermindert bij de anderen de angst voor ouderdom en tegenspoed. Dat is de ontzaglijke prestatie van de bestaande sociaal-economische orde en wie dat niet wil inzien kan ook geen inzicht krijgen in de gemoedstoestand van de arbeiders die onder dat stelsel leven.

De arbeiders die nu boven de veertig zijn herinneren zich de crisisjaren en de hongerwinter; de gastarbeiders kennen diezelfde armoe van thuis. Zelfs de jongste arbeiders hebben nog tijdens hun leven de geleidelijke uitbreiding van het huishoudelijke machinepark meegemaakt. Gebrek is veelal verdwenen, de angst is minder scherp en ieder jaar krijgt iedereen een beetje meer.

Deze vooruitgang is verwezenlijkt onder een economisch stelsel waarin ondernemers met de bedoeling om winst te maken de produktiemid-

delen beheren. Aan dat stelsel liggen enkele fundamentele afspraken ten grondslag, die nergens duidelijk zijn vastgelegd, maar die wel geleidelijk leidraad en spelregel werden voor de onderhandelingen en beslissingen (en niet-onderhandelingen en niet-beslissingen) over het beheer van de volkshuishouding. Grondgedachte was dat een voortdurende economische groei de mogelijkheid bood om iedereen te laten behouden wat hij had en bovendien de aanspraken van verschillende sociale groepen tegelijk en ten dele tegemoet te komen. Ook al wilde elke groep voor zichzelf een groter aandeel, zolang de produktie groeide kon aan al die eisen voor een deel voldaan worden. De politieke strijd ging dus niet om beginselen, maar om belangen, was niet onverzoenlijk maar pondspondsgewijs te beslechten. Tenminste, zo leek het.

Het bleek mogelijk om deze eerste doelstelling van economische groei te doen samengaan met een politiek van volledige werkgelegenheid. Tegelijkertijd kon ook nog het stelsel van sociale verzekeringen worden uitgebouwd. Zo werd de arbeidsrust en de politieke vrede nog eens bevorderd. Het aandeel van de centrale staat in de economie nam op die manier ook sterk toe en wel zo dat in tijden van economische slapte in de particuliere bedrijven de staat de sociale uitkeringen voortzette of juist uitbreidde en aldus de nationale bedrijvigheid op gang kon houden. Door een geleidelijke inflatie toe te laten kon het centraal gezag bovendien aan de aanspraken van verschillende groepen in schijn, of in geld gemeten, verder tegemoet komen dan in feite, gemeten in beschikbare goederen en diensten. Zo liep het onderhandelingsmechanisme nog eens zo gesmeerd.

Dit stelsel kan alleen functioneren als de industriële produktie zich blijft uitbreiden. Een andere voorwaarde ligt minder voor de hand, maar is gaandeweg steeds meer noodzakelijk gebleken: centralisering van de besluitvorming. Daartoe is het nodig dat de aanspraken en behoeften van afzonderlijke mensen samengevoegd kunnen worden (en dus onderling gelijkgesteld) tot de programpunten en onderhandelingseisen van grote organisaties. Want alleen zulke organisaties hebben toegang tot die gecentraliseerde besluitvormingsorganen. Dat is de betekenis van georganiseerd overleg. De menselijke behoeften die zich niet zo laten vertalen of waarvoor niet zulke organisaties zijn opgetrokken, komen in dit stelsel niet aan bod. Tussen het op produktie gerichte, technologisch denken en de mentaliteit die heerst

in grote organisaties enerzijds en het zakelijk en materialistisch mensbeeld dat geldt in de sociale zogenaamde wetenschappen anderzijds bestaat een samenhang. Voor zover een afzonderlijk mens lijkt op dat model, of zichzelf ermee in overeenstemming weet te brengen, past hij in die organisationeel technologische samenleving. Alleen dan worden zijn strevingen en behoeften ook verwezenlijkt binnen de instellingen van die samenleving.

Het stelsel heeft ongedachte voordelen opgeleverd en ook de fabrieksarbeiders hebben daar baat bij gehad. Er is ook een moeilijk te schatten prijs voor betaald. De verwoesting van de natuurlijke omgeving is niet alleen een neveneffect, die vernietiging is ook de keerzijde van produktie: het voortbrengen van fabrikaten is nu eenmaal hetzelfde als het vernietigen van grondstoffen.

‘Maar iets produceren betekent iets anders vernietigen. Dat is de dynamiek van de moderne produktie: het moet doorgaan, zolang er nog iets te vernietigen blijft.’¹

In dit boek gaat het over de produktiefactor menselijke arbeid en het bijzondere daarvan is ook dat arbeid niet altijd alleen maar offer is of opoffering, maar dat het, los van het produkt en in zichzelf, ook opbrengst kan zijn en arbeidsvreugde, bevrediging kan geven. De algemene teneur van de arbeidsfilosofie in de marxistische traditie is dat dit niet geldt voor de industriearbeid in de kapitalistische maatschappij, omdat alle lustbeleving daarin verloren is gegaan door de manier waarop die arbeid georganiseerd is, door de onttrekking van het beheer van de produktiemiddelen aan degenen die ze hanteren, de arbeiders. In die zin wordt dus ook de arbeid in het produktieproces ‘vernietigd’, is geheel en al offer ten behoeve van het produkt, een afzonderlijke opbrengst in arbeidsvreugde en zingeving bestaat niet.

Het is zeker waar dat sociologen en filosofen, en de meeste geletterde of leidinggevende beschouwers fabrieksarbeid afschuwelijk vinden om aan te zien, onverdraaglijk om te doen. Maar de fabrieksarbeiders zelf hebben zich althans op het oog ermee verzoend. Weinig verzet klinkt uit de fabriekshal door, de zeldzame protestacties betreffen meestal niet de aard van de arbeid of van de arbeidsverhoudingen, maar de beloning; de sociale zogenaamde wetenschapsmensen die de arbeiders hun mening vragen, rapporteren grote tevredenheid met de arbeidsomstandigheden. Ook al zijn handarbeiders het minst vaak tevreden,

twee derde tot drie kwart en meer zegt vrede met hun werk te hebben.² Daarmee zijn de kamergeleerden en cultuurkritici uitgepraat, de sociologen des velds hebben alweer een existentieel probleem de wereld uitgeholpen...Als hun waarnemingen geldig zijn tenminste, en dat zijn ze niet.

Maar aangenomen dat de onderzoekers gelijk hebben, en de meeste deskundigen en chefs geloven dat, dan blijft toch een kwellende vraag bestaan: als mensen tevreden zijn met omstandigheden die andere mensen onverdraaglijk voorkomen (zoals fabrieksarbeid immers intellectuelen en leiding gevenden onverdraaglijk toeschijnt) wat dan te denken van zulke ‘tevreden’ mensen? Of: wat te denken van iemand die achtduizend maal per dag dezelfde hendel overhaalt en er ‘tevreden’ mee is? - ‘Hij weer niet beter, hij kent niet anders.’ Maar als dat zo is, zou hij dan als hij wel beter wist, als hij wel anders kende, zou hij dan ontevreden kunnen zijn, en zou hij dus tevreden, verantwoordelijk kunnen zijn in een betere arbeidssituatie? En zijn dan niet degenen die beter weten niet in dezelfde positie als de christenen jegens de heidenen, in een staat van genade, waaruit de christenplicht voortvloeit tot zending en bekering, of, in dit geval, voor de intellectuelen en leidinggevenden, de taak om de arbeider in zijn menszijn in te wijden? *Of*: - andere tak van de christenheid - ‘hebben de wilden geen ziel?’, en zijn de arbeiders geen mensen in de zin waarin bijvoorbeeld de socioloog, de personeelschef of de vakbondsleider mensen zijn, creatief, verantwoordelijk, bewust?

Als het dus waar is dat de arbeiders tevreden zijn met iets dat voor niet-arbeiders onverdraaglijk is, omdat die arbeiders ‘niet beter weten’, dan is het de missie van wie zich volksopvoeder acht om hen uit die onwetendheid te verlossen en zolang zij in ‘domheid’ leven is er iets vreselijks aan de hand, *of*: arbeiders kunnen verdragen wat anderen niet kunnen verdragen omdat zij geen mensen zijn, geen ‘denkende’ mensen, althans geen mensen zoals de personeelschef, de sociale deskundige of de vakbondsleider.

Wie ooit een bedrijfspsycholoog over zijn proefpersonen heeft horen praten, of een bedrijfsleider over zijn personeel, weet dat dit precies het dilemma is dat hen tot sprakeloosheid doemt of tot volstrekte wartaal brengt...hij moet mensen benaderen als dingen en voorgeven dat hij met mensen te maken heeft.

Het dilemma wordt naar de andere kant opgelost door de marxisten die

zich met de moderne industriearbeider bezighouden; zij zien, zij zien wat niemand ziet: de opstandeling, de verzetsman, de rebel, verborgen, maar gloeiend aanwezig in de diepte van de arbeidersziel en ooit, een dag, zal het vuur naar buiten spatten. De arbeiders mogen spelen voor ding, spelen voor nummer, spelen voor loonslaaf, maar ze zijn mensen, ongeacht de tijdelijke schijn gestalten. Uiteraard is deze opvatting ethisch superieur aan die van de sociale deskundigen en beheerstechnici, omdat hij mensen voor mensen aanziet. Waar beide uitgangspunten mank gaan, is in de ontstellende armoede aan begrip hoe mensen in feite geestelijk functioneren onder beperkende en drukkende omstandigheden.

Gegeven dus het heersende sociaal-economische stelsel dat slechts kan voortbestaan bij voortdurende uitbreiding van de produktie, gegeven ook een beslissingsmechanisme dat menselijke behoeften slechts in aanmerking neemt voor zover ze zijn samengevat als de verhandelbare eisen van grote organisaties en dat andere noden negeert; onder dat stelsel zijn de materiële omstandigheden van de fabrieksarbeider draaglijk gemaakt en is zijn arbeid fysiek vol te houden. Voor het overige komt die arbeid de toeschouwer nog steeds onverdraaglijk voor, omdat de arbeidshandelingen eentonig en geestdodend zijn en omdat alle beslissingsmacht over arbeidsverhoudingen en bedrijfsbeheer aan hem onttrokken is. Een paradox ontstaat door het veronderstelde empirische feit dat fabrieksarbeiders desondanks voor de overgrote meerderheid 'tevreden' zijn met hun werk onder die omstandigheden.

Komt dus de vraag aan de orde naar die 'arbeiderstevredenheid'.

Om te beginnen is het de gewoonte enquêtes naar de arbeidsvreugde te houden binnen het bedrijf zelf en in de tijd van de baas.³ In een omgeving dus waar het alvast niet gebruikelijk is om kritiek en protest openlijk te uiten, behalve dan tegen de 'eigen mensen'. De sociologen en psychologen lijken nu juist niet op collega's, maar integendeel precies op de personeelschef met wie ze spraak, voorkomen en opleiding gemeen hebben. Dat geeft al weinig aanleiding tot vertrouwen; des te minder omdat een attitude-onderzoek veel lijkt op het sollicitatiegesprek en op de tests waaraan de arbeider bij zijn indiensttreding onderworpen werd en waarvan hij weet dat de resultaten hem voor altijd zullen volgen in zijn loopbaan binnen het bedrijf. Daarbij

komt dat het hier gaat om ongeschoolden of laaggeschoolden, een categorie mensen die gedefinieerd wordt door iets wat ze ontbreekt: diploma's, of door iets waarin ze gefaald hebben: examens. De beantwoording van vragen ('duidelijke vragen waarop een precies antwoord wordt verwacht') betekent voor hun dus iets anders dan voor de onderzoeker: wat het welslagen voor deze onderzoeker in de maatschappij heeft uitgemaakt is nu precies de reden waarom die arbeiders achter de machine zijn gezet. En daarom, op zijn zachtst gezegd, is de ondervraging met gesloten vragen niet de geëigende methode tot het verwerven van inzicht in de geestesgesteldheid van de fabrieksarbeider, en, op zijn hardst gezegd, een domme rotstreek van mensen die beter zouden moeten weten tegenover mensen die zich er maar nauwelijks aan kunnen onttrekken.

Maar er is meer aan de hand. De bijzondere vraag: 'bent u tevreden met uw werk?' is dubbelzinnig op minstens twee manieren. Als aan Volkswagenbezitters gevraagd wordt 'Bent u tevreden met uw auto?' zal een overrompelend percentage antwoorden dat het kreng ze best bevalt. En toch sluit dat niet uit dat bijna iedereen liever een Mercedes had gehad, als hij hem betalen kon. Gegeven de aanschaffingsprijs zijn Volkswagenbezitters waarschijnlijk in meerderheid tevreden met hun wagen. Gegeven hun opleiding, maatschappelijke kansen en verwachtingen zijn veel arbeiders 'tevreden met hun werk', met andere woorden ergens anders is het net zo beroerd en het is ze niet tegengevallen.

Die verwachtingen ten aanzien van het werk zijn voor fabrieksarbeiders waarschijnlijk lager dan voor anderen. De gedachte dat arbeid in zichzelf bevrediging moet geven, het gevoel voor eigenwaarde sterken moet en de maat moet zijn voor iemands aanzien in zijn omgeving, is de gedachte van kleine zelfstandigen, hogere beampten en ondernemers: van mensen die aan de arbeidsomstandigheden nog het een en ander kunnen veranderen en die hun werk in eigen en andermans ogen goed of minder goed, in elk geval op een persoonlijk bepaalde wijze kunnen verrichten. Als in het resultaat van de arbeid niets terug te vinden is van degene die het deed, liggen uiteraard de verwachtingen van de werker volkomen anders.

Iemand die fabrieksarbeid doet, meet zich niet aan zijn arbeid, zoals een ondernemer of een ambachtsman. Zijn arbeidsgenoegen put hij veeleer uit hobby's (die hij juist *niet* als arbeid ziet, terwijl ze vaak

bestaan in bezigheden die voor anderen wel deel van hun werk zijn), zijn verantwoordelijkheidszin krijgt gestalte tegenover het gezin, zijn gevoel voor eigenwaarde ontleent hij mede aan de waardering van buurtgenoten en familieleden. Het werk doet er voor het gevoel niet zoveel toe, het is noodzakelijke bestaansvoorwaarde om het leven elders mogelijk te maken. Zo knapt de arbeider dus acht uur per dag met betrekkelijke gelatenheid het karwei op, zoals zoveel mensen op gezette tijden een noodzakelijk corvee verrichten. Voor elke afzonderlijke arbeider doet zich immers geen andere mogelijkheid voor om voor zich en de zijnen in het levensonderhoud te voorzien. Hier grijpt weliswaar de filosoof van de vervreemding in, van een wijsbegeerte die weigert de arbeid als een ‘noodzakelijk kwaad’ te aanvaarden en eist dat de mens zin en bevrediging in zijn arbeid vindt. Maar de arbeider is niet alleen vervreemd van zijn arbeid, maar ook van de filosofie. Hij is bereid zijn werk te beschouwen als niet anders dan offer voor de opbrengst van vrije tijd en welstand, juist zoals in het economisch systeem die arbeid alleen geldt als offer voor de produktie. Meer verwachten de meeste arbeiders er niet van.

Een tweede misleiding in de tevredenheidsvraag heeft te maken met een verschillend woordgebruik. Bij uitgebreide gesprekken van vraag en tegenvraag⁴ blijkt dat arbeiders tevredenheid niet opvatten als een gemoedstoestand, maar als een eigenschap of een vermogen: ‘Bent u tevreden?’ blijkt verstaan te worden als ‘kunt u zich wel schikken in de omstandigheden?’ En het antwoord luidt dan ook vaak: ‘Ik ben geen kankeraar’, of ‘ik hou niet van die chagrijnige types’. En het gebeurt dan ook dat de vraag niet begrepen wordt als ‘voldoet het werk aan uw verwachtingen?’, maar: ‘voldoet u zelf aan uw verwachtingen?’ Zoals in de volgende dialoog: ‘Zou u nou zeggen, ja het is een beetje een rare vraag, maar we zijn toch bijna aan het einde van de band, zou u nou zeggen dat u wel een beetje tevreden bent met uw leven?’ - ‘ja, ik kan wel zeggen dat ik geslaagd ben, ja. Mijn opgave is te zorgen dat mijn gezin geen gebrek lijdt, ook al ben ik zelf ongeschoold. En daarover heb ik nooit verwijten te horen gekregen.’ Maar dat was de vraag niet, of blijkbaar wel.

Dit zijn geen incidentele betekenisverschuivingen. Steeds weer blijkt dat arbeiders de neiging hebben hun levensomstandigheden te herleiden op hun eigen kwaliteiten en beslissingen. Dat een man heel zijn

leven aan de machine moet staan is voor hem zelf vaak niet zozeer het resultaat van de heersende produktieverhoudingen, van het onderwijsstelsel, of van het personeelsbeleid van het bedrijf, maar van het feit dat *hij* geen diploma's heeft gehaald, dat hij geen strever is, dat hij niet zo'n prater is, dat hij een hekel heeft aan vriendjespolitiek en slijmen. Rypke Sierksma heeft het in *De Gids* (4/1971) over 'de individualisering van het denken' en raakt daarmee de kern van het verschijnsel onder een ongelukkige benaming: het is niet dat het denken geïndividualiseerd wordt, het is dat de scholing tot denken in sociale en historische termen ontbreekt en dat zulk denken op geen enkele manier wordt aangemoedigd door het culturele milieu; het blijft dus bij individualiserend denken. Een denken dus, waarin iemand zijn leefsituatie verklaart uit zijn eigen tekortkomingen en vergissingen en niet uit sociale en historische omstandigheden als crisis, oorlog, woningnood...

Zo blijkt in de gesprekken dat arbeiders zich heel goed rekenschap geven van de crisisjaren en de oorlog en van de veranderingen sindsdien, zonder op de gedachte te komen dat hun besluit om in die periode van school te gaan en de fabriek in, niet zo maar het besluit was van de vijftienjarige van toen, maar ook het bijna onontkoombare resultaat van de sociale omstandigheden van dat tijdsbestek. 'Omdat ik toen niet wou doorleren - en dat kon bij ons thuis ook niet - ben ik de fabriek maar ingegaan'. En daarmee ligt 'de schuld' bij hem en bij thuis.

Op deze manier wordt de vraag naar de tevredenheid van de man met zijn werk niet een vraag naar de beoordeling door de man van zijn werk, maar naar de beoordeling door de man van zichzelf. De individualiserend denkende arbeider is 'zelf schuld', hij heeft het 'zichzelf aangedaan'; eerder een teveel aan persoonlijk verantwoordelijkheidsgevoel, dan een tekort, zoals de arbeiders zo vaak wordt aangewreven.

Omdat de arbeider zijn sociale positie aan zichzelf wijt, is het in zijn ogen dus ook de verdienste van hoger geplaatsten dat zij het wel zo ver gebracht hebben. Daarmee wordt de maatschappelijke orde gerechtvaardigd ten koste van de man zelf. Omdat hij 'niet geleerd' heeft, omdat hij 'niet zo'n vlotte prater' is, en 'niet zo'n studiehoofd', omdat hij 'maar een lompe boer is', is het juist goed dat hij staat op de plaats waar hij staat en dat een ander meer verdient, leuker (maar ook 'moeilijker') werk doet en de orders geeft die hij moet opvolgen.

Elk maatschappelijk stelsel produceert een rechtvaardiging voor de bestaande verhoudingen en juist de minst geschoolden worden daarin

het diepst geschoold en hebben de minste tegenargumenten tot hun beschikking. In sociale hervormingstheorieën steekt althans een belangrijk genezend effect: ze leggen ‘de schuld’ van het maatschappelijk falen niet bij de enkeling, maar bij bepaalde maatschappelijke factoren, in elk geval bij ‘de ander’ of ‘iets anders’.

De conclusie kan zijn dat onder de hogelijk intimiderende omstandigheden van de enquête de tevredenheidsvraag niet vraagt wat hij vraagt - de evidentie kan grotendeels als misleidend terzijde worden gelegd. Maar daarmee zijn de arbeiders nog steeds niet in opstand. Integendeel, in allerlei opzichten gedragen zij zich hoogst conformistisch, conformerend aan heel andere normen dan de kultus van de zelfbewuste proletariër zou doen verwachten.

De belangrijkste oorzaken daarvoor zijn dat het economisch stelsel, in vergelijking met vroeger voor oudere arbeiders of voor gastarbeiders in vergelijking met thuis, de materiële omstandigheden heeft verbeterd en dat arbeiders *van hun werk* niet veel anders verwachten.

Voor het bijzondere conformisme van zogenaamde ongeschoolde arbeiders geldt bovendien een verklaringsgrond die verband houdt met hun gebrek aan vakscholing. ‘Ongeschoolden’ zijn mensen die geen erkend dagonderwijs gevolgd hebben na de leerplichtige leeftijd. Dat wil helemaal niet zeggen dat ze daarom ook altijd eenvoudig werk doen. Dikwijls hebben zij binnen het bedrijf een langdurige ervaring opgedaan: ze heten ‘geoeffenden’ in het fijngevoelige taalgebruik dat (lichamelijke) oefening zo teder onderscheidt van (geestelijke) scholing. Met de snelle technische verandering zijn allerlei werkzaamheden opgekomen waarvoor geen speciale opleidingsscholen bestaan en die ook van oudsher niet als ambacht zijn erkend, maar die toch een bijzondere vakbekwaamheid vereisen. In elektronische bedrijven bijvoorbeeld, solderen meisjes met speciale apparatuur een ragfijn netwerk van honderden draadjes voor computergeheugens: ‘wirewebbing’. De personeelschef die zijn gast rondleidt toont grijnzend dat hij zelfs niet één draadje vast kan zetten. Het fabrieksmeisje weeft de draden door elkaar met de kalme zekerheid van een tapijtknoper en dat is precies wat ze is: alleen zij geldt en wordt beloond als ongeschoolde, ambachtsloze en haar vakkennis is geheel en al aan het bedrijf gebonden, nergens anders kan ze haar bekwaamheden gebruiken, geen diploma maakt haar kennis algemeen geldig, de marktwaarde van haar

vaardigheden is nihil. Daar komt het op aan: ongeschoolden zijn mensen wier vakkennis geen marktwaarde heeft, soms omdat die vakkennis er niet is en soms omdat hij niet gestandaardiseerd is en niet erkend als vrij uitwisselbaar economisch goed. Zo'n geoefende ongeschoolde is 'aan het bedrijf gebonden', afhankelijker dan een gediplomeerd vakman. 'Nee, je kan die kennis niet meenemen, d'r is niet nòg een firma waar ze dat doen, maar ik kan altijd mijn handen laten wapperen en dan begin ik wel weer helemaal van voren af aan.'

De bijzondere afhankelijkheid van de ongediplomeerde geoefende werkt een zekere horigheid in de hand en dwingt hem zich aan het bedrijf te conformeren.

Het veel gelaakte consumptiepatroon van fabrieksarbeiders, waaruit hun verburgerlijking en conformisme blijken moet, lijkt vooral op het patroon van elke andere tijdgenoot en medeburger en moet dus niet zozeer uit hun bijzondere omstandigheden verklaard worden, maar uit die omstandigheden die ze juist meer en meer gemeen hebben met alle andere consumenten in de industriële samenleving. Met des te meer energie zullen zij zich bovendien op die consumptie werpen, omdat zij in zoveel opzichten de mindere zijn, terwijl nu juist 'hun geld even goed is als dat van een ander.' Hun televisie en hun auto zijn dus blijk van een gelijkwaardigheid, die in de arbeid juist ontkend wordt.

Dat de artistieke en literaire smaak van arbeiders niet dezelfde is als die van hogere beampten en intellectuelen heeft veel te maken met een verschil in opleiding en een verschil in toegankelijkheid van cultuurgoederen. Maar er is nog een ander proces aan de gang: een nieuwe elite van beampten, academici en technici wil zich in een betrekkelijke machtspositie rechtvaardigen door blijk te geven van een bijzondere gevoeligheid, een goede smaak die ze onderscheidt van het klootjesvolk. Vandaar dat bijna per definitie bij die elite in de smaak valt en in de mode is wat 'gewone' mensen niet begrijpen, gek vinden of afwijzen. Zo zou het wel eens kunnen zijn dat de woest hervormingsgezinde VPRO nu juist aan een categorie van technische, intellectuele en economische stijgers het cachet geeft en de 'bijzonderheid' die zij nodig hebben om zich als nieuwe elite af te zetten tegen een oudere categorie van de middenklasse en tegen de arbeiders, die dan ondertussen naar de TROS kijken; het zijn misschien niet zozeer de arbeiders die verburgerlijken, maar de intelligentsia die zich vermeit in het aandragen van gedistingeerde cultuurkost voor een nieuwe elite, een

nieuwe burgerij die oude burgerij en arbeiders gelijkelijk uitsluit.

Is zo de achtergrond met vele zijpaden in kaart gebracht, dan rest de vraag hoe fabrieksarbeiders zich dan wel tot hun werk verhouden.

Het werk vraagt weinig geestelijke inspanning, het gebeurt als het ware met de linkerhand, vraagt voortdurend de aandacht zonder de gedachten echt in beslag te nemen. Daarin lijkt het op autorijden. Het inzicht en het verstand dat een volwassen mens buiten de fabriek nodig heeft om rond te komen, blijft bij het werk buiten spel. Maar omgekeerd valt het werk weg zodra de arbeidstijd om is. ‘Als je de fabriek uit bent, ben je het vergeten’. Beslissingen worden niet verlangd en verantwoordelijkheid wordt de arbeider niet gegeven. ‘Je hebt ook geen zorgen.’ Anderen regelen, anderen geven de opdrachten. De arbeider doet wat van hem verlangd wordt en niet meer. De arbeidsanalist en de tijdopnemer hebben tot in het onwaarschijnlijkste detail uitgerekend wat van de arbeider verwacht kan worden en hoe dat zal worden beloond en de meeste arbeiders maken er een punt van ook niets meer dan dat te doen. Wat binnen dat precies bestek is vastgelegd kan de baas van zijn mensen vragen, daarboven is het een gunst van de arbeider die gegeven wordt in ruil voor tegengunsten: goed gelegen snipperdagen of langere pauzes.

Of een arbeider nu hart voor zijn werk heeft of niet maakt voor de kwaliteit van het produkt nauwelijks iets uit, want zelfs de kwaliteitscontrole wordt niet aan hem overgelaten. Omdat zijn gevoel en verstand dus niet ter zake doen, heeft de arbeider vaak het gevoel dat hij op het werk er eigenlijk niet is: ‘Op het werk dan ben je jezelf niet’. Dit leidt tot een ingewikkeld zelfbedrog, waarvan vooral jonge arbeiders nogal eens blijken te geven: ‘Ik doe het voor de centen en nergens anders voor, ik doe wat ik doen moet en verder moeten ze mij nergens mee aankomen.’ Dit alles op een tamelijk triomfantelijke toon, alsof ze daarmee het bedrijf aardig tuk hebben. Alsof het bedrijf teleurgesteld zou zijn in zijn warmhartige genegenheid voor de werknemers (bedrijven wenden dat nogal eens voor bij monde van oudere chefs en sociale werksters). Een stap verder zijn de uitzendingen van arbeidsverhuurbureaus bij wie van bedrijfsbinding helemaal geen sprake is en die als kleine zelfstandigen zonder kapitaal hun arbeid verhuren. ‘Play the system to beat the system.’ Omdat zij zelf de complete verzakelijking van de verhouding voltrokken hebben, zien zij zichzelf als kleine

ondernemers, even slim en even hard. Maar met dat al verdienen zij nog steeds even weinig en blijft de arbeid even zinloos, alleen zijn ze nu de knecht van twee meesters.

Zo is iemand op zijn werk en tegelijk ook niet, hij wil er geen betekenis aan geven, geen plezier van hebben en vooral geen verdriet, geen eigenwaarde aan ontlenen en de vernedering ontlopen. Veel werkende vrouwen willen voor hun burens niet weten dat zij op de fabriek werken, dikwijls vertellen fabrieksarbeiders dat zij hun medearbeiders niet thuis willen ontvangen: 'Het gaat hun niks aan wat wij van onze centen doen'. Echtgenote en kinderen hebben de fabriek zelden van binnen gezien en vaak hebben zij geen idee wat de man er eigenlijk uitvoert. Als dan in de gezinskring het werk ter sprake komt, blijkt soms die gêne bij de arbeider.

Is de arbeider dus vaak niet helemaal aanwezig op het werk, soms is hij helemaal niet aanwezig. Ziekteverzuim is de voornaamste grond voor absentisme. Binnen een context van dwang en tegenzin is ziekte een uitermate dubbelzinnige aangelegenheid. Iemand die ziek is hoeft immers zijn verplichtingen niet na te komen en heeft bijzondere voorrechten. Allemaal redenen die voor gezonde mensen het ziek zijn heel aantrekkelijk kunnen maken. Griep en verkoudheid zijn van die schaduwtoestanden tussen ziekte en gezondheid. Voor een fabrieksarbeider kan zo'n licht ziekbed een welkome rusttijd zijn. Het loon wordt doorbetaald, de chefs zijn niet boos maar onverschillig, hoogstens bezorgd. Voor een plichtsgetrouwe en gewetensvolle arbeider is het probleem zichzelf te overtuigen dat hij ziek is en daarin helpt het lichaam vaak op wonderbaarlijke wijze. Verder geen zorg, want 'zonder mij gaat het werk ook heus wel door'. Het is dan ook niet verwonderlijk dat ruim de helft van het aantal verzuimdagen wegens ziekte (1966-'68) wordt toegeschreven aan 'ziekten van de ademhalingsorganen' (onder andere verkoudheid en griep, vierendertig procent) en aan 'onbekend' (twintig procent).⁵ 'Griepen' betekent in het Oostnederlands spraakgebruik ook 'klagen'. Maar inzicht in het verband tussen onvrede op het werk, verzuim en ziekte blijkt telkens weer: 'Alsmaar hetzelfde werk, dezelfde bewegingen, daar word je moe van. En dan willen de bazen dat het vlugger gaat. Dat slaat op je maag, of op je zenuwen en daar word je ziek van.'

Ziekte is een toelaatbaar excuus en bovendien nogal oncontroleerbaar. Mensen worden ziek van de fabriek. Soms blijkt dat rechtstreeks in

onmiskenbaar lichamelijke verschijnselen, zoals hardhorendheid, rugklachten en dergelijke. Soms ook is het een psychische tegenstand die niet direct tot uiting kan komen en die de arbeider bij zichzelf moet onderdrukken. De gezagsverhoudingen in het bedrijf onderdrukken de arbeider, die onderdrukt zijn eigen tegenstand en dat kan dan weer leiden tot allerlei ziekteverschijnselen van lichamelijke aard. In ziekteverzuim steekt dus vaak een ‘verzetsmoment’, zoals Ebels het in *De Gids* (4/1971) noemt. Maar het betreft dan toch een verzet dat niet openlijk blijken mag, en dat vaak door de arbeider zelf niet als zodanig herkend wordt. Het is een functioneel verzet, voor zover het de arbeider althans tijdelijk bevrijdt van zijn arbeidsonlusten en zolang de ziekte niet onaangenamer is dan het werk.

Een andere, al even dubbelzinnige, tegenstand blijkt ten aanzien van promoties. De arbeiders die nu in de vijftig zijn hebben hun schoolopleiding afgebroken tijdens de crisisjaren, de daaropvolgende generatie kwam vlak na de oorlog de fabriek in. Door de tijdsomstandigheden kwamen zo een groot aantal mensen in ongeschoolde posities terecht die naar hun aanleg geschikt waren voor voortgezet onderwijs. Uit deze mensen zijn vaak later de voorlieden, meesters en het middenkader gerecruteerd. Maar de meesten zijn ‘op de vloer’ gebleven, vaak ongeacht hun kwaliteiten. Misschien bij gebrek aan vrijkomende hogere posities, misschien ook vanwege de onwil om baas te spelen over medearbeiders, een onwil waarvan de meeste arbeiders nogal heftig blijf geven: ‘Baas worden? da's niks voor mij. 'n Baas staat aan twee kanten, da's een tweezak die over zijn eigen mensen baas moet spelen. Hoe kan dat?’ Personeelschefs daarentegen, beweren dat hen van die onwil weinig blijkt wanneer zij een arbeider uitnodigen om voorman te worden. Het kan zijn dat arbeiders in een interview de eer aan zich houden door vol te houden dat zij zouden weigeren, terwijl ze in feite teleurgesteld zijn dat ze nooit zijn gevraagd. Het kan ook zijn dat de meesten in hun afwijzing zouden volharden en dat personeelschefs het soort arbeiders promoveren dat wel bereid is om carrière te maken, dat ‘blijk geeft van een positieve instelling tegenover het bedrijf’.

Voor jonge ongeschoolde arbeiders zijn de promotiekansen nog veel kleiner. In hun schooltijd werkte de schudzeef van het onderwijs ongestoord door crisis of door oorlog. Zij zijn dus intellectueel de minst begaafden, althans dat geloven zij zelf en dat geloven de chefs

waarmee zij te maken hebben. Bovendien is het aanbod van geschoolden toegenomen en gelooft de bedrijfsleiding dat voor leidinggevende functies scholing meer en meer vereist is, zodat de voorliden niet meer uit de ongeschoolden zelf gekozen worden.

Bij de gastarbeiders werkt de selectie in omgekeerde richting: de meest ondernemende en de meest ambitieuze dorpelingen melden zich voor arbeid in het buitenland. Dit (vermeende?) feit leidt zo te zien tot een positieve discriminatie: veel bedrijfsleiders en personeelschefs geven bij promoties in technische functies de voorkeur aan buitenlanders die bijzonder handvaardig en leergierig zijn gebleken en bovendien ijverig en gehoorzaam. Bij de leiding blijkt weinig van vreemdelingenhaat, hoogstens van volkomen verzakelijking ('ik haal zelf elk jaar een lading Turken hier naar toe'). De Nederlandse arbeiders zijn soms geïrriteerd door de onmogelijkheid van conversatie en zien de buitenlandse contractarbeiders vaak als mogelijke stakingsbrekers, maar verder blijkt weinig van tegenzin of zelfs maar belangstelling.

De vrouwen in de fabriek (en op kantoor) staan op de laagste plaats en doen het meest afstompende werk (zogenaamde 'lichte werkzaamheden'); bijna alle verpakkingswerk is vrouwenarbeid. Voor meisjes en vrouwen geldt in hoge mate 'dat ze er eigenlijk niet zijn'. De meisjes voelen zich in een tussenfase, na de school en vóór het huwelijk. De getrouwde vrouwen zijn 'eigenlijk' huismoeders, die het - ook als het om volle dagen gaat - 'om de bijverdienste' doen. Dat een vrouw het gezinsinkomen verdient is uitzondering, dan moet haar man wel invalide zijn of asociaal, of ze is gescheiden of ongetrouwd gebleven en dus een 'oude vrijster'. De volwassen arbeidster is dus iemand die of alleen maar bijverdient en daarom de arbeidsverhoudingen niet helemaal ernstig neemt, of iemand voor wie zich buiten de fabriek al teleurstellingen hebben voorgedaan waarop ze haar frustraties eerder zal herleiden dan op diezelfde arbeidsverhoudingen.

Vreemde bochten in de arbeidswetgeving leiden tot bijzondere vormen van uitbuiting. Zo worden vrouwen niet zonder speciale vergunning toegelaten tot de beter betaalde ploegendienst; in een grote spinnerij doen zij dus het 'dagwerk' en tillen klossen tot twintig kilo in kartonnen dozen - het zwaarste werk in de fabriek dat geen man wil doen omdat hij in de vol-continu dienst meer loon krijgt voor lichter werk. Geschraagd door een taai vooroordeel bij de vrouwen zelf, die

immers ‘niet technisch’ zijn en ‘geen echte arbeider’, wordt de machinebediening meestal aan mannen overgelaten. Wie een machine bedienen kan, ook al doet hij dat in feite alleen maar af en toe, komt in een hogere loongroep terecht. Dus worden vrouwen aangenomen in een lagere loonklasse dan mannen die precies hetzelfde werk doen, omdat de vrouwen traditiegetrouw van de machine afblijven, terwijl de mannen eraan *kunnen* komen.

Zijn vrouwen in de fabriek de meest volgzamen en de meest plooibaren, ze hebben hun eigen ‘verzetsmomenten’: Vrouwen kunnen elke maand één of twee dagen wegblijven zonder dat een baas of controlerend arts daar iets tegenin kan brengen, zolang ze het maar periodiek houden. Maar vooral groepsgewijs gebruiken arbeidsters en kantoormeisjes hun vrouwelijkheid. Op een vrouwenafdeling durven mannelijke chefs die er niet thuishoren zich meestal maar nauwelijks te vertonen: staren, aanstoten, giechelen en roepen brengen de superieuren al dadelijk tot verlegen houdingloosheid. (Waar blijven de handen? Inspecterend achter de rug ineengevouwen, of moeten de armen heersuchtig over de borst gekruist, of toch maar een hand nadenkend voor de mond geslagen?) Het is een erotisch geladen groepsaanval waartegen een man alleen, een superieur die beschaafd wil blijven, zich geen houding weet te geven. Op een typekamer krijgen de meisjes en bloc een slappe-lachaanval die de chef en zijn gasten de zaal uitjaagt: de meisjes zijn verschoond gebleven van de inspectie en ‘zij kunnen toch niet helpen dat ze werden aangestoken?’

Peter Schneider⁶ beschrijft hoe de vrouwen bij Bosch steeds tegen de langskomende bazen aanbonden en de loopjongens bij de lurven grijpen: ‘Zo vindt in de fabriekshal een voortdurende lichamelijke communicatie plaats, waarbij vergeleken het contact met woorden van ondergeschikt belang lijkt.’

Maar het lijkt wel alsof die lichaamscontacten juist moeten medelen wat in spraak ongezegd moet blijven - agressieve zelfbevestiging: als jullie ons hier als kerels laten werken, zullen we jullie ook als kerels te pakken nemen.

Het kan zijn dat de verveling en de dwang om op de plaats te blijven een zekere geilheid oproepen, ook als bevestiging van de eigen vitaliteit (gedenk de lange middagen op school...). De nadrukkelijke roerigheid van mannen op het werk, wanneer een vrouw verschijnt moet ook te kennen geven dat die arbeiders niet zulke doetjes zijn als zij op het

werk wel lijken moeten.

Fabrieksarbeiders staan voortdurend onder toezicht, zij weten het oog van de baas op zich gevestigd. Een manier om dat gevoel af te schudden is niet op of om te kijken, zelf blind te zijn. Nog steeds is het voor een chef doodgewoon om staande naast een arbeider tegen zijn gast over de man te praten alsof hij het niet horen kon ('en dit is een ouwe getrouwe, al vijfentwintig jaar bij het bedrijf') en de man houdt zich doof. Het is gewoon om een man te tutoyeren, om hem met een wenk uit zijn werk te halen, om hem in het bijzijn van buitenstaanders te kapittelen over laatkomen, roken, slordigheid van de arbeidsplaats of het verzuin een veiligheidsbril te dragen. Op zo'n vernedering kan de man alleen maar knullig reageren, want een menselijke reactie, een mep of een vloek, wordt afgestraft. 'Net schooljongens', verzucht de chef dan. Zo is het, de school, te vroeg verlaten, blijft de ongeschoolde altijd bij.

Veel arbeiders houden, als het even kan, vijf minuten voor tijd met hun werk op en beginnen met eindeloze traagheid hun boeltje in te pakken, zorgvuldig in beweging blijvend, d s nog aan de arbeid. Dan staan ze op en schuiven zo langzaam als maar kan naar de streep. Elk bedrijf heeft een punt (deur, strepen op de vloer, prikklok) dat geen arbeider passeren mag voor de sirene gaat. Daar staan dan een paar minuten voor tijd een aantal arbeiders met op hun gezicht een afwezige uitdrukking: 'Ik sta hier eigenlijk niet', tot het tijdsein klinkt en ze zich in volle draf naar het waslokaal en de bussen begeven.

In deze spelletjes steekt een zeker onuitgesproken collectief verzet, maar het blijft steken in gezamenlijke 'stoutheid', omdat de arbeiders zelf niet het gevoel hebben in hun recht te staan. Veel duidelijker en van veel meer belang is de collectieve tegenstand die blijkt uit het laag houden van het arbeidstempo, het 'drukken', waar tegenover dan het 'jagen' van de chefs staat. Van dag tot dag en van fabriek tot fabriek is dat de meest directe en algemene verschijningsvorm waarin de klassenstrijd zich aan de arbeiders voordoet.

De tegenstand gaat verder en moet daarom geheim blijven als het gaat om sabotage en diefstal. Controle van tassen en jassen bij het uitgaan van de fabriek geldt in de meeste bedrijven als vanzelfsprekend. Diefstal is grond voor ontslag op staande voet. Een straf die naar de gevolgen de ernst van een eventueel strafvonnis ver te boven gaat en

bovendien met veel minder rechtswaarborgen omkleed is. Ondertussen ‘rommelt’ het leiding gevend personeel met de onkostenrekening voor veel grotere bedragen, maar als het vergrijp niet wordt weggelachen, volgt hoogstens een berisping.

Uit gesprekken blijkt dat sabotage vrij vaak voorkomt en door arbeiders dikwijls wordt goedgekeurd of goedgepraat in tegenstelling tot diefstal, die bijna altijd wordt afgekeurd.

Een scheur of een losse schroef in de lopende band is een goed begin en er is altijd wel iemand die de storing verder helpt, tot de band komt stil te staan. Op een verpakingsafdeling waar de meisjes in heel hoog tempo pakjes in kartonnen dozen moesten leggen, gaf het oudste meisje zo om het uur een forse ruk aan de papierstrook waaruit de machine pakjes perste - het snijmes hakte dwars door de pakjes heen en de inhoud spoot door de afdeling. De chef, die als enige de machine mocht bijstellen werd er bijgeroepen en dook dan met zijn hoofd in het raderwerk om de machine weer aan het lopen te krijgen. Ondertussen zaten de meisjes te gieren van het lachen - overigens hun enige contact, want ze spraken alle drie een andere taal. Voordat de machine dan weer in panisch ritme kon gaan draaien, moesten de meisjes natuurlijk eerst de rommel opvegen, wat ze met de grootst mogelijke zorg deden, want het was een proper bedrijf.

Deze vorm van sabotage is functioneel, want hij verschaft een arbeidspauze, en hij is collectief omdat het gebeurt met medeweten en medeplichtigheid van de collega's. Swados⁷ vertelt hoe arbeiders in een autofabriek voor zij de staartvin dichtlassen er eerst nog een handvol bouten ingooien: als de oorzaak van de rammel al ooit ontdekt wordt is hij toch niet meer te verhelpen.

De omvang en verbreidheid van dit soort sabotage is niet te schatten: de strengste gedragsnorm onder arbeiders is het volstrekt verbod op klikken en aanbrenge-

Het ziet er niet naar uit dat eentonige, geestdodende arbeid ‘vanzelf’ verdwijnen zal, door mechanisering van de handelingen. Moderne verkooptechnieken eisen een verpakking en afwerking die de behoefte aan eentonige, maar ‘zorgzame’ en dus niet te mechaniseren arbeid doet toenemen: een derde van de arbeidsuren die aan de fabricage van een personenauto wordt besteed, is nodig voor het schuren, plamuren en lakken van de carrosserie en voor afwerking van de binnenbekte-

ding. De duurzaamheid en weerbestendigheid zouden door een enkele onderdompeling in een verfbad beter verzekerd zijn; al dit ellendig werk wordt gedaan om de wagen een aantrekkelijker voorkomen te geven. Het grootste deel van het mensenwerk in de voedingsindustrie is gericht op de verpakking en de presentatie van de artikelen. Stompzinnig werk dat wordt gedaan door vrouwen en meisjes die met de grootste zorg bonbons in crêpe-papier vleien, terwijl in hun eigen woonwijk kinderen onbewaakt oversteken, met veertig tegelijk in een klas moeten zitten, zonder toezicht op straat moeten spelen, terwijl het ontbreekt aan gezinsverzorging, ziekenhulp, terwijl ouden van dagen in tehuizen worden ondergebracht bij gebrek aan wijkverzorgsters.

Nutteloze arbeid, afgedwongen door een blind en verwrongen marktmechanisme dat voorwerpen met neurotische zorg omringt en mensen tot absurde werkzaamheden dwingt, terwijl tegelijk andere mensen verkommeren omdat ze de zorgen ontberen die nu juist hun medemensen die de fabriek in moeten, zouden kunnen geven.

Misschien is sommige stompzinnige arbeid noodzakelijk, een groot deel is zeker nodeloos en nooit heeft de gemeenschap kenbaar gemaakt dat die inspanningen werkelijk gewenst worden, dat aan snoepjes en auto's meer zorg toekomt dan aan mensen. En als dan niet alle geestdodende arbeid gemist kan worden, dan nog is het niet gezegd dat daarvoor een bepaalde bevolkingsgroep tot aan het eind van zijn levensdagen moet opdraaien. Als sommige eentonige werkzaamheden volstrekt onmisbaar zijn, dan zouden ze beurtelings vervuld kunnen worden door ieder die er baat bij heeft, dat is dus elke consument. Noodzakelijke ongeschoolde en geestdodende arbeid zou als corvee over de gemeenschap verdeeld kunnen worden; als het niet uitmaakt wie het doet en het geen scholing vereist, kan dus iedereen het bij toerbeurt een aantal malen in zijn leven doen. Het kàn, dat wil niet zeggen dat het gebeurt, en onder dit stelsel zal het zeker nooit zo ver komen.

Zolang het als vanzelfsprekend wordt aanvaard dat een klein deel van de samenleving de produktiemiddelen in eigendom heeft en een nog veel kleinere groep in het bedrijfsleven de dienst uitmaakt, kan van wezenlijke verandering geen sprake zijn. Alleen als de produktiemiddelen, waarmee de maatschappij immers moet voorzien in de behoeften van haar leden, onder beheer van de gemeenschap komen, is

wezenlijke verandering mogelijk. Een rechtvaardige verdeling van de lusten en lasten van productie en consumptie kan alleen ontstaan uit de verovering van de macht over die produktiemiddelen door de mensen die ze hanteren en die ervan bestaan. Onthullende beschrijvingen en goedbedoelde plannen kunnen misschien de strijdlust vergroten, maar voor een maatschappelijke omwenteling zijn ze onvoldoende. Die moet komen van de strijd door de georganiseerde arbeiders zelf. Maar in de tussentijd zou een politieke gemeenschap die de ontplooiing van al zijn leden hoog in het vaandel heeft geschreven, zich wat meer kunnen bekommeren om wat de ongeschoolden overkomt. Er zijn bedrijven gesloten, of de vestiging is ze geweigerd om wat ze in de natuurlijke omgeving aanrichten; maar in de bedrijven gaat het mensbederf gewoon door.

A. de Swaan

Eindnoten:

1. John H. Schaar & Sheldon S. Wolin, 'Education and the technological society', *New York Review of Books*, XIII, 6, 9 oktober 1969.
2. Vergelijk R. Blauner, *Alienation and freedom*, blz. 29; Berting & De Sitter, *Arbeidsvoldoening en arbeidsbeleid*, blz. 168; Chr. von Ferber, *Arbeitsfreude, Wirklichkeit und Ideologie*, blz. 2.
3. Vergelijk de studie naar ziekteverzuim van Gadourek cum suis, statistisch zo verijnd dat de verwerking van gegevens moest wachten op nog beter rekentuij, maar in de benadering van de arbeiders zo onzorgvuldig dat middenin het vragenformulier wordt overgegaan van 'u' naar 'je'. Een afzonderlijk validiteitsonderzoek naar de antwoorden van de enquête versterkt de hier vermelde twijfels (blz. 65). I. Gadourek, *Absence and well-being of workers*.
4. De meeste citaten en waarnemingen in dit artikel zijn ontleend aan een reeks fabrieksbezoeken, een veelheid van gesprekken met arbeiders, thuis of op de fabriek. Dit maakte alles deel uit van de voorbereiding van de televisie-documentaire *Een boterham met tevredenheid* in samenwerking met Paul van den Bos. De complete geluidsbanden en transcripties van de zes gesprekken die in dit boek gedeeltelijk zijn afgedrukt, zijn gedeponereerd bij de Stichting Film en Wetenschap te Utrecht.
5. *Statistisch zakboek '70*, blz. 26. Het percentage door arbeiders verzuimde dagen is in de afgelopen tien jaar bijna verdubbeld, tot 8,7 procent in 1969.
6. Peter Schneider, 'Die Frauen bei Bosch', *Kursbuch 21*, september 1970. In hetzelfde nummer: Marianne Herzog, 'Akkordarbeiterinnen bei AEG/Telefunken'. Women's liberation heeft de belangstelling voor de werkende vrouw in de Verenigde Staten doen herleven, zie bij voorbeeld de bijdragen van Judith Ann en van Jean Tepperman in *Sisterhood is powerful*. Een prachtige beschrijving geeft Elinor Langer, 'The women of the Telephone Company', *New York Review of Books*, XIV, 6, 26 maart, 1970.
7. Harvey Swados, 'The myth of the happy worker', *Identity and Anxiety* (Stein, Vidich, White eds.).